İSTANBULUM

Dersaadet'in Kalbi
Beyazıt

Beşir Ayvazoğlu

İstanbul 2010 AVRUPA KÜLTÜR BAŞKENTİ

heyamola yayınları

II. baskı

BEYAZIT: DERSAADET'İN KALBİ

Beşir Ayvazoğlu

Heyamola Yayınları - 2010

Beşir Ayvazoğlu

Beşir Ayvazoğlu, 11 Şubat 1953 tarihinde Sivas'ın Zara ilçesinde doğdu. İlk ve orta öğrenimini Sivas'ta, yüksek öğrenimini Bursa'da tamamladı. 1976 yılından itibaren çeşitli liselerde Türkçe ve edebiyat öğretmeni olarak çalıştı. TRT'de uzman olarak görev yaptı. Askerlik dönüşü gazeteciliğe başladı. Hergün, Tercüman, Türkiye, Zaman ve Yeni Ufuk gazeteleriyle haftalık Aksiyon dergisinde köşe yazarı ve yönetici olarak çalıştı. Bir ara Kültür Bakanlığı danışmanı olarak görev yaptı. ADTYK Atatürk Kültür Merkezi, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Şehir Tiyatroları Repertuar Kurulu ve TDV İslam Ansiklopedisi Türk Dili ve Edebiyatı Merkez İlim ve Redaksiyon Kurulu üyeliklerinde bulundu. Kasım 2001-Temmuz 2005 tarihleri arasında Radyo ve Televizyon Üst Kurulu üyesi olarak görev yaptı. Halen Türk Edebiyatı dergisinin genel yayın yönetmenliğini yürütüyor ve Zaman gazetesinde yazarlık yapıyor. Türkiye Gazeteciler Cemiyeti üyesi olan Beşir Ayvazoğlu, 1982 yılında yayımlanan Aşk Estetiği adlı ilk eseriyle Türkiye Yazarlar Birliği'nin Fikir Dalında Yılın Yazarı ödülüne lâyık görüldü. TMKV Türk Milli Kültürüne Hizmet Ödülü'nü 1986 yılında, Güller Kitabı adlı eseriyle Türkiye Yazarlar Birliği İnceleme Dalında Yılın Yazarı Ödülü'nü 1992 yılında, Yahya Kemal: Eve Dönen Adam adlı eseriyle de Avrasya-Bir Vakfı Ödülü'nü 1998 yılında aldı. Beşir Ayvazoğlu 1999 yılında, Kombassan Vakfı tarafından Mevlâna Edebiyat Büyük Ödülü'ne, 2008 yılında Uluslararası Türkçe Öğretim Derneği tarafından İsmail Gaspıralı Türk Dili Ödülü'ne, 2009 yılında da TBMM tarafından Üstün Hizmet Ödülü'ne lâyık görüldü. Yayımlanmış kırk civarında kitabı bulunuyor.

Önsöz

Elinizdeki kitap, Ocak 2009 sonlarında, lodosun yalancı bahar yaşattığı günlerden birinde, Sirkeci'den başlayıp Beyazıt'ta noktalanan bir yürüyüşün ve Beyazıt Meydanı çevresinde öğleden sonra yapılmış iki üç saatlik özel bir gezintinin izlenimleri not edildikten sonra, bu izlenimler doğrultusunda yazılmış yirmi denemeden oluşmaktadır. Deneme kavramını özellikle kullandım; okuyucularımdan bu kitabın bir araştırma olmadığını, ancak çok geniş bir bilgi birikimine dayanılarak yazılmış denemelerden oluştuğunu göz önünde tutmalarını rica ediyorum. Aşağı yukarı bir ayda yazdığım ve kendi Beyazıt'ımı anlattığım yirmi deneme, elbette sadece bu bir aylık okumaya değil, Divanyolu: Bir Caddenin Hikâyesi (2003) adlı kitabımın devamı olarak tasarladığım kitap için o tarihten bu yana okuduklarıma ve tuttuğum zengin dosyaya dayanmaktadır. Amacım, ciltlerce kitaba konu olacak kadar zengin bir geçmişe sahip olan Beyazıt'ı bütün yönleriyle anlatmak değil, İstanbul tutkunlarını bu semtte edebî metinler eşliğinde gezdirmektir. Birkaç meraklı, benim yaptığım gibi tek başlarına Beyazıt ve çevresini, tarihini hissetmeye çalışarak gezerlerse bu kitap da amacına ulaşmış olacaktır. Bilim, eğitim, kültür, yayıncılık ve siyaset tarihimiz açısından son derece önemli bir semt olan Beyazıt, unutmamak gerekir ki, Dersaadet'in kalbidir.

Altunizade,
3 Mart 2009,
Beşir Ayvazoğlu

Lodos

Tanpınar'a sorarsanız, lodos "İstanbul'un hem afeti, hem de lezzetidir". Sait Faik de bir hikâyesinde İstanbul sonbaharını anlatırken lodoslu İstanbul denizinin baş döndürücü güzelliğinden söz eder. Güneyden veya güneybatıdan eserek kış ortasında yaşattığı yalancı yazların ardından yağmur veya kar getiren sıcak lodos, kimine mutluluk bahşederken, bencileyin nanemollaları da lodos balığı gibi pelteye çevirip perişan eder, uykusuz bırakır.

O gün de lodos vardı; kış ortası olduğu hâlde hava paltosuz dışarı çıkılacak kadar sıcak, gökyüzü pırıl pırıldı. Evde kalıp kendimi bırakırsam ya uyuklayacak yahut televizyon karşısına geçip uykulu gözlerle ipe sapa gelmez gündüz programlarını seyrederek vakit öldürecektim. İçimden ne okumak geliyordu, ne yazmak. En iyisi kalkıp karşıya geçmek, Beyazıt Devlet Kütüphanesi'ne gitmekti; yazmakta olduğum bir kitap için bazı gazete ve dergi koleksiyonlarını taramam gerekiyordu. Belki biraz deniz havası ve kısa da olsa vapur yolculuğu iyi gelirdi, açılırdım.

Kalktım, kendimi iyi hissedebilmek için alelacele tıraş oldum ve güzelce giyinip evden çıktım, Kapitol'ün önünden geçen sarı dolmuşlardan birine binerek Üsküdar'a indim. Vapur kalabalıktı; lodoslu İstanbul denizinde Sait Faik'in baş döndürücü bulduğu, Tanpınar'ın da "lezzet" kelimesiyle tarif ettiği güzelliği ben de fark edebilir miyim diye, üst kata çıkıp kıç tarafındaki açık bölüme geçtim ve sancak tarafında bir yer buldum. Çok geçmeden ayrıldık iskeleden; irili ufaklı martılar peşimizde çığlık çığlığa uçuyor, meraklıların attıkları simit ve tost parçalarını havada büyük bir ustalıkla kapışıp yutuveriyorlardı. Az önce garsondan aldıkları çayları zevkle yudumlayan yaşlı bir çiftin yanına oturmuştum. Karşımdaki esnaf kılıklı adam cep telefonuyla bağıra bağıra konuşarak ekonomik krizden yakınıyordu. Gözlerini sürekli üzerimde hissettiğim için beni tanıdığını düşündüğüm, fakat emin olamadığı için yanıma gelmeye cesaret edemeyen bir genç, sağ koluyla sarmaladığı sevgilisine mırıl mırıl bir şeyler anlatan sarışın bir delikanlı, gazetelerine gömülmüş birkaç orta yaşlı, ders notlarını gözden geçiren üniversiteliler, kucağındaki oğlan çocuğunun ağzına kaşarlı tost lokmalarını zorla tıkan başörtülü bir kadın, ortalıkta koşuşup duran küçük, sevimli kızlar, haşarı oğlanlar...

Üzerimden atamadığım lodos sersemliğine rağmen keyfim yerine gelmişti. Yaşamak güzeldi, hele İstanbul'da yaşamak daha güzel... O sırada dev bir Rus tankeri yavaş yavaş Karadeniz tarafına doğru ilerliyordu; hemen yanımızdan bir motor geçti. Vapurumuz yenilenen Üsküdar İskelesi'ne yaklaşırken, Suhulet adı verilen ve seferlerine geçen yıl başlayan yeni araba vapuru da Harem İskelesi'nden ayrılmak üzereydi. Aceleci yolcular vapur tam yanaşmadan iskeleye atladılar. Doğrusu benim hiç acelem yoktu; Beyazıt Devlet Kütüphanesi'ne gitmek niyetiyle çıkmıştım, ama biraz aylaklık da edebilirdim. Beyazıt'a tramvayla çıkmak yerine, kitapçı vitrinlerine göz atarak Babıâli Yokuşu'nu tırmanıp Nuruosmaniye'ye yürüsem ve Kapalıçarşı'dan geçerek Sahaflar Çarşısı'na uğrayıp eski dostları görsem... Doğrusu güzel fikirdi!

Aylaklık deyip de geçmeyin; özellikle İstanbul'da aylaklığın tadına doyum olmaz. Hiçbir yere yetişme mecburiyeti olmaksızın yürümek ve yürürken düşünmek tadına doyum olmaz bir zevktir. Kanlı canlı şehri o zaman hisseder, kendinizi sokakları dolduran kalabalığın, daha doğrusu o büyük uzviyetin bir parçası olarak hissedersiniz. İstiklâl Caddesi'ni, Divanyolu'nu, Haliç kıyılarını, Salacak sahilini, Üsküdar-Beylerbeyi arasını yahut canınız neresini isterse orasını tadını çıkara çıkara, eski eserlere, vitrinlere, insanlara, denize, ağaçlara, kuşlara baka baka adımlasanız; öğle yemeğinizi nar gibi kızarmış bir simitle ayaküzeri geçiştirip yorulunca bir kahvede otursanız, çayınızı, kahvenizi yudumlarken ayakkabınızı boyattığınız boyacı çocukla hoşbeş etseniz; Tophane'de dostlarınızla bir nargile keyfi yapsanız; hadi hepsinden vazgeçtik, atlayıp Boğaz vapuruna, Kavaklar'a şöyle bir gidip gelseniz fena mı olur yani?

Belediye otobüsüne, tramvaya, vapura, banliyö trenine, yani her gün yüz binlerce insan tarafından kullanılan ulaşım araçlarına binmek yahut herhangi bir caddede kalabalığa karışıp içinde yaşadığınız toplumu yanı başınızda hissetmek önemlidir. Memleketi daha iyi anlamak istiyorsanız, ara sıra aylaklık etmenizi tavsiye ederim. Plazalardaki şık odalarına kapanan köşe yazarları, bırakın Divanyolu'nu mivanyolunu, İstiklal Caddesi'nde bile acaba kaç yıldır şöyle ellerini kollarını sallaya sallaya yürümemişlerdir? Yalıları veya villalarıyla plazalar arasında lüks makam otomobilleriyle çevre yollarından gidip gelirken ciddi bir görüş bozukluğuna uğradıklarına kalıbımı basarım.

Sirkeci'den yukarı doğru içimde garip bir hüzünle yürürken bunları düşünüyordum. Bir zamanlar gazetecilerin "Bizim Yokuş" dedikleri Ankara Caddesi'nin her an tanınmış bir yazarla, önemli bir şair yahut

romancıyla karşılaşılabildiği altın devrinin son demlerine yetişenlerdenim. Az önce, siyaset, basın ve edebiyat tarihimizin önemli mekânlarından biri olan Meserret Kıraathanesi'nin önünden geçtim; bir zamanlar ihtilâllerin planlandığı, gazete ve dergi hayallerinin kurulduğu, şiir ve romanların yazıldığı bu kahvenin bulunduğu mekân, uzun bir zamandan beri bir bankaya hizmet veriyor. Nuruosmaniye'de, Çemberlitaş'a dönen sokağın başındaki İkbal Kıraathanesi de galiba şimdi bir halı mağazası. Yokuşun iki tarafında hâlâ bazı yayıncılar ve kitapçılar var; hatta belki salaş binalarda birkaç ilan gazetesi hâlâ yaşama savaşı veriyordur; ama büyük gazeteler "terk edeli bu bağı" yıllar oldu.

Babıâli denince ne yazık ki artık eski gazeteciler dışında kimsenin aklına basın gelmiyor. Bu yokuşta galiba Türk basınının Babiâli devrinden kalma tek kurum var: İstanbul Erkek Lisesi'nin kullandığı Düyün-ı Umumiye binasının karşısında, "eski tüfek" gazetecilere hâlâ Babıâli havası yaşatan Türkiye Gazeteciler Cemiyeti. Bu cemiyete üye olarak kabul edildiğim tarihte, Babiâli'ye ilk ihanet eden gazetede, Tercüman'da çalışıyordum. Gazete binası Surdışı'ndaydı, ama benim İstanbul'daki gazetecilik maceram, 1979 yılında Akbıyık'taki bir binada çıkan Hergün gazetesinde başladı.

Kapalıçarşı

Çok yavaş yürüdüğümü sanıyordum, ama bir baktım, Babiali Caddesi'ni de geçmiş, Nuruosmaniye'ye yönelmişim. Divanyolu'nda yürümeyi de çok seviyorum; fakat Beyazıt'a giderken Nuruosmaniye Camisi avlusu, Kapalıçarşı ve Sahaflar Çarşısı güzergâhını tercih ederim. Nuruosmaniye'nin etrafındaki sunta perdelere ve iskelelere bakılırsa, hummalı bir restorasyon faaliyeti var. Bu camiyi -bazı sanat tarihçileri, mimaride klasik anlayıştan kopuşun başlangıcı ve on sekizinci yüzyılda Avrupa'yı saran Barok üslûbun fütursuzca yapılmış bir tercümesi olarak görseler de- çok seviyorum ben.

Bir rivayete göre, I. Mahmud, adına yaptırmak istediği cami için Avrupa'dan kilise planları getirtmiş, fakat ulemanın tepki göstermesi üzerine bundan vazgeçerek Barok üslûbunda bir cami yaptırmıştı. Bana sorarsanız, Hekimoğlu Ali Paşa Camisi gibi, aynı dönemde yapılmış güzel bir örnek ortada dururken apansız Barok'a geçiş, sürekli yükselen Avrupa'nın ağır baskısını üzerinde hisseden Osmanlı'nın kendine güvenini artık yitirmeye ve sahip olduklarının değerinden şüphe etmeye başladığını gösteriyordu. I. Mahmud öldüğünde Nuruosmaniye henüz tamamlanmamıştı. Ondan sonra tahta geçen III. Osman, külliyeyi kendisine mal edebilmek için kardeşinin ölmeden önce yaptırdığı türbeye değil, Yenicami'deki Turhan Valide Sultan türbesine defnedilmesini irade etti ve Şeyhülislam'dan fetva alarak külliyeyi kendi adına tamamladı.

Şimşirlik Dairesi'nde en uzun süre kapalı kalmış padişah olarak bilinen Osman'ın saltanat süresi üç yıldır; büyük yangınlarla ve Haliç'in donduğu şiddetli kışlarla geçen zorlu bir üç yıl... Tuhaf olan şu ki, III. Mustafa da onun Nuruosmaniye'deki türbeye gömülmesine izin vermemişti. Türbe bu yüzden boş kaldı. Osman, ağabeyinin külliye bünyesinde yapılacak kütüphaneye konulmak üzere hazırlattığı kitaplardaki vakıf kayıtlarını ve mühürleri bile kazıtmış, hepsine kendi mührünü bastırmıştı.

Ne zaman Nuruosmaniye'nin avlusundan geçsem, bu tuhaf hadiseleri düşünürüm. İstanbul, insanı tarih okumaya zorlayan şehirdir; etrafınıza bilerek bakarsanız bir zaman tünelinde üst üste zamanları yaşıyormuş gibi tuhaf bir hisse kapılırsınız. Orhan Pamuk'un Kara Kitap'ında Galip, "bir halıcı dükkânının vitrinine bakarken, içinden gelen bir dürtüyle, sergilenen halıları daha önceden gördüğünü, kendi

çamurlu ayakkabıları ve eski terlikleriyle yıllarca onlara bastığını, kapı önünde kahvesini içerek şüpheyle kendisine bakan dikkatli dükkâncıyı iyi tanıdığını, dükkânın küçük üçkâğıtçılıklar ve küçük kazıklanmalarla dolu tarihini ve toz kokan hikâyesini, kendi hayatı gibi bildiğini" düşünür. İşte böyle bir duygu.

Bilmiyorum, siz de benim gibi Kapalıçarşı'ya Nuruosmaniye kapısından girerken 1894 depremini ve İstanbul'un depremle imtihanını düşünür müsünüz? Alınlığında Osmanlı arması ve II. Abdülhamid tuğrası bulunan bu neo-klasik kapı, depremden sonra yenilenen kapıdır. İlk şekli kim bilir nasıldı? Caddelerin, sokakların, yapıların eskiden nasıl göründüklerini varsa gravürlerine ve fotoğraflarına bakarak öğrenmek, yoksa hayalimde canlandırmak en büyük zevklerimden biri. Yolum Kapalıçarşı'ya düştüğünde, Evliya Çelebi'nin, Miss Pardoe'nun veya Edmondo de Amicis'in tasvir ettiği loş ve rengârenk kıyafetler giymiş insanlardan oluşan bir kalabalığın kaynaştığı çarşıdan geçtiğimi hayal eder, Ahmet Rasim'in kaydettiği satıcı seslerini işitir gibi olurum. Yeri gelmişken kulağınıza bir sırrımı fısıldayabilir miyim? Kapalıçarşı'nın labirentlerinde modernite tarafından işgal edilmediği zamanlarda, mesela on yedinci veya on sekizinci yüzyılda kaybolmak isterdim.

Kapalıçarşı hakkında Türkçede o kadar az yayın var ki, şaşarsınız! Çelik Gülersoy'un Kapalıçarşı'nın Romanı, Prof. Mustafa Cezar'ın Tipik Yapılarıyla Osmanlı Şehirciliğinde Çarşı ve Klasik Dönem İmar Sistemi adlı eserindeki otuz sayfalık bölüm, sanat tarihi kitaplarındaki teknik malumat ve ansiklopedilerdeki sıradan bilgiler, o kadar! Modern edebiyatımız da Kapalıçarşı fukarasıdır. Orhan Veli ve Sezai Karakoç'un "Kapalıçarşı" adlı birer şiirini hatırlıyorum. Behçet Necatigil de, muhtemelen şiirinin kapalı dünyasını ifade eden bir mecaz olarak ilk şiir kitabına Kapalı Çarşı (1945) ismini vermiş. İkinci Yenicilerden Ece Ayhan'ınki ise çarpılmış bir Kapalıçarşı'dır: "Çapalı Karşı". Bu şiirin mısralarını çıkarmaya çalışırken, Ece Ayhan'ın kendisi gibi İkinci Yeni'nin belli başlı şairlerinden sayılan Edip Cansever'i orta seviyede bir şair saydığını ve şiire katkısından söz ederken Kapalıçarşı'da antikacılık yaptığını ima ederek ondan "çarşı esnafı" diye söz açtığını hatırladım. Ece Ayhan'ın haksızlık edip etmediğini tartışacak değilim; ancak Edip Cansever'in Kapalıçarşı'yı anlattığı dikkate değer bir yazısının bulunduğunu kaydetmek isterim. İlk dükkânının Cevahir Bedesteni'nde, ikincisinin de Sandal Bedesteni'nde olduğunu söyleyen Cansever, otuz yılını geçirdiği bu çarşının ne kapıları, ne kubbelerinin çokluğu, ne de tarihiyle ilgilendiğini; şiirinde “bu koca lâbirent" için tek imge bile kuramadığını söyler.

Eskilerden Ahmet Rasim'in Fuhş-i Atik'inde Kalpakçılarbaşı Caddesi'nin tasvir edildiği genişçe bir bölüm var. Ve tabii Ahmet Hamdi Tanpınar'ın Huzur, Kemal Tahir'in Yol Ayrımı ve Orhan Pamuk'un Kara Kitap isimli romanlarındaki tasvirler...

Yol Ayrımı'nda, Kapalıçarşı'ya 1930 yılında gazeteci Murat ve Selim'le birlikte gireriz; Murat'ın koltuğunun altında, büyük bir maddi sıkıntı içinde olan öğretmen Ramiz Efendi'ye bir takım elbise alabilmek için satmak istedikleri nefis bir yatak takımı vardır. Müşteriden yana aylardan beri tamtakır olduğunu öğrendiğimiz çarşıya Örücüler Kapısı'ndan giren gazeteci Murat ve arkadaşı Selim, Köseleciler'e sapar, İç Bedesten'e Bezzazlar Kapısı'ndan girerler. Çok geçmeden Hacı Halim Efendi'nin eski usul dükkânını görürüz; çeşit çeşit mallarla tıka basa doldurulmuş bu karmakarışık dükkânda, Hacı Halim Efendi'nin oturduğu sedir, yerden bir metre kadar yüksektir ve renkleri uçmuş, çizgileri birbirine karışmış çok eski bir halıyla örtülüdür. Yatak takımı önce bir tellal vasıtasıyla mezata çıkarılır, satılamayınca malı ucuza kapatmak isteyen Hacı Halim Efendi'yle sıkı bir pazarlığa girişilir. Kemal Tahir'in bu arada yaptığı, "İstanbul Bedestanı'nda, çok uzun zamandan beri, ele geçen her şey gelişigüzel içine atılmış bir mahzenin karışıklığı, loş görüntüsü, küflü rutubeti vardı" cümlesiyle başlayan ve tam üç sayfa süren tasvir, edebiyatımızda Kapalıçarşı üzerine yazılmış en güzel metinlerden biridir. Murat'la Selim, sonunda, bir hanım dostlarının dikkati sayesinde asıl değerli parçanın yatak takımı değil, bu takımın sarıldığı bohça olduğunu anlar, hem Ramiz Efendi'nin ihtiyacı olan paranın kat kat fazlasını alır, hem de Fatma Hanım'ın asla elden çıkarılmasını istemediği yatak takımını kurtarırlar.

Orhan Veli'nin şiirinde ise 1940'ların Kapalıçarşı'sını buluruz. Bu, imparatorluğun âdeta bütün zenginliklerini teşhir ederek şaşkın Frenk gezginlerini hayranlıktan dilsiz kılan Kapalıçarşı değil, gelinlik kızların sandık odalarını hatırlatan fakir, tenha, modernlik hevesiyle ihmal edilmiş, hatta gözden çıkarılmış, birbirinin içine girmiş loş ve rutubetli sokaklarıyla biraz da ürkütücü bir mekândır. Bununla beraber güneş gibi, batarken de muhteşem görünen bir imparatorluğun yadigârıdır ve her an gizli kapılarından birini açarak benzersiz zenginliklerini teşhir edebilir. Orhan Veli'ye ilk bakışta "Hürriyette gelin olacaktı, yaşasaydı" dediği ablasının sandık odasını, telini duvağını hatırlatan Kapalıçarşı, bakmasını bilmeyenler için bir kapalı kutudur:

Kapalıçarşı deyip de geçme Kapalıçarşı Kapalı kutu.

Huzur romanının kahramanı Mümtaz da Kapalıçarşı'yı İkinci Dünya Savaşı'nın devam ettiği günlerde dolaşır. Tanpınar'ın tasvirinde birbiri ardınca yaşanan savaşların yarattığı ekonomik çöküntü açıkça hissedilmektedir. Şaşırtıcı olan, Orhan Veli'nin şiirindeki gibi, onun da dikkatini camekânlardan birinde bir gelin elbisesinin çekmiş olmasıdır. Daha sonra Bedesten'e sapan Mümtaz, bir başka camekânda, müzayede yoluyla satılacağı aylardır İstanbul'un dilinde dolaşan eski mücevherlerden birini görür ve bir an bu mücevheri sevgilisi Nuran'ın boynunda görmeye, yani bir saadet hülyası kurmaya çalışır, fakat başaramaz. Böyle bir mücevher imajının Sezai Karakoç'un “Kapalıçarşı" şiirinde de yer alması dikkat çekicidir:

Bir inci gerdanlık dumanları içinde kapkara / Anlamağa başladığı ağır ve çekilmez kelimeler içinde dağ / Senin resmin inci gerdanlığın siyah parlaklığı içinde ışıklı

Karakoç bu şiirinde, Orhan Veli'nin dışarıdan bakıp kapalı gördüğü kutunun içine girmeyi denemiştir. Nitekim "Kapalıçarşı içinde kapalı rüya çarşıları" mısraı birden Kapalıçarşı'nın sınırlarını sonsuzluk ölçeğinde genişleterek onu kapalı bir mekân olmaktan kurtarır, kalıcı ve değişmez değerlerin sembolü yapar.

Sahaf

Ardı arkası kesilmez bir insan selinin aktığı Kalpakçılar Caddesi'ni sağ salim geçip Kapalıçarşı'dan çıkınca kendinizi Çadırcılar Caddesi'nin kaotik dünyasında bulursunuz. Çadırcılıkla adından başka ilişkisi kalmayan bu caddedeki dükkânlar, şimdi tezgâhlarını dışarıya taşıran tekstilciler ve ayakkabıcılar tarafından kullanılıyor. Cadde öyle daralmış ki, birileriyle çarpışmadan, birkaç omuz yemeden veya ayağınıza basılmadan yürüyemezsiniz. Okuduğunuz denemeyi yazabilmek için bütün cesaretimi toplayarak kalabalığa karıştımsa da, bunalıp gerisin geri döndüm. Çadırcılar'ın hayhuyundan bir an önce kurtulup Sahaflar Çarşısı'na dalmak istiyordum.

Manzara, bu çarşının eski hâlini bilenler için hiç de cazip değil; yeni yayınlar, üniversite hazırlık kitapları ve kırtasiye malzemeleri satan dükkânların ağırlıkta olduğu bir Sahaflar Çarşısı'dır bu. Halbuki bir zamanlar "sahaf" deyince, herkesin aklına burası gelirdi. İlim adamlarının, yazarların ve her çeşidinden kitap meraklısının haftada birkaç defa uğradığı, zaman içinde kendine has gelenekleri teşekkül etmiş, kitaptan gerçekten anlayan, araştırmacılara yol gösteren ve nadide kitapları yüksek fiyatlarla satarak çok para kazanmayı değil, makul fiyatlarla ehline satarak ilim dünyasına kazandırmayı tercih eden deryadil kültür adamlarının sahaflık ettiği, kapısından girer girmez sizi tarihin ve kültürün derinliklerine çeken harika bir çarşıdan söz ediyorum.

Asıl Sahaflar Çarşısı 1894 depremine kadar Kapalıçarşı'nın içindeydi ve büyük zarar görmüştü. Tamir zaman alacaktı; bu yüzden sahaflar Kapalıçarşı'yı terk ederek Beyazıt Camisi'nin hemen yanında, bir zamanlar fesçiler tarafından kullanıldığı için Fesçiler Çarşısı adıyla bilinen, fakat o tarihte daha çok hakkâkların kullandığı barakalardan boş bulduklarına yerleşmeye başladılar ve giderek burada çoğaldılar. Adını Kapalıçarşı'nın bir kapısına vererek ortadan kaybolan ve kayıtlara Hakkâklar Çarşısı diye geçen Fesçiler, artık Sahaflar Çarşısı'ydı. Bir tarafından İstanbul Üniversitesi'nin de bulunduğu Beyazıt Meydanı'na açılması, bir tarafından Kapalıçarşı'daki Kalpakçılar Caddesi yoluyla basın ve yayın merkezi olan Babıâli'ye bağlanması, Sahaflar Çarşısı'nı ve civarını gerçek bir kültür merkezi hâline getirmişti. Aslında asmalarla gölgelenmiş, iki tarafına küçük barakalar dizilmiş serin ve çok sessiz bir sokaktı. Tanpınar, Huzur romanında kahramanı Mümtaz'ın ağzından bu atmosferi şöyle anlatır:

"Sahaflar içinde kitap karıştırmak, tanıdığı kitapçılarla konuşmak, sıcak günden ve sert aydınlıktan çarşının birdenbire insani kavrayan loşluğuna ve serinliğine girmek, bu serinliği çok arızî bir hâl gibi teninde duya duya yürümek hoşuna giderdi."

Münif Fehim'in büyük bir kitap kurdu olan İbnülemin Mahmud Kemal'i Sahaflar Çarşısı'ndan geçerken gösterdiği meşhur tablosu, bu sevimli sokağın eski atmosferini çok iyi yansıtır. Resimde, soldaki ilk dükkân ayrıntılı bir biçimde tasvir edilmiştir; kitapların bir kısmı raflara dizilmiş olmakla beraber, halılarla döşenmiş peykesi, yerde üstü üste yığılmış kitapları, halıya diz çökmüş bir yazmayı inceleyen sarıklısıyla tam bir "alaturka" sahaf dükkânı, daha doğrusu, bir "dükkânçe-i sahhaf'tır bu. Bir kitaba dalmış görünen sahafın gömüldüğü koltuk, herhalde bu dükkândaki en modern eşyadır.

Sahaflar Çarşısı'nın Münif Fehim'in tablosunda hâlâ nefes alıp veren atmosferi 1950 yılında neredeyse bütün çarşıyı yalayıp yutan yangına kadar devam etti. Ahşap barakalar çıra gibi tutuşup cânım yazmaları küle çevirirken sahafların ve kitap kurtlarının da yanmaktan beter olduklarını tahmin etmek zor değildir. Bu yangını düşünürken, sahaf deyince ilk akla gelen isimlerden biri olan ve dükkânı çarşıda olmadığı için zarar görmeyen Raif Yelkenci'nin neler hissettiğini hep merak etmişimdir. Kapalıçarşı'nın Fesçiler kapısından çıkınca hemen soldaki dükkânlardan birinde sahaflık eden ve Türkiye'de ilk matbaa açılmadan önceki sahaflık geleneklerini sürdüren Raif Efendi, en az dükkânları yanan sahaflar kadar perişan olmuş ve kül yığınına dönen nadide yazmalar için gözyaşı dökmüş olmalıdır. O, sahaf dünyasının İsmail Sâib Efendi'siydi; harf inkılâbından sonra sadece yazma kitaplara yönelerek ömrünü bu kitaplarda nefes alıp veren "medeniyet"i kurtarmaya adamıştı.

İstanbul Belediyesi, sahafların yaşadığı bu felakete kayıtsız kalmamış, bütün sahaflara Beyazıt Camisi'nin avlusunda yer gösterdikten sonra, on ikisi çift katlı olmak üzere yirmi üç dükkân yaparak yenilediği çarşıya bugünkü şeklini vermişti. Açılış 1952 yılında yapıldı. Kurdele, aynı zamanda büyük bir kitapsever olan Vakit Gazetesi'nin sahibi Hakkı Tarık Us tarafından kesilmişti.

Sahaflar Çarşısı, yenilenmiş hâliyle kendine has gelenekleri devam ettirmeye çalışmışsa da, 1970'lerin sonlarında Beyazıt Meydanı'nı işgal etmeye başlayan işportacılar, Belediye'nin yanlış bir kararıyla buraya da sızarak kendilerine geçici olarak tahsis edilen yerlere barakalar yaptılar ve çarşının kimyasını bozdular. 1980'lerde âdeta çehre değiştirerek sıradan bir kitapçılar çarşısı hâline gelen Sahaflar Çarşısı,

kendini korumayı başaramamıştır. 1950'lerde kurulan derneğin yöneticileri, bu duruma zorunlu olarak geldikleri, geçinebilmek için başka çarelerinin bulunmadığı iddiasındalar. Ancak Beyoğlu, Kadıköy ve Moda'daki sahaflar, Sahaflar Çarşısı esnafının bu gerekçelerine pek inanmıyor, sahafiye kitap alım satımı yaparak hayatlarını rahatlıkla idame ettirdiklerini söylüyorlar. Görünen o ki, artık İstanbul'da sahaflığın merkezi Beyazıt değil, Beyoğlu ve Kadıköy'dür. Bu semtlerde faaliyet gösteren sahaflar, severek yaptıkları işin sadece ticarî bir faaliyet değil, aynı zamanda önemli bir kültür hizmeti olduğunu biliyorlar.

Elbette sonuna kadar "sahaf" olarak kalmaya kararlı dostlarımızın bir yığın problemi de var. Bu problemlerin bir kısmı, "Bandrol Uygulamasına İlişkin Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmelik'te birkaç yıl önce yapılan değişiklikle düzeltilmişti. Daha da önemlisi, sahaflar, yakın zamanlarda meselelerini takip edecek yeni bir derneğe kavuştular: Sahaflar Birliği Derneği. Sahaflar Çarşısı Derneği'nin tüzüğünde, bu derneğe üye olabilmek için Beyazıt'taki çarşıda faaliyet gösteriyor olmak şartı bulunduğu için yeni derneğin genel merkezi Ankara'da...

Sahafların asıl şikâyeti, gençlerin ilgisizliği... Meraklı sayısı giderek azalıyor. Özellikle sosyal bilimlerle, tarihle, edebiyatla, sanatla vb. ilgilenen gençler, bir meselenin peşine düşmenin, geçmiş zamanları kurcalayarak bir problemi çözmenin; bir hadisenin arka planına nüfuz ve belki bir hayatı yeniden inşa etmenin; herkes tarafından bilinmeyenlere, daha doğrusu birilerinin bilinmesini istemediği bilgilere vâkıf olmanın ne kadar zevkli, ne kadar heyecan verici olduğunu, insanı nasıl ayrıcalıklı hâle getirdiğini bilseler, sahaf dükkânlarından ayrılmazlardı. Sahaflar isterler ki, eski kitaplar ve belgeler arasında çıkılan uzun ve heyecanlı keşif yolculuklarının zevkini mürekkep yalamış herkes ucundan kıyısından tatsın!

Sadece eskilerin "mecânin-i kütüb" dediği kitap delileri için değil, merak duygusu gelişmiş herkes için sürprizlerle dolu mekânlardır sahaf dükkânları; bir bakarsınız, yıllardır arayıp da bulamadığınız bir kitap karşınızda muzip muzip gülümsüyor! Bir bakarsınız, kapak resmiyle bütün çocukluğunuzu önünüze serîveren bir roman... Bir bakarsınız, hiç aramadığınız hâlde işinize çok yarayacak bir belge, bir dergi koleksiyonundan ayrı düşmüş bir veya birkaç sayı, belki bir fotoğraf... Her birini bir zamanlar birileri okumuş, cebinde taşımış, hatta belki yastığının altında saklamıştır. Dikkatle bakınız, göz izlerini göreceksiniz. Geçmiş zamanı giyinmiş her nesne, eğer dilinden anlıyorsanız, size derin hikmetler söyleyecektir.

Beyazıt'ta sahaflık, Sahaflar Çarşısı'nın dışına da taşmış bir meslekti. Mesela dünya çapında tanınmış bir sahaf olan Enderun Kitabevi'nin sahibi İsmail Özdoğan, Marmara Sineması sırasındaki Beyaz Saray İş Hanı'nda faaliyet gösterirdi. Türk tarihi ve kültürüyle ilgilenen yerli ve yabancı araştırmacıların vazgeçilmez uğrak yerlerinden olan Enderun'un Mahir İz, Orhan Şaik Gökyay, Ziyad Ebüzziya, Mehmet Şevket Eygi, Ali İhsan Yurt, daha sonraki nesilden de İsmail Erünsal, Mehmet Niyazi, Mustafa Kutlu, Mustafa Miyasoğlu, Abdullah Uçman, Durali Yılmaz gibi müdavimleri vardı. Küçücek dükkâna bazen yirmi otuz kişi doluşur, derin sohbetlere dalarlardı. 1980'lerin başından itibaren benim de sık sık uğradığım Enderun'un yayımladığı önemli kitapların yanı sıra, Osmanlı Araştırmaları adıyla hâlâ yaşayan bir de akademik dergisi var.

Beyaz Saray, 1950'lerin sonlarında Hariciye Mektupçusu Münir Bey'in ahşap konağını satın alarak yıktıran Karadenizli bir iş adamı tarafından yaptırılmıştı. O tarihten itibaren kitapçıların rağbet ettiği bir mekân oldu. 1950'den sonra hızla artan dinî yayın talebi, bu çarşıdaki yayınevleri tarafından hazırlanan popüler yayınlarla karşılandığı için zamanla dinî yayıncılığın merkezi haline gelen ve literatüre "Beyaz Saray Yayıncılığı" kavramını kazandıran bu iş hanı, eski başbakanlardan Mesut Yılmaz ve kardeşine, babalarından kalmıştı. Onlar da Doğu Avrupa ülkeleriyle bavul ticaretinin hızlandığı yıllarda, Beyazıt ve Laleli civarı bu ticaretin merkezi haline geldiği için, kitapçılardan ve üst katlardaki avukat bürolarından aldıkları kiraları az bularak kendilerine daha çok para kazandıracak bir otel yapmaya niyetlenmiş, uzun bir mücadele sonunda kitapçılardan temizledikleri Beyaz Saray'ı yıktırarak yerine bugünkü Barcelo Saray Hotel'i yaptırmışlardı.

Beyaz Saray kitapçı ve yayıncılarına gelince... Başta İsmail Özdoğan olmak üzere, çoğu Şehzadebaşı'ndaki Yümni İş Merkezi'nde on yıldır yaşama savaşı veriyorlar.

Bayezid

Eski Sahaflar Çarşısı'nda saatlerce oyalanabilirdim, şimdikinde sıkılıyorum. Zaten çok az tanıdığım kaldı; İbrahim Manav'a selam vermek için dükkânına baktım, yoktu. Turan Türkmenoğlu'nu Aslan Kaynardağ'dan devraldığı Elif Kitabevi'nde buldum. Dedesi ve babası da bu çarşıda sahaflık yapan Turan Bey, dükkânın ikinci katında eski kitapları tasnif etmeye çalışıyormuş; oğlu Burak, benim geldiğimi görünce kendisine haber vermiş. Alelacele temizlenerek aşağı inen Turan Bey'le Elif Kitabevi'nin geçen yıl ölen eski sahibinden, uzun bir süredir evinde mefluç hâlde yatan Nihal Kitabevi sahibi İsmail Akçay'dan ve Sahaflar Çarşısı Derneği'nce 2005 yılında yayımlanan Sahaflık ve İstanbul Sahaflar Çarşısı adlı kitaptaki fahiş hatalardan söz ettik.

Bir zamanlar bu çarşıdan Elif ve Nihal kitabevlerine uğramadan geçmezdim. Bazen acelem olduğu için çarşıdan hızlıca geçip gittiğim olurdu; İsmail Akçay bir defasında bunu uzaktan fark etmiş, epey alınganlık göstermişti. Çarşının en renkli simalarından Cerrahi şeyhi Hacı Muzaffer Efendi'yi de yakından tanımış, hatta 1976 yılı Ramazanında onunla TRT için dört bölümden oluşan bir sohbet programı gerçekleştirmiştim. Stüdyo görevlilerinin lakaydisi yüzünden çekip giden Efendi'yi Karagümrük'ten yalvar yakar geri getirdiğimizi hatırlıyorum.

Turan Bey'den ayrıldıktan sonra Çarşı'nın Beyazıt kapısından meydana çıkacaktım; fakat sanki gizli bir ses, bu bölgeye adını veren padişaha selam vermeden geçmemem gerektiğini fısıldadı. Hazirenin Sahaflar Çarşısı'na açılan kapısından girince karşıma etrafa kerih kokular neşreden çirkin tuvaletler çıktı. Camilerin ruhaniyetine büyük saygısızlık olan bu tuvaletleri dışarıdan fark edilmeyecek şekilde yer altına çekmek ve girişlerini gözleri rahatsız etmeyecek bir görüntüye kavuşturmak çok mu zordur diye düşünerek hemen türbenin bulunduğu tarafa geçtim. Yavuz Selim tarafından caminin kıble duvarının arkasına yaptırılan iki türbeden büyük olanında, külliyenin banisi II. Bayezid tek başına yatıyor, ikincisinde ise kızı Selçuk Hatun.

Sağır kasnaklı bir kubbeyle örtülü sekizgen bir yapı olan Bayezid Türbesi, 1992 yılında, "500. Yıl" dolayısıyla restore edilmişti; o günlerde, beş yüz yıl önce İspanya'daki engizisyon zulmünden kaçan Yahudilerin Osmanlı ülkesine bu büyük hükümdar tarafından kabul

edildiği konuşuluyordu. Muhtemelen, "Yahudiler, kendilerine bir vatan sağlayan hükümdarın türbesini görmek isterlerse rezil oluruz!" diye düşünülerek türbesinin restore edilmesine karar verilmişti. Fakat o kadar baştan savma ve beceriksizce bir restorasyon yapılmıştı ki, bir dostumla ziyaretine gittiğimde "Keşke olduğu gibi bıraksalardı!" diye öfkeyle söylenmiş ve gazetedeki köşemde "Eline fırça alanın kalem işlerini, testere ve keser alanın sedefleri vb. onarmaya kalkışması 'cinayet'ten başka bir şey değildir" diye ağır bir eleştiri yazmıştım.

Ne mi yapılmıştı? Sandukanın etrafındaki parmaklıklı muhafazanın "Eser-i İstanbul" tarzında işlenmiş sedeflerinden dökülenlerin yerine beyaz plastik parçalar blok hâlinde adi bir tutkalla yapıştırılmış, üzerine testereyle baklava dilimi şeklinde çizgiler atılıp sözüm ona aslına benzesin diye piyasadan temin edilen adi bir vernikle kaplanmıştı. Restorasyonda, mümkünse aynı malzemenin kullanılması gerekmez miydi? Sedefse sedef! Ayrıca eskilerin kullandığı alaturka tutkal ve cila dururken, temizlenmesi imkânsız denecek kadar zor olan adi bir tutkal ve vernik kullanılması hangi restorasyon anlayışına sığardı? Sadece bu kadar mı? Türbenin içinde Abdülmecid döneminde yapılmış barok kalem işleri esas alınarak restorasyon bu süslemeler üzerinde yapılmıştı. Esas olan, bu süslemelerin altında kalan asıl kalem işlerini ortaya çıkarmak değil miydi? Alelade fırça ve boyalar kullanılarak özensizce boyanan yazılar ise bir daha düzeltilemeyecek şekilde bozulmuştu. Halbuki önce aynı yazının gerçek bir hattat tarafından kâğıda yazılması, sonra silkeleme tekniğiyle asıl yerine geçirilip kamış ahengi göz önünde tutularak son derece dikkatli bir biçimde boyanması gerekirdi. II. Bayezid Türbesi'ndeki yazılar, herhangi bir boyacı çırağının elinden çıkmışçasına acemice boyanarak mahvedilmişti. Türbenin nefis kapısındaki kündekari de aynı şekilde, yasak savmak kabilinden, orijinal malzeme ve teknikler kullanılmadan restore edilmiş, eksik madeni dökümlerin acemice taklitleri yapılarak altın yaldızla boyanmıştı. Üstelik aynı boya orijinal madeni parçalara da sürülmüştü. Doğru olan, tombak tekniği bilinmiyorsa, bu parçaları altın suyuna batırmaktı. Kahrolmuştum.

Türbeye bu kötü restorasyonu tekrar göreceğim için isteksizce girdim, fakat yıllar önce eleştirdiğim restorasyon hoyratlıklarının hiçbirini göremeyince hem şaşırdım, hem sevindim. Demek ki, yazdığım eleştiri hedefini bulmuş ve türbe yeniden ele alınmıştı. Tarihçilerin genellikle Sultan Cem'in yanında yer alarak haksızlık ettiklerini düşündüğüm, savaşmaktan ziyade barış ortamı sağlayarak devlet teşkilatını düzene sokup sistemi yerli yerine oturtmak isteyen bu şair, hattat ve ilimsever padişahın ruhuna bir fatiha okuyarak çıktım. Unutmadan, türbelerin bulunduğu hazirede Kemaleddin adında iki mimarın da yattığını

hatırlatmak istiyorum. Birinci Kemaleddin'in kemikleri, bir ara Bayezid Külliyesi'nin mimarı olduğu düşünüldüğü için İhtifalci Ziya Bey'in girişimiyle 1922 yılında Laleli'deki Merdivenli Mescid'den alınarak buraya defnedilmişti. Diğeri ise, Birinci Milli Mimari Akımı'nın ünlü mimarı Kemaleddin Bey'dir ve Karacaahmet'te yattığı bölge yola gittiği için kemikleri Fazıl Ayanoğlu tarafından alınıp buraya gömülmüştür.

Türbe ziyaretini fazla uzatmadan meydana çıktım; upuzun saçları ve sakalıyla tarihî çınarın âdeta uzvî bir parçası hâline gelen şair Hüseyin Avni Dede, her zamanki gibi, eski paralarını ve şiir kitaplarını önüne dizmiş, ayakta müşteri bekliyordu. Yıllardır buradan gelip geçerim, onu bir kere bile otururken görmedim. Bir ara işportacılarla mücadeleye karar veren Eminönü Belediyesi'nin işgüzar zabıtaları Avni Dede'ye de musallat olmuşlardı; neredeyse elli yıldır bu çınarın dibinde yaşayan şairi oradan söküp atmak istiyorlardı. Yanlış hatırlamıyorsam, hayranları ona dokunulmaması için bir kampanya bile başlattılar. Hâlâ çınarın verdiği sürgünlerden biri gibi orada dimdik durduğuna göre, zabıtalar başarılı olamadılar demektir. Ağaç diplerinde eski para, saat, tespih, pul gibi şeyler satarak hayatlarını idame ettiren gariban antikacılar da kalelerini teslim etmemiş görünüyorlardı. Ama çay ocağı ve bir zamanlar okumuş yazmış takımının derin sohbetlere daldığı masalar ve sandalyeler birkaç yıldır yok. Yani eskisi gibi Sahaflar Çarşısı'ndan aldığınız kitabı Çınaraltı'nda bir masaya kurulup okumak istiyorsanız, hayal kırıklığına uğrarsınız.

Oturacak bir masa bulamadım, ama meydandaki ağaçlardan birinin dibindeki yükseltiye ilişip meydanı seyretmeye koyuldum. Dedim ya, hava lodosluydu; ama "lodosun gözü yaşlıdır" derler, bakarsınız akşama, bakarsınız yarın şiddetli bir yağmur bastırabilir; o hâlde bu yalancı yazın tadını çıkarmaya bakmalıydım. Havanın güzelliğine rağmen Çınaraltı pek kalabalık değildi. Bayezid Camisi solumda, kütüphane olarak kullanılan imaret binası sağımda. Bâb-ı Seraskeri'yi, yani üniversite kapısını ve yangın kulesini de görüyordum. Birden Beyazıt kelimesi takıldı aklıma; doğrusu Bâyezid, ama artık bu kelimeyi böyle telaffuz edebilecek kimse yok. Eski gazete, dergi ve kitaplarda Bayezid, Bayezit, Bayazıd, Bayazıt, Beyazıd ve Beyazıt şekillerinde kullanılmış. Bir külliye yaptırarak bölgeye adını veren padişahın ismini niçin onun hiç istemeyeceği şekillerde telaffuz ettiğimize bir anlam veremiyorum. Bu sebeple kelimeyi camiden ve bağlı olduğu külliyeye ait diğer yapılardan söz ederken Bayezid, meydandan ve genel olarak semtten söz ederken Beyazıt şeklinde kullanmaktan yanayım. Eskilerin bu semte ve meydana sadece Bayezid değil, Sultan Bayezid dediklerini de hatırlatarak geçiyorum.

Yedi tepenin üçüncüsünü işgal eden Beyazıt Meydanı, ihtişamlı zamanlarını geride bırakmışsa da, hâlâ İstanbul'un en önemli meydanlarından biridir. Bu meydan, Doğu ve Batı Roma'nın ikisini birden yönetmiş son imparator olan Flavius Theodosius tarafından yaptırılmıştı; bu sebeple Forum Theodosius diye anılırdı. Paganizmle şiddetle mücadele ederek Hristiyanlığı Roma'nın resmî dini yapan ve ölüm döşeğinde oğulları arasında taksim ettiği imparatorluğun bir daha birleşmemek üzere ikiye bölünmesine yol açan I. Theodosius, 7 Ocak 395'te Milano'da öldü ve on ay kadar sonra İstanbul'a getirilerek toprağa verildi.

Beyazıt Meydanı'na Roma devrinde Forum Theodosiacum veya Forum Tauros denirmiş. Boğa anlamına gelen Tauros isminin, kimine göre bakırdan, kimine göre tunçtan imal edilmiş bir boğa heykelinden geldiği söylenir. Bir rivayete göre, bazı suçlular bu heykelin içine kapatılıp altlarında ateş yakılarak cezalandırılırmış. Yavaş yavaş kızarmaya başlayan adamların önce feryatları, daha sonra kömürleşmeye başlayan vücutlarından çıkan dumanlar kızgın boğanın ağzından ve burnundan çevreye yayılarak halkı dehşet içinde bırakırmış. Ne korkunç bir ceza! Hangi suçu işlemiş olursa olsun, hiç kimse böyle bir ölümü hak etmez! Beyazıt Meydanı'nı bu tuhaf rivayeti hatırlatarak anlatmaya başlamak hoş değil, ama ne yapalım, bilgi bilgidir!

Bizans uzmanları, bu meydanın eskiden nasıl göründüğüne dair epey kafa yormuşlardır; fakat tahminlere dayalı olarak çizilen resim çok bulanık. Kimine göre tepenin en yüksek noktasında, yani hâlen İstanbul Üniversitesi merkez binasının bulunduğu yerde bir manastır vardı, kimine göre saray. Bugünkü Bayezid Camisi ile medresesi arasındaki alanı işgal eden Forum Tauros'da bir de dışı spiral kabartmalarla süslü bir sütun yükselirdi; üzerinde I. Theodosius'un gümüşten atlı bir heykelinin durduğu, muhtemelen üniversite kapısının veya yangın kulesinin bulunduğu bölgeye dikilen bu sütunun gövdesinde de aynı imparatorun kazandığı zaferler kabartmalarla anlatılıyordu. Bu sütun, 1509 depreminde yıkılan Roma devri eserlerindendir. Ordu Caddesi açılırken yapılan kazılarda, halk arasında Patrona Halil Hamamı diye bilinen Bayezid Hamamı'nın temelleri ortaya çıkmıştı; bu temellerde kullanılan kabartmalı bir taş parçasının söz konusu sütuna ait olduğu sanılıyor. Aynı kazılarda Simkeşhane ile Bayezid Hamamı arasında başka kalıntılar da bulundu. Bu caddeden gelip geçenlerin Simkeşhane önünde görüp bir anlam veremedikleri kalıntıların I. Theodosius adına dikilmiş üç gözlü kemer şeklindeki zafer takına ait olduğu sanılıyordu. Prof. Dr. Semavi Eyice

bunun zafer takı değil, Forum Theodosiacum'un abidevî girişi olduğu kanaatindedir.

Geçenlerde, çalıştığım başka bir konuyla ilgili olarak Beyazıt Devlet Kütüphanesi'nde Son Posta gazetesinin 1944 yılı ciltlerini tararken Nusret Safa Coşkun'un "İmarın Karşısındaki Heyula" başlıklı bir yazısını görünce merak edip okumuş ve bir kopyasını almıştım. Üstat, eski eserlerin yıkılmasına karşı çıkan İstanbul sevdalılarına imarı engelledikleri için kızıyor, Bayezid Hamamı hakkında da şöyle diyordu: "Beyazıd-Aksaray yolu açılırken de mutlaka yıkılması icap eden, yol ortasında harici görünüşü hiç de caddeyi süslemeyen, bütün kıymeti Patrona Halil denilen sergerdenin içinde yıkanmış olmasından ileri gelen bir hamam da aynı şekilde imarın kazmasından kurtarılmıştı. Yol bu yüzden dar kaldı, çirkinleşti. Caddeye kara bir gölge düşürüp etrafı mukassi bir hâle sokan bu hamama kaç senedir el değdi mi dersiniz? Ne gezer?"

Kim bilir, belki de Bayezid Hamamı'nın yıkılmasını isteyen, ancak bunu başaramayınca restore edilmesini yakın zamanlara kadar engelleyenler, onun kendiliğinden yıkılmasını ve I. Theodosius sütunuyla zafer takından geriye kalanların ortalığa saçılmasını umuyorlardı. O yıllarda tarihi eserlerin yıkılmaması için bütün gücüyle mücadele etmiş mimarlardan olan Sedat Çetintaş, birilerinin Bayezid Hamamı'nı bir punduna getirip yıktırmak için yıllardan beri beklediklerini söyler. Onların bekledikleri olmamış, fakat hamam birkaç yıl öncesine kadar kendi hâline terk edilmişti. İl Özel İdaresi tarafından sözüm ona restore ettirilen hamamın bir ara İstanbul Üniversitesi tarafından "gözlemevi" yapılacağı konuşuluyordu; daha sonra kültür merkezine dönüştürüleceğinden söz edildi.

Fetihten sonra eski Roma ve Bizans kalıntılarının taş ocaklan gibi kullanıldığı doğrudur. Her medeniyet, kendini bir öncekinden kalan miras üzerine ve o mirası kullanarak inşa eder; bu son derece tabiidir. Esasen fethedildiği tarihte hâlâ Latin istilasının derin izlerini taşıyan İstanbul tam bir harabe hâlindeydi ve şehri yeniden inşa etmek için bu harabedeki malzemeyi kullanmaktan başka çare yoktu. Üstelik Konstantinopolis'in kuruluş devrinde yapılan Forum Tauros yangın ve depremlerle çoktan yok olmuş, buradaki yapıların üzerine Bizans Ortaçağında bir yığın bina yapılmıştı.

Fatih'in sarayında ve daha sonra oğlu Bayezid'in yaptırdığı külliyede, Forum Tauros'taki eski yapılardan kalan taşların da kullanıldığını tahmin etmek zor değil. Belki de Bayezid Camisi'nde kullanılan taşlar, bu civardaki bir bazilikanın yahut sarayın taşlarıydı, kim bilir! Şu

ortalığı kanat sesine boğan güvercinlerin bu meydanda bin yıl önce de uçuşup duran güvercinlerin soyundan gelmesi gibi... Osmanlı medeniyeti kendisinden önceki medeniyetleri tarihten ve coğrafyadan silmeye değil, içine alarak devam ettirmeye çalışırdı. Ayakta duran abidelerin de yeni fonksiyonlar kazandırılarak korunduğu gerçeğini Ayasofya'sından Aya İrini'sine, Kariye'sinden Kalenderhane Camii'ne kadar, gözler önündeki yüzlerce örnek açıkça gösteriyor. Kurulduğu tarihte şehrin ana arteri olan Mese de bugün az çok Divanyolu olarak devam etmiyor mu?

Cami

Çınaraltı'nda etrafa bakınıp düşünürken birden -ilk Fatih Camisi 1766 depreminde yıkılıp yeniden yapıldığına göre- İstanbul'da Osmanlı döneminden kalma en eski selatin camisinin Bayezid Camisi olduğu aklıma geldi. Fatih'in oğlu Bayezid tarafından Eski Saray'ın yanı başına yaptırılan ve 1505 yılında ibadete açılan bu caminin mimarının kim olduğu uzun süre tartışıldıktan sonra, Esafil-i Şark'tan Rıfkı Melûl Meriç'in bulduğu sağlam bir belgeyle kesinlik kazanmıştı. Üçüncü tepeye bu zarif tacı giydirerek yepyeni bir estetiği müjdeleyen mimarın isminin Yakup Şah olduğunu bu belgeden öğrendik. Aynı belgede, sadece mimarın değil, bu esere emeği geçen birçok insanın ismi de zikrediliyor. Mesela bina nâzırı Mustafa Bey adında bir sancak beyi imiş. Pencerelerin madeni parmaklıkları Sertopçuyan Bali Bey ve topçular kethüdası Atmaca Bey'in yönettiği Topçular Ocağı tarafından dökülmüş. Nakışlar, hassa nakkaşları tarafından yapılmış. Türk nakış tarihi hakkında geniş araştırmaları bulunan Rıfkı Melûl, makalesinde, o tarihte hassa nakkaşlarının kimler olduğunun bilindiğini belirterek on sekizinin isimlerini veriyor: Hasan bin Abdülcelil, Hasan bin Mehmed, Melek Ahmed-i Tebrizî, Durmuş bin Hayreddin gibi.

Önceleri geniş bir dış avlusu da bulunan caminin, dörder kubbeli revaklarla çevrilmiş mermer döşeli iç avlusuna nişleri nefis mukarnaslarla bezeli üç abidevî kapıdan giriliyor. Kare biçimindeki avlunun tam ortasında, kubbesi IV. Murad tarafından yaptırılmış, sütunları yeşil somakiden sevimli bir şadırvan var. Bu avlu bir zamanlar İstanbul'un en canlı yaşama alanlarından biriydi. Revakların kubbelerine kulak versem sanki Ramazan sergilerinden yukarıda asılı kalmış neşeli satıcı seslerini duyacaktım. Olağanüstü incelikte işlenmiş mukarnaslarıyla klasik Osmanlı zevkinin harikalarından biri olan cümle kapısının önünde bir süre durdum ve Şeyh Hamdullah'ın elinden çıkma nefis kitabeyi okumaya çalıştım. Büyük kubbe ve mihraptaki yazıların da sahibi olan bu büyük sanatkârın bir zamanlar buralarda yürüdüğünü düşünmek bile heyecan verici.

Ne zaman bir selatin camisine girsem, bir çeşit tayyizaman yaşadığım vehmine kapılırım. Sultan II. Bayezid de, 1505 yılı ekiminin sonlarında, bu camiye ilk defa girdiğinde, şu anda benim gördüğüm, iki yarım kubbenin desteklediği bir ana kubbeyle örtülen geniş mekânı görmüştü. O anda neler düşündüğünü bilmemize imkân yok, fakat göğsünün büyük bir zafer duygusuyla kabardığını tahmin etmek zor

değildir. Yanında devlet erkini dışında kimler vardı acaba? Mesela Şeyh Hamdullah var mıydı? Tahta geçtikten sonra İstanbul'a davet ederek "kâtib-i hass"ı olarak görevlendirdiği büyük hattat, bu cami için özene bezene yazdığı yazılar hakkında ona acaba neler söyledi? Kaynaklar, Bayezid'in şehzadeliğinde Amasya'da tanıdığı ve yazı meşk ettiği Şeyh Hamdullah'a saygıda kusur etmediğini, bazı kötü alışkanlıklardan kurtulmasını sağlayan bu büyük sanatkâra "Biraderim" diye hitap ettiğini, hatta yazı yazarken mürekkep hokkasını tutup sırtını yastıklarla beslediğini söylüyor.

Batılı sanat tarihçileri, örtü sistemlerinin birbirine benzemesi dolayısıyla Bayezid Camisi'ni Ayasofya'nın taklidi olarak görürler. Semavi Eyice gibi Türk sanat tarihçileri ise, Ayasofya'daki statik zayıflığın Bayezid'de görülmediğini, Osmanlı mimarlarının bu neticeye Edirne Üç Şerefeli Cami, eski Fatih Camisi ve Çemberlitaş'taki Atik Ali Paşa Camisi tecrübelerinden geçerek ulaştıklarını söylüyorlar. Ne var ki, 1509 yılında yaşanan ve kayıtlara "Küçük Kıyamet" adıyla geçen büyük depremde Bayezid Camisi'nin kubbeleri yıkılmış. Aralıklarla kırk beş gün süren bu korkunç depremde tsunami de oluşmuş; deniz suları İstanbul ve Galata surlarını aşarak birçok mahalleyi yutmuştu. Nüfusundan yaklaşık beş bin kişiyi kaybeden Dersaadet'in ve bir buçuk ay boyunca sokaklarda yatmak zorunda kalan halkın içler acısı hâlini görmeye dayanamayan Sultan II. Bayezid'in Edirne ve Dimetoka'ya gittiği, durumun oralarda da farklı olmadığını görünce bir "ali divan" toplayıp vezirlerine "Bu zelzeleler zulüm ve fesâdınızdan mazlumlar âhının sebeb olduğu gazab-ı ilâhîdir" diye öfkeyle bağırdığı söylenir.

İstanbul'u yeniden inşa etmek için Anadolu ve Rumeli'den üç bin usta ve yetmiş yedi bin işçi getirtildiği düşünülecek olursa, 1509 depreminin ne kadar büyük bir felâket olduğu daha iyi anlaşılır. Tabii bu arada kubbeleri yıkılan Bayezid Camisi de tamir edilmiş, on altıncı yüzyıl başlarında Sinan tarafından da bir kemerle desteklenmiştir.

Minareleri unuttuğumu zannetmeyiniz. Birer şerefeli iki minarenin arasındaki seksen yedi metrelik açıklık, Bayezid Camisi'ne sadece azametli bir ifade vermekle kalmıyor, aynı zamanda kollarını açıp dünyayı kucaklamak isteyen bir iradeyi yansıtıyor; en azından ben öyle bir ifadenin varlığını vehmediyorum. Sağ taraftaki minareye dikkatle bakılırsa, renkli taşlarla yapılmış geometrik süslemeler ve küfi yazılar dikkati çekecektir. Soldaki minarede süsleme yok denecek kadar az, çünkü yangınlarda bir hayli zarar görmüş ve sık sık tamir edilmek zorunda kalınmış. Bu minarelerin külahlarının 1683 yangınında tutuştuğunu bir yerde okumuştum. 1743 yılında da birine

isabet eden yıldırım, külahının mum gibi yanmasına yol açmış. IV. Murad'ın bir gün Eski Saray'ın bahçesinde okçuluk talimi yaparken minarelerden birinin alemine konan bir kargayı tek atışta vurduğu anlatılır; bu rivayet gerçek midir, şehir efsanesi mi, Allah bilir!

Sonraki yüzyıllarda özellikle büyük yangınlar yüzünden zarar gördüğü için zaman zaman tamir edilen Bayezid Camisi, İstanbul hayatının merkezindeki ayrıcalıklı yerini her zaman korumuş görünüyor. Ne genişlikte bir alanı kapladığı bilinmeyen dış avlu bir çeşit meydan vazifesi görüyor, daha sonra meydanda devam edecek olan ticari faaliyetler büyük ölçüde bu avluda yürütülüyordu. Belli bir tarihten sonra ramazan aylarına mahsus olmak üzere iç avlu da bir açık pazar yerine dönüştürülmüştü. O yılları yaşayanlar, hafızalarında silinmez izler bırakan ve "Ramazan Sergisi" diye anılan bu pazarları anlata anlata bitirememişlerdir.

Selatin camilerine girdiğim zaman bir çeşit tayyizaman vehmini yaşadığımı söylemiştim. Şimdi camiden kendi zamanıma değil de, yirminci yüzyılın başlarında bir Ramazan gününün iftar öncesi saatlerine çıktığımı ve sergiyi Ruşen Eşref'le birlikte gezdiğimi hayal ediyorum.

Mahmur fakat alışveriş telaşındaki neşeli bir kalabalığın içine düştüğümü tahmin edebilirsiniz. Burada Ramazan şerefine Devlet-i Aliyye'nin çeşitli bölgelerinden getirilmiş en kaliteli mallar ve en leziz yiyecekler satılıyor. Tezgâh başlarında beyaz sakalları mahmur yüzlerini çevreleyen "muttaki edalı kanaatkâr tacirler" görüyoruz. İşte şu köşedeki tezgâhın üzerine renk renk ve top top elbiselik kumaşlar atılmış; duvarlarda eğerler asılı, raflara ve masaların üzerine ayakkabı ve çorap gibi cins cins eşya yığılmış. Onun yanında, naneli, tarçınlı, portakallı, limonlu renk renk şekerlemelerini ışıltılı cam kavanozlarla satışa sunan Hama ipeğinden mintan giymiş esmer bir şekerci, kâğıt külahları doldurup doldurup müşterilerine sunuyor. Biraz ilerideki tezgâhta ise zencefil, havlican, suliccan, cezvasıp, halepsadır gibi isimleriyle zihinlerde tuhaf çağrışımlar yaratan bin bir çeşit baharat... Aslında avludaki hâkim koku, güzel kokular satanlarınkine karışsa da, bu tezgâhtan yayılıyor. Yeşil sarıklı Acem baharatçı, baharatları sağ elindeki kaşığı kavanozlara daldıra daldıra şaşırtıcı bir çabuklukla külahlara koyup müşterilerine verirken "Kokulu, kokulu, kokulu bahar, Hindistan bahar; çorba için, dolma için, köfte için, pilâv için, makarna için kokulu, kokulu, kokulu bahar!" diye bağırıyor. Bu o kadar ahenkli bir ses ki, Ruşen Eşref dayanamıyor, "Azizim" diyor, "Ben bu adamın elinin ve dilinin süratine hayranım. İlkbaharın belagati bülbülün nağmelerindeyse, serginin belagati de bunun

sesinde! İnsanda leziz yemek hayalleri uyandırarak iftar saatini özleten garip bir edası var!"

Ruşen Eşref'le yavaş yavaş ilerliyoruz. Tiryakiler, Reji İdaresi'nin Ramazan ayına mahsus sigaralarından edinmek için, sineklerin bala üşüşmesi gibi, o küçücük barakanın önüne yığılmışlar. Selanik ve Edirne'den gelen badem üzümleri, Gelibolu sardalyaları, Kırkkilise hardaliyeleri, Kayseri pastırma ve sucukları iştahımızı kabartırken uzun hilatli ve geniş sarıklı Türkistan tacirleri tarafından Buharalı Âlimzade Ömer Efendi ticarethanesinin şubesinde satılan Kütahya çinileri, Arap işi fağfur ve avaniler, Rus tipi madeni semaverler ve züccaciye çeşitleri dikkatimizi çekiyor. Hereke ve Feshane fabrikalarının açtığı sergiler başka bir âlem. Biraz ileride Çubukçu Ali Efendi'nin camekânları kehribar ağızlıklar, bağa kutular, tabakalar, limon ağızlıklar, nargileler, buhurdanlıklar, çeşmibülbüllerle dolu. Itriyatçı Ahmet Faruki, İpekçi Selanikli Kani, Canfesçi Şahin, Fincancı Avni... Hepsi ilgimizi çekiyor, ama biz kitapçıları gözden geçirmek için sabırsızlanıyoruz. İşte bir kitap sergisi: Tezhipli, minyatürlü bir Şehname, yazma divanlar, risaleler, cönkler, Müteferrika ve Bulak baskısı basma kitaplar... Çok heyecanlıyım; içimden birkaçını alıp kendi zamanıma dönebilsem diye geçirirken Ruşen Eşref Bey'e dönüyor, "Üstadım, Namık Kemal'in Talim-i Edebiyat'a Dair Risalesi'nde anlattığı hadiseyi hatırlıyor musunuz?" diye soruyorum; hatırlamadığını anlatan bir ifadeyle yüzüme bakınca başlıyorum anlatmaya: "Namık Kemal, 1862 Ramazan'ında bir gün, okuyabileceği bir şeyler bulabilmek için bu sergiye gelmiş. Kitapçılardan birinin eline tutuşturduğu talik yazı litograf basma bir kâğıttaki şiirden çok etkilenmiş. Önce bir Yunus ilahisi sandığı şiirin Şinasi'ye ait olduğunu öğrenince o güne kadar yazdıklarını aslında pek beğenmediği Şinasi'nin 'ilâhî bir kelîm' olduğunu anlamış ve gidip kendisiyle tanışmış. Bu tanışıklık, Namık Kemal'in hayatının dönüm noktalarından biridir."

Ben anlatırken Ruşen Eşref de hadiseyi hatırlıyor, hatta Şinasi'nin Münacaat'ını "Hak Taâlâ azamet âleminin pâdişehi / Lâmekândır, olamaz devletinin taht-gehi" diye ezberden okumaya başlıyor.

Kitapçının biraz ilerisinde kehribar ağızlıklar, tespihler satan küçük bir baraka var. Onun yanındaki barakada ise rengârenk tespih şelaleleri görüyoruz; narçm, naka, koka, öd ağacı, sandal, amber, gül, abanoz, necef, şahmaksut, gergedan tespihler... Benim zamanımın tespih koleksiyoncuları buradaki zenginliği görselerdi, herhâlde küçük dillerini yutarlardı. Ruşen Eşref Bey, dikkatimin tespihlere kaydığını görünce, "Tespihçi Abdülgaffar Efendi" diyor, "Arapça ve Farsçaya

epeyi aşina, zarif, ehlidil, hoşsohbet, fakat pahalıcı bir adamdır. Zaman zaman dudakları dualarla kımıldayan sırma kordonlu, avniye kaputlu, kaloş kunduralı paşalar; redingotlu, uzun kırmızı fesli saray erkânı gelir, altın kamçılı nadide tespihlerini çekerek onunla yarı mahmur bir hâlde sohbete dalar, iftara doğru bu insafsız Afganlının söylediği fiyata hiç itiraz etmeden birer tespih alıp konaklarının yolunu tutarlar."

Ramazan Sergisi'ndeki zenginlik ve canlılık anlatılır gibi değildi. Çocuklarının ellerinden sıkı sıkı tutmuş oruç mahmuru babalar; başlarında sıfır numara kalıplı ve iri dublen dedikleri cinsten püsküllü fesleri, vişne rengi kravatları ve ellerinde gümüş bastonlarıyla Hüseyin Rahmi'nin romanlarından fırlamışa benzeyen şık beyler; Mevlevi dervişleri, kalpaklılar, keçe külahlılar, sarıklılar, şadırvanda abdest tazeleyenler, camiye girip çıkanlar, seyyar simitçiler, börekçiler, pideciler, çok renkli bir kalabalık... İftara iki saat kadar ya var ya yok. Ruşen Eşref Bey, "Bir saat sonra kalabalık dağılmaya başlar." diyor, "Herkes alacağını alır, ellerinde paketlerle avluyu terk ederlerken satıcılar da sergilerini birer örtüyle örtüp evlerine yollanırlar."

Bunları konuşurken imaret kapısından dışarı çıkıyoruz; Ruşen Eşref Bey kendi zamanına, ben kendi zamanıma... Ağaçların diplerinde tespih, çakmak, eski para, pul gibi şeyler satanlar, "Ramazan sergilerinin günümüzdeki cılız uzantıları olmalı." diye düşünüyorum. Hüseyin Avni Dede, az önce gördüğüm kehribar tespih ve ağızlıklar satan derviş kılıklı adama ne kadar da benziyor.

Güvercin

İstanbul'un yerlisi değilim; keşke birkaç nesildir Suriçi mahallelerinden birinde yaşayan bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelmiş ve İstanbul sokaklarında yakın zamanlara kadar nefes alıp veren kültürün içinde yaşamış olsaydım. Size o zaman Beyazıt'ı herhâlde çok daha iyi anlatabilirdim.

1969 yılında, Ahmet Rasim'den Eşkâl-i Zaman'ı, Yahya Kemal'den Kendi Gök Kubbemiz ve Aziz İstanbul'u, Ahmet Hamdi Tanpınar'dan da Beş Şehir'i okumuş ve İstanbul sevdasına tutulmuş taşralı bir çocuk olarak bir okul gezisine katılıp ilk defa bu şehre geldiğimde yaşadığım sevinç ve heyecan anlatılır gibi değildir. Beyazıt Meydanı'nı da ilk defa o zaman gördüm. İstanbul, benim için uzun yıllar Harem, Topkapı Garajı, Köprü, Babıâli Yokuşu, Cağaloğlu, Sultanahmet, Divanyolu, Beyazıt, Aksaray, Vezneciler ve Şehzadebaşı demekti. 1970'lerin başlarındaki gelişlerimden birinde kalacak yer bulamayınca, birkaç kitap ve dönüş bileti alacak kadar param olduğu için bir otele gitmemiş, sabaha kadar içimde ürpertilerle Beyazıt-Sultanahmet arasında volta atıp durmuştum.

O yaz gecesi Divanyolu'nun ve Beyazıt Meydanı'nın zihnimde hiçbir zaman silinmeyecek izler bıraktığını söyleyebilirim. Sabah erkenden dükkânların uykulu gözlerle açılıp ilk hazırlıkların yapılışını, fırından yeni çıkmış simitlerle şurada burada beliren simitçileri, bezgin çöpçüleri, yavaş yavaş hareketlenen trafiği, o günkü seferlerine başlayan belediye otobüslerini, troleybüsleri, işlerine gitmek üzere duraklarda birikmeye başlayan uykusunu alamamış işçi ve memurları, kısacası büyük bir şehrin uyanışını, gerinişini, canlanışını görmüş, sonra bir simit alıp erkenden açılan bir kahveye çöreklenerek bir saat kadar dinlenmiştim. Sonra ver elini Sahaflar Çarşısı...

O gün birkaç kitap almıştım; ikisini çok iyi hatırlıyorum: Yahya Kemal'in Siyasî Hikâyeler'i ve Cemil Meriç'in yeni çıkan Bu Ülke'si. Sonra Çınaraltı'na geçip bu masalardan birine oturmuş, Bu Ülke'yi, gözlerimden uyku aka aka yarılamıştım. "Bir gün bir kitap okudum, bütün hayatım değişti." sözü, çok da boş bir söz değil; Çınaraltı'nda okumaya başladığım Bu Ülke, hayatımı değiştiren, beni o güne kadar körü körüne inandıklarımın çoğunu sorgulamaya zorlayan bir kitaptı. Sözü neden buraya getirdim? Eğer o gün Siyasî Hikâyeler'e de göz atsaymışım, Yahya Kemal'in, bu kitapta bir araya getirilen

hikâyelerinden birinde, oturduğum Çınaraltı'nın on sekizinci yüzyıldaki atmosferini tasvir ettiğini görecekmişim. "XVIII. Asır Sonlarında Beyazıd'da Bir Yaz Levhası" başlığını taşıyan bu tamamlanamamış hikâyede, bir yaz günü, Beyazıt Meydanı'ndaki günlük hayat ve insan tipleri tasvir edilir. Nizâm-ı Cedid askerlerinden de söz edildiğine göre, devir III. Selim devridir.

Sahne Bayezid Camisi'nin sol köşesindeki minarede başlayan ikindi ezanının Sahaflar Çarşısı üzerinde dağılan akisleriyle başlar. O tarihte Sahaflar Çarşısı'nın Kapalıçarşı'da olduğunu bilmediği yahut unuttuğu anlaşılan Yahya Kemal, caminin "Harem kapısının" karşısındaki iki sıra tuğla, bir sıra taşla örülmüş düz ve kalın duvardaki küçük demir kapının açıldığını, cübbesini arkasına toplamış, kolları sıvalı, iki büklüm bir ihtiyarın sağ koltuğunun altında eski bir kalbur, sol elinde iri anahtarlarla çıktığını, iki taş basamaktan ihtiyatla inip durgun gözlerle güvercinlerin yemlendiği sahanlığa kadar yürüdüğünü ve kalburdaki i yemi sağa sola serpmeye başladığını hayal eder. Beş on güvercin ansızın ürkmüş gibi havalanır, fakat tazelenen bir iştahla hepsi yeniden yere konarlar. Onları imaretin geniş saçaklarından, kafeslerinden, damından ve çatı aralarından yüzlerce güvercin takip eder; ihtiyar yemleri serptikçe havayı kanat sesleriyle doldurarak galeyanlı bir süzülüşle inip sahanlığı kaplarlar.

Bunları yazarken ister istemez Ahmet Haşim'in "Güvercin" adlı yazısını hatırladım. Kubbe gibi dinî mimariye has elemanları otel, banka, mektep gibi yapılarda kullanan Birinci Milli Mimari akımına mensup mimarları eleştiren Haşim, bu yapıların gerçek Türk mimarisi sayılamayacağını, çünkü güvercinler tarafından sevilmediğini söyler. Çini gibi, Osmanlı mimarisinin tamamlayıcı bir unsuru olan güvercinler, kubbe ve minare olan yerlerde kümeler hâlinde toplanırlar. Sinan'ın en hakiki hayranları, Haşim'e göre, şadırvanlar etrafında, fıskiye serpintileri içinde oynaşan bu kuşlardır ve şimdiye kadar onların yabancı banka binalarının sahte arabesklerine, Evkaf hanlarına, iskelelerin kubbelerine ve süslü saçaklarına aldandıklarını gören olmamıştır.

Tanpınar'ın Huzur'daki kahramanı Mümtaz'ın da güvercinlerle ilgili dikkate değer gözlemleri vardır. Romanın hemen başında onu Beyazıt Meydanı'nda güvercinlere yem serperken görürüz. Havalansınlar, etrafında biraz kanat şakırtısı duyulsun diye yemleri çok yüksekten, elini başının üstüne kaldırarak döken Mümtaz, onları bir türlü istediği gibi harekete geçiremez. "Dantelâlı birkaç uçuş topraktan ancak yarım arşın yüksekliğinde" çırpınmakta ve sonra heyecan sönüvermektedir. Hâlbuki bu kuşlar, keyifleri ve iştahları yerinde olduğu zamanlarda,

"hep birden bir lodos dalgası hızıyla" yükselir, "boşlukta kendi üstlerinde bir hava hortumu gibi dönüp sonra yine boşlukta birdenbire görünmeyen bir yalı duvarına, bir rıhtıma rastlamış gibi" hızlarını kesip yere inerler. Şimdiyse yorgun ve istiğnalı görünmekte, bir kısmı da sıralandıkları karşı binaların duvarından yerdekileri şüpheyle ve âdeta acıyarak seyretmektedirler. Tanpınar, "Oburluklarına, insan sevgisini fazla istismar etmelerine rağmen güzel şeylerdi." diye devam ediyor ve ekliyor: "Bilhassa insana itimat etmeleriyle güzeldiler."

İsterseniz, Yahya Kemal'in tasvir ettiği yaz sahnesine dönelim: Sahnede beyaz elbiseler giymiş, hafif ve geniş şapkaları kurdeleyle boyunlarına bağlı iki meraklı Frenk kadını da görürüz. Güvercinleri gülümseyerek seyreden kadınların yanında, silindir şapkasının ön tarafında gümüş bir toka parlayan, bıyıksız, favori sakallı, pelerin biçiminde geniş yakalı, dar kemerli ağır bir manto, mavi külot pantolon, siyah ipek diz çorapları ve gümüş tokalı rugan iskarpinler giymiş, kısacası her hâlinden kibar bir yabancı olduğu anlaşılan bir mösyö vardır. Çınaraltı'nda kahve içenleri, yüksek sesle şerbet satan iri yarı şerbetçileri, caminin duvarı dibinde koşuşan çocukları, gelip geçen yeniçerileri, Nizâm-ı Cedid askerlerini, çeşit çeşit sarıklıları, renk renk İstanbul ve taşra kıyafetlerini seyreden mösyö, bu manzaradan hoşlanan bilgili bir insana benzemektedir.

Yahya Kemal, meydanda kendi başına bir gölge âlemi yaratan büyük çınarın altında tek tek ve küme küme oturmuş yüzlerce insanın kahve, nargile ve çubuk içtiklerini, birer küçük dolaba benzeyen bir sıra kahveci, çubukçu ve şerbetçi dükkânının durmayan bir alışverişle kaynaştığını, Sahaflar Çarşısı'na giden dar sokağın bir köşesindeki ayrancı dükkânının beyazlar giyinmiş çalışanları, ayran dolu cam sürahileri ve tülbentlere sarılı buz parçalarıyla iştah açıcı bir yaz tablosu gibi göründüğünü anlattıktan sonra, bu tabloya başka renkler de ilave etmek gerektiğini düşünür: Ayrancının önünde orta yaşta kır saçlı bir yeniçeri burma kavuğunu küçük bir iskemle üstüne koyup bacak bacak üstüne atmış, rehavet içinde nargile çekmektedir. O sırada Anadolu uşakları gibi serçe parmaklarıyla el ele vermiş iki Nizâm-ı Cedid neferi ayrancıya doğru ilerler, sürahilere ve buzlara taşralı ürkekliğiyle uzun zaman bakarlar. Biri dükkâna yaklaşır, sol eli böğründe, sağ eliyle iri bir gümüş ağızlıktan sigara içen ve her hâliyle şehirli bir bıçkın olduğunu belli eden esmer, kaytan bıyıklı ayrancıya ayranın fiyatını sorar. Gözlerinde küçümseyici bir ifade beliren ayrancı fiyatı söyleyince, Nizâm-ı Cedid neferi arkadaşının yanına döner. Sonra ikisi birden ellerini kuşaklarındaki keselerine götürmüş bir hâlde dükkâna yanaşır, iki maşrapa ayran isterler.

Bu metni ilk okuduğumda, Sahaflar Çarşısı'nda ayrancı dükkânı tuhafıma gitmişti. Yahya Kemal'in Nizâm-ı Cedid askerlerine niçin ayran içirdiğini, Hikmet Feridun Es'in bir yazısını okuduktan sonra anladım. Sahaflar Çarşısı'nın içinde bir zamanlar nefis yemekler yapan küçük bir aşçı dükkânı varmış; sırf kuru fasulye yemek için uzaklardan buraya gelenler bile olurmuş. İstanbul'un en meşhur ayrancısı da burada, kitapçı dükkânlarının arasında ayran satar, ha bire bardak yıkayıp bardak doldururmuş. En esaslı müşterisi de Hakkı Süha Gezgin'miş; hazret ne zaman uğrasa bir defada sekiz on bardak ayran içermiş.

Bu da şu anlama geliyor: Yahya Kemal, kendi zamanının Sahaflar Çarşısı'nı alıp III. Selim devrine taşıyıvermiş. Ama ben, Beyazıt Meydanı'nı anlayabilmek için III. Selim devrine gitmenin yetmeyeceğini, fetihten hemen sonraki günlere gitmek gerektiğini çok iyi biliyorum.

Kütüphane

Beyazıt Meydanı'ndaki güvercinleri düşünürken rahmetli Malik Aksel'in "İstanbul Mimarisinde Kuş Evleri" adlı makalesinde güvercinlerle ilgili bazı notlarının bulunduğunu hatırlamıştım. İstanbul Enstitüsü Mecmuası'nın beşinci sayısındaki makaleyi bulup yeniden okudum. Ahmet Ziya Bey'in bir tablosunda içeriden büyük bir ustalıkla resmettiği yapı, Malik Aksel'in anlattığına göre, zamanla güvercinler tarafından istila edilerek adeta devasa bir kuş kafesine çevrildiği için halk arasında "Kuşlar Evi" diye anılır olmuş. Güvercinlere kutsiyet izafe edilmesi yüzünden uzun süre dokunulmayan ahşap bina kendiliğinden çökecek hâle gelince yıktırılmak zorunda kalınmış. Burada barınan güvercin sürüsü de Bayezid Camisi avlusuna taşınmış.

Malik Aksel'in Bayezid Camisi meşrutası olduğunu söylediği ahşap yapı, Reşat Ekrem Koçu'ya göre caminin İmaret Kapısı'nın tam karşısındaydı ve II. Mahmud tarafından 1810 yılında yaptırılan bir kasr-ı hümayundu. Aynî'nin yazdığı tarih kıtasını da nakleden Reşat Ekrem, sivil mimarimizin nefis örneklerinden biri olan bu kasrın restore edilerek yaşatılması gerekirken 1933-1935 yılları arasında yıktırıldığını söyler. İstanbul Ansiklopedisi'nde, II. Mahmud kasrını dışarıdan ve içeriden gösteren iki de desen kullanılmış. Kim tarafından çizildiği bilinmeyen bu desenlerin üçüncüsü ise kasrın odalarından birinin içinden küçük bir ayrıntı. Sedad Hakkı Eldem de Türk Evi (1986) adlı kitabının "Hünkâr Mahfil ve Kasırları" başlıklı bölümünde bu kasrın planını ve birkaç fotoğrafını kullanmış, fakat hiç bilgi vermemiş. II. Mahmud'un Yeniçeri Ocağı'nı kaldırıp Eski Saray'ı Seraskerliğe tahsis ettikten sonra özel bir ilgi göstermeye başladığı Beyazıt Meydanı'nı bir tören alanı hâline getirmek istediği, hatta belki de Bayezid Camisi'nin Evliya Çelebi tarafından da sözü edilen dış harem duvarlarını bu amaçla yıktırdığı anlaşılıyor. Kasr-ı Hümayun da, bu dönemde, padişahın Serasker Kapısı'nı ve camiyi ziyaret ettiği günlerde kullanması için yapılmış olabilir.

Ahmed Ziya Akbulut'un yağlı boya tablosunda avludan gösterdiği kasrın sol tarafında görünen kubbeler, Sahaflar Çarşısı bitişiğindeki aşhane binasının kubbeleri olmalıdır. O hâlde, Yıldız Albümleri'ndeki Beyazıt fotoğraflarından birinde de uzaktan görünen kasr-ı hümayun, aşhane ile imaret arasında yer alıyordu. Bu bilgileri TDV İslam Ansiklopedisi'ne yazdığı "Bayezid Külliyesi" maddesinde Prof. Dr.

Semavi Eyice de doğruluyor.

Sedat Çetintaş, 1949 yılında Yeni Sabah gazetesinde çıkan bir yazısında, Beyazıt Devlet Kütüphanesi'ne tahsis edilen binadan Bayezid Külliyesi kervansarayı diye söz eder. Çetintaş'a göre, büyük camiler etrafında, uzak İslam ülkelerinden gelecek âlimler için kervansaraylar yapılır, hayvanları kervansaraya çekilirken kendileri de külliyenin tabhanesinde ağırlanırlardı. Tahsin Öz de, İstanbul Camileri'nde kütüphaneye tahsis edilen binanın kervansaray olduğunu, yanındaki imaretin de kütüphaneye ilave edildiğini, çok değerli bir bina olmasına rağmen bakımsız kaldığı için yıktırılan ahşap binanın ise imaretin yanında olduğunu söyler ve bir de rivayet nakleder: Bu ahşap bina II. Bayezid devrine aittir ve Hattat Şeyh Hamdullah yazılarını burada yazmıştır.

Kervansarayın ve imaret binasının daha sonra Beyazıt Devlet Kütüphanesi adını alacak olan Kütüphane-i Umumî-i Osmani'ye nasıl tahsis edildiğini anlatmadan önce, Türkiye'de bir Milli Kütüphane kurma fikrinin nasıl ortaya çıktığından söz etmek isterim. Bu fikri ilk seslendiren Tahir Münif Paşa'dır; 1871 yılında, Maarif Meclisi başkanlığında bulunduğu sırada bir layiha kaleme alarak Milli Kütüphane ihtiyacından söz eden Paşa, II. Mahmud Türbesi karşısında, bugün üzerinde büyük bir iş hanı bulunan yanık Elçi Hanı arsasına kütüphane binası yapılabileceğini ifade eder. Pertev Paşa, o tarihte henüz "Efendi" olan Münif Paşa'nın teklifini çeşitli ilavelerle zenginleştirerek Sadrazam Âli Paşa'ya takdim etmiş, o da üzerinde bazı düzeltmeler yaptığı layihayı ne yazık ki bir dosyaya koyup unutuvermiştir.

Aradan on yıl geçer; aydınlar ve bazı devlet adamları devlet eliyle kurulmuş, geniş kitlelere hizmet sunabilen, ülkede basılan bütün eserlerin toplanabileceği, satın alma ve bağışlarla sürekli zenginleşebilecek bir kütüphane ihtiyacını şiddetle hissetmektedirler. Böyle bir kütüphanenin ne kadar önemli olduğunu hemen kavradığı şüphesiz olan II. odülhamid'in iradesi de çıkınca, mekân olarak seçilen Bayezid Külliyesi kervansarayı ve imareti restore edilir. Literatüre "ilk milli kütüphane" olarak geçen

Kütüphane-i Umumî-i Osmanî, 1884 Ramazanının ilk günü (24 Haziran) raflara bir takım Naima Tarihi konulmak suretiyle dualarla açılır.

Kütüphane-i Umumî-i Osmani'nin kitap (yazma ve basma) ve mecmua koleksiyonları olağanüstü bir hızla zenginleşmiştir. 1934 yılında çıkan

2527 sayılı Basma Yazı ve Resimleri Derleme Kanunu da bu süreci hızlandırır. Çünkü derlenecek eserlerin bir nüshası da Beyazıt Devlet Kütüphanesi'ne verilecektir. Milletlerarası ölçüde ilk kataloglama da bu kütüphanede gerçekleştirilmiş, daha sonra Dewey Onlu Sistemi'ne geçilerek daha gelişmiş bir kataloglama yapılmıştır.

Bağışlarla da -mesela İsmail Fenni Ertuğrul'un 9150 ciltlik muazzam koleksiyonu- sürekli zenginleşen ve araştırmacılar için vazgeçilmez bir kütüphane hâline gelen Beyazıt Devlet Kütüphanesi'nin önünde 1940'larda ve 50'lerde, açılış saatinden önce gelen okuyucuların uzun kuyruklar oluşturduğu biliniyor. Çünkü bu kütüphane, İstanbul Üniversitesinin kapı komşusudur. Yeri gelmişken, İstanbul Üniversitesinde öğrenci sayısı arttıkça Beyazıt Devlet Kütüphanesi'nde okuyucu sayısının azaldığını ve bunun iç karartıcı bir gelişme olduğunu da belirtmek istiyorum.

Derleme Kanunu çıktıktan sonra basılı eser akışı olağanüstü hızlandığı için zamanla yer darlığı çekmeye başlayan ve bu yüzden okuyucularına sağlıklı hizmet veremez hâle gelen Beyazıt Devlet Kütüphanesi, eski Dişçi Mektebi'ne talip olur; bu mektep yeni binasına taşındığı için boşalan eski bina kütüphanenin hemen bitişiğindedir. Ne var ki Jandarma Dairesi olarak yapılan, ancak daha sonra Darülfünun'a devredilerek Dişçi ve Eczacı Mektebi olarak kullanılan bu tarihî binanın yeri, Turgut Cansever'in uygulanmasına karar verilen Beyazıt Meydanı Yayalaştırma Projesi'nde otopark olarak görünmektedir. Cansever'in II. Bayezid Külliyesi'nin bir parçasını kuşatan bu Tanzimat devri yapısını meydanda bir fazlalık olarak gördüğü, ancak o tarihte kütüphane müdürü olan ve Dişçilik Mektebi'ni kütüphaneye kazandırmaya kararlı görünen Muzaffer Gökman'ı hesaba katmadığı anlaşılıyor. Gökman'ın binayı yıkılmaktan kurtarmak için projeyi uygulamaya kararlı görünen Belediye Başkanı Haşim İşcan'a karşı verdiği mücadele inanılmazdır. Bakırcılar Çarşısı'ndan girip meydanın altından geçerek Vezneciler'e ulaşan tünel yolun yapılabilmesi için yan cephesinin yıkılıp altı metre geri çekilmesine razı olarak Dişçi Mektebi'ni kurtaran merhum, bu trajikomik hikâyeyi "Kitabın Zaferi" adlı yazısında uzun uzun anlatır.

Dişçi Mektebi binasına kavuşunca epeyi rahatlayan ve zenginleşmeye devam eden Beyazıt Devlet Kütüphanesi bu yıl 125 yaşına bastı. Yüz yirmi beş yılda bu kütüphanede toplanan yazma ve basma eser, süreli yayın, fotoğraf, harita ve belgelerin milli hafızamızın önemli bir parçası olduğunu asla unutmamak gerekir. Açıkçası, bu muazzam kütüphane, bizim için her bakımdan büyük önem taşımaktadır ve özel bir ilgiye, hatta özel bir statüye muhtaçtır. Hâlen çoğu kütüphaneci

olmayan yirmi küsur personelle hizmet verebilmek için çabalayan Beyazıt Devlet Kütüphanesi'nin acilen personel takviyesine ve teknolojik desteğe ihtiyacı vardır. Ve tabii ciddi bir bakım ve onarıma...

Kaynaklarda Bayezid Külliyesi'ne ait bir kütüphaneden söz edilmiyor. Ancak on sekizinci yüzyıl ortalarında Şeyhülislam Veliyyüddin Efendi, caminin sağ tarafına müstakil bir bina yaptırarak çok değerli eserlerden oluşan kütüphanesini bu binaya vakfetmişti.

Külliye bünyesinde yakın zamanlara kadar iki kütüphanenin daha bulunduğunu unutmamak gerekir. Caminin hemen karşısındaki Bayezid Medresesi, 1939 yılında Belediye Müzesi ve Kütüphanesi olarak hizmete açılmış, kütüphanenin koleksiyonları bağışlar ve satın alma yoluyla zenginleşmeye başlayınca, 1945 yılında müzeye başka bir mekân bulunmuştu. Külliye'nin Sıbyan Mektebi de 1965 yılında Hakkı Tarık Us Kütüphanesi'ne tahsis edildi. Simkeşhane'nin yıkımdan kurtarılan bölümleri hâlen Orhan Kemal İl Halk Kütüphanesi olarak hizmet veriyor. İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'yle Koca Ragıp Paşa ve Köprülü kütüphaneleri de sayılırsa, Beyazıt Meydanı ve civarının zamanla nasıl zengin bir kültür merkezi haline geldiği daha iyi anlaşılır.

Evet, Kapalıçarşı'dan çıktığım kapının hemen karşısındaki Sıbyan Mektebi, uzun yıllar Hakkı Tarık Us Kütüphanesi'ni ağırladı. Bir gün Sahaflar Çarşısı'nın kapılarından birini tutun, gelip geçenlere sorun, bakalım Hakkı Tarık Us adını yüz kişiden kaçı bilecek? Benim tahminim, uzmanlara ve Hakkı Tarık'a yetişmiş yaşlılara rastlamazsanız, hiç! Gazeteci ve yazar olarak basın tarihimizde seçkin bir yeri bulunan bu önemli adamın bırakın adını yaşatmayı, Türk milletine bağışladığı kütüphaneyi korumayı bile beceremedik. Herhangi bir kütüphaneden değil, bir kültür hazinesinden söz ediyorum. Bu hazinenin özü, Derleme Kanunu'ndan önce ve Osmanlı devrinde çıkan, bir daha bir araya getirilmesi imkânsız gazete ve dergilerdir. Yazma ve basma kitaplarla birlikte otuz bin adedi bulan, yıllarca bakımsız kaldığı için yıpranmış, titizlikle korunması gereken muazzam bir koleksiyon... Belediye ve Beyazıt Devlet Kütüphanesi'nde bulamadığınız bir süreli yayını orada bulabilirdiniz.

Bu kütüphanenin kuruluşu da başlı başına bir maceradır. Hakkı Tarık'ın ikinci ölüm yıldönümü dolayısıyla 21 Ekim 1958 tarihinde yapılan anma toplantısında Peyami Safa bu macerayı şöyle özetlemiş: "Son sözü alan Asım Us, Hakkı Tarık'ın millete vakfettiği muazzam kütüphanesini devralması için resmî makamlar nezdinde yapılan

teşebbüslerin iki seneden beri cevapsız ve neticesiz kaldığını anlattı. Birçok hatipler bu kütüphanenin Vakit Yurdu'nda terk edilmeğe ve harap olmağa mahkûm olmaktan kurtarılması dileğinde bulundular. Ben de bu temenniyi tekrar ediyorum. Hususi kütüphanelerin en zengini ve değerlisi olan bu eserleri güvelerden ve zamanın daha kemirici dişlerinden kurtaran bir devlet anlayışına muhtacız. Millete verilen bu şahane hediyeyi dağılmadan, hırpalamadan alıp halkın istifadesine açacak resmî eli bekliyoruz. Hakkı Tarık bu hediyeye karşılık on para istememiştir. Sadece kitaba saygı, kültüre sevgi istemiştir. Maarifimizde tahsisat yoksa, bu kadarcık kitap sevgisi de mi yok? Buna ihtimal vermek istemiyorum."

Devletten yardım alamayınca, kardeşinin kütüphanesi için bir vakıf kuran Asım Us, uzun ve zahmetli bir mücadele sonunda, koleksiyonu, Vakıfların tahsis ettiği Bayazid Külliyesi Sıbyan Mektebi'ne yerleştirerek 1965 yılında araştırmacıların hizmetine sunmuştu. Son derece sınırlı imkânlarla araştırmacılara yıllarca hizmet veren Hakkı Tarık Us Kütüphanesi, ne yazık ki, 1990'ların başında, ilgilenen kimse kalmadığı için kapandı. Doçentlik çalışması sırasında ve Ahmet Haşim'in yazılarını derlerken büyük ölçüde bu kütüphaneyi kullanan Prof. Dr. İnci Enginün, "Hakkı Tarık Us vakıf senedini hazırlarken en önemli faktörü, insan faktörünü unutmuş. Ailesinden kalanların ne kitapla ne de vasiyetle ilgili oldukları anlaşılıyor. Kütüphane bugün kapalı.

Açılabildiği zaman mevcut eserlerden ne kadarı kullanılabilir hâlde olacak? Bu kütüphane kitap vakfetmek isteyenler için ne kadar caydırıcı bir örnektir!" diyor.

Asım Us'un kurduğu vakıf, işlevini yerine getiremez hâle gelince İstanbul Vakıflar Bölge Müdürlüğü tarafından tasfiye için açılan dava 1995 yılında sonuçlanmış; kitaplarla gazete ve dergi koleksiyonlarının Kültür Bakanlığı Kütüphaneler Genel Müdürlüğüne devredilmesi kararı verilmişti. "Oh, ne güzel!" dediğinizi duyabiliyorum. Peki, Kültür Bakanlığı'nın Türk kültürü açısından son derece önemli olan bu kütüphaneye yıllarca ilgi göstermediğini söylesem, inanır mısınız? İlgili birimler tarafından yazı üstüne yazı gönderilmesine rağmen tınmayan Bakanlık yetkilileri bu muazzam koleksiyonu adeta çürümeye terk etmişlerdi.

2003 yılında, yani tam sekiz yıl sonra Kültür Bakanlığı tarafından devralınıp Beyazıt Devlet Kütüphanesi'ne yerleştirilerek yok olmaktan kurtarılan kütüphanedeki süreli yayınlar, yani eski gazeteler, dergiler, salnameler, almanaklar vb. Tokyo Üniversitesi Türkoloji Bölümü

Başkanı Prof. Dr. Masami Arai'nin çabaları sonunda sağlanan kaynakla düzenlenip dijital ortama aktarılarak rahatlıkla istifade edilebilir hâle getirildi. Daha da önemlisi, şimdi bu kütüphanenin özenle basılıp ciltlenmiş, 2662 süreli yayın kaydının yer aldığı bir katalogu bile var.

Belediye Kütüphanesi'ne gelince: Zamanla zenginleşen koleksiyonu 1960'lardan itibaren medreseye de sığamaz olmuştu. Koç Topluluğu tarafından Taksim'de yaptırılan yeni binasına 3 Mart 1981'de taşındı ve 24 Nisan 1981'de Atatürk Kitaplığı adıyla hizmete açıldı. Bayezid Medresesi, şimdi Türk Vakıf ve Hat Sanatları Müzesi'ni ağırlıyor.

Hâfızıkütüb

Beyazıt Devlet Kütüphanesi'nden söz açılır da "hâfız-ı kütüb" İsmail Sâib Efendi hatırlanmaz mı? Aslında bu kütüphanenin ilk hafızıkütübü Hoca Tahsin Efendi'ydi. Onun ölümünden sonra yerine tayin edilen İsmail Sâib Efendi, aralıksız kırk üç yıl sürdürdüğü bu görevi sırasında adını “Kedili Kütüphane"ye çıkardığı Beyazit Devlet Kütüphanesi'ni şarkiyatçıların uğrak yeri hâline getirdi.

1934 yılında soyadı kanunu çıkınca "Sencer" soyadını alan İsmail Sâib Efendi bir medreseliydi ve Umumi Kütüphane'de hâfizıkütüblük görevini sürdürürken çeşitli medreselerde Arapça ve Arap edebiyatı okutmuş, Bayezid Camisi'nde de dersiamlık yapmıştı. Evet, o bir “sarıklı”ydı, ama Tıp, Eczacılık ve Hukuk Mekteplerine devam ederek bu alanlarda da geniş bilgi sahibi oldu; amacı diploma almak değil, kütüphanecilik hizmetini en iyi şekilde yürütebilmekti. 1921 yılında Darülfünun Edebiyat Fakültesi'nde Arap Edebiyatı müderrisi olarak göreve başladı. Ne var ki bu görevi pek uzun sürmeyecekti; kıyafetini değiştirerek prensiplerinden taviz vermiş olmamak için 1925 yılında istifa ederek kütüphaneye kapandı ve 1 Kasım 1939 tarihinde emekli oluncaya kadar hemen hiç dışarı çıkmadı. İsmail Hâmi Danişmend'in ifadesiyle, "Bayezid'deki Umumî Kütüphane'nin serin loşluğunda sessiz adımlarla dolaşan bu nuranî hayal, şarklı, garplı, yerli, yabancı binlerce kafaya hakikî ilmin, bedelsiz iyiliğin ve en ruhanî mahviyetin en zarif timsali" olarak yerleşmişti.

İsmail Saib Efendi'nin akıl almaz genişlikteki bilgisinden yararlanmak isteyenler, yollarını Beyazıt'a düşürmek zorundaydılar. Bilgisi ve milletlerarası şöhreti ona bir çeşit dokunulmazlık kazandırmıştı; sırtında devetüyü renginde haydarîsi, başında keçe külahı, uzun boyu, derin mavi gözleri ve bembeyaz sakalıyla hem güzel, hem heybetli görünen bir adamdı. Hakkı Süha Gezgin'e göre, İsmail Sâib Efendi'nin yüzünden âdeta esrarlı bir ışık fışkırır ve bu ışık ona "eski Horasan erlerinin ruhanî nüfuzu”nu kazandırırdı.

Şarkiyatçılar İsmail Sâib Efendi'yi sadece Arapça ve Arap edebiyatı alanında dünyanın en büyük otoritelerinin bile çözemedikleri meseleleri anında çözebilecek kudrette bir âlim olduğu için değil, aynı zamanda her şeyiyle "son şarklı" olduğu için de ziyaret ederlerdi. "Şark irfanı"nın yaşayan son temsilcisini tanımış olmak onlar için büyük bir şanstı. Abdülbaki Gölpınarlı'nın şu cümleleri, İsmail Sâib Efendi'yi

anlamak için anahtar olarak kullanılabilir: "Herkese karşı mütevazı olan ve kendisini herkesten küçük gören bu büyük insanın karşısında herkes küçülürdü. Sesinin tonu herkesin sesinden daha hafifti, fakat fevkalâde daha kuvvetli ve metîn; yürüyüşü herkesin yürüyüşünden daha yavaştı, fakat harikulâde daha sağlam ve mekîn."

İsmail Sâib Efendi'nin kendisini tanıyanları derin bir hayrette bırakan hafızası, sadece hâfızıkütübü olduğu kütüphanenin değil, bütün İstanbul kütüphanelerinin katalogu gibiydi. Edinmek istediğiniz bilgiyi hangi kütüphanedeki hangi eserlerin hangi bölümlerinde bulabileceğinizi, hatta bazen sayfa numaralarını hiç düşünmeden söyleyebilir ve asla yanılmazdı. Yerli ve yabancı yüzlerce ilim adamını ve araştırmacıyı bu şekilde yönlendirerek yıllarca arasalar bulamayacakları bilgilere zahmetsizce ulaşmalarını sağlamıştı. Bilgisini hiçbir karşılık beklemeden isteyen herkesle paylaştığı için ismi doğudan batıya, Arap edebiyatıyla ve İslamî ilimlerle uğraşanlar arasında bir efsane gibiydi. İstanbul'a yolu düşüp de onun kapısını çalmayan müsteşrik yoktu. Adnan Adıvar, Vefa İdadisi'ndeki öğrenciliği sırasında kitap okumak için gittiği Bayezid Kütüphanesi'nde tanıdığı İsmail Sâib Efendi'yi yıllar sonra Paris'te müsteşrikler ondan bahsederken hatırladığını, Paris, Londra ve Berlin'deki Şarkiyat okullarından yetişenlerin aslında onun da öğrencisi olduklarını söyler. Yine Adıvar'ın yazdığına göre, Louis Massignon, ne zaman nadir bir kitaptan söz edilse, "Şimdi İstanbul'da olsaydık, İsmail Efendi'ye sorardık!" dermiş. Prof. Helmuth Ritter de, sorduğu bütün sorulara beklemediği genişlik ve açıklıkta cevaplar aldığı için ona "İlm-i Hâtifi" diyordu. Bu ilim, şüphesiz hafızasının kudreti dolayısıyla biriktirdiği malumat yığınından ibaret değildi; Prof. O. Recher'e göre, en anlaşılmaz metinleri, en okunaksız yazıları bile itiraz edilemez bir açıklıkta çözmesini sağlayan olağanüstü bir melekeye, keskin bir zekâya, erbabını hayretten hayrete düşüren bir sentez ve yorumlama kabiliyetine de sahipti.

Umumi Kütüphane'ye ilk defa yolu düşenler, bir kısmı ortalikta dolaşan, bir kısmı hâfızıkütübün omuzlarına, hatta başına a sızca tünemiş pasaklı kedileri görünce hayrete düşer, fakat bu tuhaf manzaraya zamanla alışırlardı. İsmail Sâib Efendi benzerine az rastlanır bir kediseverdi; maaşının bir kısmını sürekli yardım ettiği meczuplara, kalanını da çoğu hasta ve sakat olan kedilerini beslemek için et, ciğer ve süt aldığı esnafa verirdi. Bunu bilenler, çeşitli sebeplerle başlarından savmak istedikleri kedilerini getirip ona bıraktıkları için kedilerinin sayısı yüzü aşmıştı. Hem yalnızlığını gideren, hem de kitap düşmanı fareleri kütüphaneden uzak tutan kedileri de allameliği kadar meşhurdu ve "Kedili Kütüphane" denildiği

zaman Umumi Kütüphane, bugünkü adıyla Beyazıt Devlet Kütüphanesi anlaşılırdı. En büyük zevki, akşam vakti, okuyucular kütüphaneyi boşaltıp demir kapılar kapanınca, okuma salonunun arkasındaki bahçeye bakan dairesine çekilip kedileri ve sevdiği dostlarıyla baş başa kalarak çay içmekti. İsmail Hâmi Danişmend'in anlattığına göre, semaverde demlenen çayda, bütün tiryakiler gibi, o da şerâit-i selâse, yani üç şart arardı: Lebrenk, lebsûz ve lebriz. Yani bardak, ağzına kadar dudak renginde ve dudağı yakacak sıcaklıkta çayla dolu olmalıydı.

Sıcak günlerde bahçede kurulan çay sohbetlerinin değişmez misafiri, Darülfünun'da onun istifasıyla boşalan Arap Edebiyatı dersi için Almanya'dan davet edilen müsteşrik Prof. O. Recher'di. Samimiyetle hayran olduğu ve ne kadar mümkünse o kadar yararlanmak için ceketinin düğmelerini ilikleyip önünde el pençe divan durduğu hocasının ahlakından etkilenerek Müslüman olmuş ve Osman ismini almıştı. O da, birçokları gibi, İsmail Sâib Efendi'nin engin bilgisini yazılı metinlere dönüştürmemiş olmasının tartışılması gereken bir mesele olduğunu düşünüyor, bunun sebeplerini kendince açıkladıktan sonra onun büsbütün esersiz sayılmasını doğru bulmadığını söylüyordu. Mesela Bursalı Mehmed Tahir Bey'in Osmanlı Müellifleri'nin gizli yazarı aslında İsmail Saib Efendi'ydi. Bunun gibi yüzlerce esere çok ciddi katkılarda bulunmuş, daha da önemlisi Katip Çelebi'nin Keşfü'z-Zünun'una yazdığı Zeyl ile ilimdeki kudretini göstermişti. Yerli ve yabancı birçok ilim adamı, eserlerinde ona olan borçlarını ve şükranlarını da ifade ederek açıkça yazmışlardı. Abdülbaki Gölpınarlı'nın şu cümlesi, onun ilminden yararlanmış olanların duygularını çarpıcı bir biçimde özetler: "Mübarek naaşının tabanlarını öptüğüm zaman ömrümde en mukaddes hazzı ve en büyük korkuyu duymuşumdur."

Emekliye ayrıldıktan sonra önce Kütüphaneler, daha sonra İslam Ansiklopedisi müşavirliğine tayin edilen Ismail Sâib Efendi'ye oturması için Koca Ragıp Paşa Kütüphanesi'nin girişindeki mektebin bir hücresi tahsis edilmişti. Kedilerinden ister istemez ayrılan bu büyük insanın nasıl üzüldüğünü, kendisini nasıl yalnız hissettiğini tahmin etmek zor değildir. Bu kedilerin bir kısmının bakımsızlıktan öldüğünü, bir kısmının da oraya buraya dağıldığını, İsmail Sâib Efendi'nin vefatı dolayısıyla yazılanlardan öğreniyoruz. Koca Ragip Paşa'daki hücresinde bir gün büyük dostunu ziyarete giden İbnülemin Mahmud Kemal Înal, gördüğü sefalet manzarası karşısında dehşete düştüğünü yazar. Kütüphanesinden ve kedilerinden ayrı kalan İsmail Sâib Efendi'nin bu duruma fazla dayanabilmesi mümkün değildi; 22 Mart 1940 tarihinde, yani emekli olduktan beş ay kadar sonra vefat

etti ve Merkezefendi'de toprağa verildi.

Beyazıt Meydanı'nda gezinirken güvercinler arasında başıboş dolaşan eciş bücüş kediler görürseniz, biliniz ki onlar Hafızıkütüb İsmail Sâib Efendi'nin kedilerinin torunlarıdır. Belki de merhumun aziz ruhu onlara hâlâ siyanet ediyordur, kim bilir!

Meydan

Ağaç diplerindeki tespihçilerin, eski paracıların vb. müşterileriyle sıkı sıkı pazarlık edişlerini oturduğum yerden seyrederken, bu meydanın 1990'larda özellikle hafta sonları nasıl bir işgale uğradığını hatırlayarak ürperdim. O yıllarda yazdığım gazete yazılarından birinde, Beyazıt Meydanı'nı bir uçtan öbür uca dolduran satıcıları şöyle tasvir etmeye çalışmıştım:

Günlerden cumartesiydi; meydana gelişigüzel yayılıp mallarını teşhir eden satıcı kalabalığı, zavallı güvercinlere konacak yer bırakmamıştı. Çığırtkanların haykırışlarına ve her adımda bir kulağınıza çalınan Arapça, Kürtçe, Makedonca, Rusça, İngilizce cümlelere, tezgâhını Bayezid Camisi'nin hemen dibine kurmuş kasetçinin sonuna kadar açtığı cihazda ezan okuyan oğlan çocuğunun incecik sesi ve başka kasetçilerin tezgâhlarından yükselen hareketli türkülerin, ilahilerin nağmeleri karışıyordu. Kuş yemi satan yaşlı kadınlar, avlu duvarı boyunca açtıkları tezgâhlarda eski para, pul, saat, çakmak, kartpostal gibi antikamsı ıvır zıvır alıp satanlar, simitçiler, börekçiler, Çınaraltı'ndaki masalarda kalabalığı meraklı gözlerle seyreden avareler; şapkalılar, sarıklılar, örtülüler, örtüsüzler, sakallılar, matruşlar, atkuyruklular, dilenciler, yankesiciler... Kalabalığı yararak kendimi güç bela Sahaflar Çarşısı'na attığımı çok iyi hatırlıyorum, fakat orası da meydanı aratmıyordu; bazı dükkânların önlerindeki ders kitabı kuyrukları bir taraftan Çınaraltı'na, diğer taraftan Çadırcılar Caddesi'ne taşmıştı. Daha sonra belediye işi sıkı tuttu da, güzelim meydan bir "bavul ticareti" ve işporta cenneti olmaktan kurtuldu.

Beyazıt Meydanı, aslına bakılırsa her zaman hareketli, alışverişin bol olduğu bir meydandı. Bizans devrinde hayvan pazarının burada kurulduğunu bir yerde okumuştum. On dokuzuncu yüzyıl sonlarında çekilmiş bazı fotoğraflarda meydanı işgal etmiş görünen kurban sürüleri, tarihi bir sürekliliğe işarettir. Şair Fitnat Hanım'la Şair Haşmet arasında geçtiği rivayet edilen "kurban" muhaveresinin mekânı burasıdır: Bir Kurban Bayramı arifesinde, Beyazıt Meydanı'nda arabasından inip koyunları inceleyen Fitnat Hanım, yanına yüzünde muzip bir gülümsemeyle yaklaşan Haşmet'in "Hanımefendimiz kurban mı alacaklar?" sorusuna, "Evet, niçin sordunuz?" diye cevap verince bıçkın şair önceden hazırladığı anlaşılan nüktesini patlatır: "Bendeleri kurbanınız olurum!" Birkaç versiyonu bulunan fıkra, Reşat Ekrem'in naklettiğine göre şöyle devam eder: "Boynuzun yok, seni kesmek

mekruhtur!" Ne var ki Haşmet de en az onun kadar hazırcevaptır: "Aman hanımefendi, bayram sabahına kadar devlethanenizde iki gece yatarsam çatal çatal boynuzlarım çıkar!"

1950'lerin sonlarına kadar Bayezid Camiisi'nin etrafında her çeşit eşyanın satıldığı ahşap, tek katlı binalar, berberler, kırtasiyeciler, kitapçılar, kahveler ve aşçı dükkânları vardı. Hikmet Feridun, 1940'ların Beyazıt'ını tasvir ederken, şimdi Fen Fakültesi'nin bulunduğu yerde yükselen Zeynep Hanım Konağı ile hâlen Eczacılık Fakültesi olarak kullanılan Fuat Paşa Konağı arasında da yazı malzemeleri ve musiki aletleri satan sıra dükkânların bulunduğunu söyler. Udlar ve kemanlar, nota mecmuaları da yayımlayan Şamlı İskender'in dükkânının vitrininde süzüm süzüm süzülürmüş. Daha önceki yıllarda bu civarda büyük bir Kâğıtçılar Çarşısı varmış; ithal kâğıtlar buradaki dükkânlara getirilir, aharlanır ve Sahaflar Çarşısı'ndaki hattatlara gönderilirmiş. Sadri Sema, kâğıtçı dükkânlarının direkli ve geniş saçaklı olduklarını söyler. Sadece kâğıt değil, mürekkep, hokka, defter, lika, kalemtıraş, kâğıt makası, makta, rîk (rh), meşin ve mukavva yazı altlıkları, renk renk meşk, resim ve mektup kâğıtları, zarf ve yerli zamk gibi yazı malzemelerinin de satıldığı bu çarşıda imal edilen bir bezir isi mürekkebi varmış ki, onunla yazılan yazılar, rengini ve parlaklığını yüzyıllarca korurmuş.

Kırtasiyecilerden sonra kitapçılar başlarmış. Ağaçlıklı ve bol gölgeli bir yerde kurulan dükkânların sahipleri, kapı önlerine masalar çıkarır, sokaktan geçenlerin sayfalarını istedikleri gibi karıştırıp fikir sahibi olmaları, hatta okumaları için bunların üzerlerini kitaplarla doldururlarmış. Hikmet Feridun'un ikinci bir Sahaflar Çarşısı gibi tarif ettiği bu çarşıda, Paris'teki "bouquiniste"lere benzeyen Mustafa Efendi adındaki sahafın neredeyse bir uçak hangarı kadar geniş bir dükkânı varmış; içeri girip kitaplar arasında istediğiniz gibi gezinir, hatta bir köşeye oturup istediğiniz kitabı istediğiniz kadar okuyabilirmişsiniz. Beyazıt kitapçıları dağılınca Mustafa Efendi Sahaflar Çarşısı'na taşınmış, Remzi ve Semih Lütfi gibi kitapçılar da Babıâli yokuşuna geçerek ünlü yayıncılar olmuşlar. Bununla beraber, o bölgenin kitapla ilişkisi yakın zamanlara kadar devam etmiştir. Sahaflar Çarşısı'nda veya Beyaz Saray'da yerleri olmayan seyyar "eski kitap"çılar ve bir zamanlar topladıkları kitapları hayat şartları onları başka taraflara sürüklediği için ellerinden çıkarmak isteyenler, hafta sonları Bayezid Medresesi etrafını mekân tutarlardı. Kütüphanemde buradan almış olduğum çok değerli kitaplar vardır.

Sahaflar Çarşısı'ndan aldığınız bir kitabı eskiden Çınaraltı Kahvesi'nde oturup çayınızı, kahvenizi yudumlayarak okuyabildiğinizi

söylemiştim. Sözünü ettiğim kitapçılar çarşısından aldığınız kitaplara da Bayezid Medresesi etrafına dizilmiş, özellikle akşamüstleri tıklım tıklım dolan sıra kahvelerden birinde göz atabilirdiniz. Kahveler ve kitapçılar, Beyazıt Meydanı'nın her zaman birbirini tamamlayan vazgeçilmez iki unsuruydu. Ya bugün?

Darağacı

Evliya Çelebi, Beyazıt Meydanı'nda büyük dut ağaçlarının bulunduğunu, çeşit çeşit eşya satan satıcıların bu ağaçların altını mekân tuttuklarını, halkın dut mevsimlerinde bir taraftan gölgelenirken bir taraftan da bu leziz meyvelerden yiyerek “kifaf-ı nefs" ettiklerini söyler. Zavallı Çerkez Hasan Bey'in asıldığı dut ağacı herhâlde Çelebi'nin söz ettiği bu dutların soyundan geliyordu.

Tarih 17 Haziran 1876, günlerden Cumartesi'dir; sabaha karşı Serasker Kapısı'nın yanındaki dut ağacına gencecik bir adam asılır: Erkân-ı Harp Binbaşısı Çerkez Hasan Bey. İstanbulluların içini yakan bu idamın sebebini anlayabilmek için biraz daha geriye gidip Sultan Abdülaziz'in hallinden sonraki gelişmelere bakmak ve Neşerek Nesrin Kadınefendi'yi tanımak gerekiyor.

Hüseyin Avni Paşa-Midhat Paşa ikilisiyle adamlarının düzenlediği bir darbeyle tahttan indirilen Sultan Abdülaziz, 30 Mayıs 1876 günü sabaha karşı Dolmabahçe Sarayı'ndan alınıp bir zamanlar Hüseyin Avni Paşa'ya kendisinin hediye ettiği beş çifte kayığa oğulları, başmabeyincisi ve başkâtibiyle birlikte bindirilmişti. Gün yeni yeni ağarıyor ve şiddetli bir yağmur yağıyordu. Pertevniyal Valide Sultan ve küçük yaştaki şehzadeler ikinci kayığa, kadınefendiler ve padişahın diğer yakınları da üçüncü kayığa bindirilmişlerdi. Üçüncü Kadınefendi Neşerek'in çıkarken alelacele omzuna atabildiği şal, kayığa binerken sarayda görevli subaylardan biri tarafından mücevher saklamış olabileceği zannıyla hoyratça çekilip alındı. Tabii şartlarda ağır bir biçimde cezalandırılması gereken çok çirkin bir hareketti bu. Şalı alınınca omuzları çıplak kalan kadınefendi, şiddetli yağmurda sırılsıklam ıslanmış, zayıf bünyesi yediği soğuğa fazla dayanamadığı için bir ay kadar sonra ölüvermişti.

Henüz yirmi sekiz yaşında narin bir Çerkez güzeli olan Neşerek Kadınefendi'nin iki yaş küçük kardeşi Çerkez Hasan Bey, delidolu bir erkân-ı harp binbaşısıydı; enistesi padişahın ve kız kardeşinin ölümlerine sebep olanları cezasız bırakmamaya kararlı görünüyordu. Darbeden tam bir buçuk ay sonra Serasker Hüseyin Avni Paşa, Midhat Paşa'nın Soğanağa mahallesindeki konağında onun kurşunlarıyla cansız yere serildi.

İsmini, II. Bayezid devri soğancıbaşılarından Sinan Ağa'nın yaptırdığı

mescitten alan Soğanağa, Saray'a yakınlığı dolayısıyla devlet adamlarının, ulemanın ve zenginlerin tercih ettiği, muhteşem konaklarla bezeli güzel bir mahalleydi, fakat seçkinler tarafından yavaş yavaş terk edilmiş, yangınlar, depremler ve ihmal yüzünden Suriçi'ndeki diğer mahalleler gibi gitgide salaşlaşmıştı. Kemal Tahir'in Yol Ayrımı'nda Kâmil Bey'in oturduğu konağın penceresinden 1930'ların Soğanağa'sı şöyle tasvir edilmiştir: "Yenikapı'ya inen yangın yerindeki yıkık dökük duvarların, tek başlarına dikili kalmış bacaların, tahtaları kararmış ev kalabalığının üstünden denize bakıyordu."

Soğanağa'daki konaklardan birinde de 1800'lerin sonlarında Midhat Paşa oturuyordu. III. Selim devrinde İbrahim Nesim Efendi adında bir devlet adamı tarafından yaptırılan, birkaç el değiştirdikten sonra Midhat Paşa'ya intikal eden bu konak ahşaptı. Paşa, muhtemelen benimsediği "alafranga" hayat tarzına pek uygun olmadığı için yıktırarak yerine büyük, kâgir bir konak yaptırmış, fakat Taife sürgün edildiği için keyfini fazla sürememişti. Selamlık kısmında bir süre Iran sefirinin oturduğu, daha sonra Paşa'nın büyük kızı tarafından ödenmeyen borçları yüzünden yıkıcıya verilen bu konakta, Çerkez Hasan Bey'in baskını sırasında nazırlar toplantısı yapılıyordu. Toplantıya katılanlar arasında bulunan Çorluluzâde Mahmud Celâleddin Paşa, Mir'at-i Hakikat adlı eserinde hadiseyi bütün ayrıntılarıyla canlı bir şekilde tasvir etmiştir. Üç gün sonra Beyazıt Meydanı'nda, Serasker Kapısı'nın yanındaki dut ağacında asılarak idam edilse de, halk arasında millî bir kahraman gibi görülen ve Edirnekapı'daki kabrinin taşına genç yaşında “veliyyü'n-ni'meti için fedayı cân" ettiği yazılan Çerkez Hasan Bey'in, Hüseyin Avni Paşa'yı öldürme kararını Sultan Aziz'in İkinci Mahmud Türbesi'ne defni sırasında uygulamak istediği, fakat başarılı olamama ihtimalini düşünerek vazgeçtiği söylenir.

Film şeridini şimdi ileri sarıp 1913 yılının 11 Haziran'ında duralım. Günlerden Çarşamba, vakit öğleye doğru. Sadrazam Mahmud Şevket Paşa, Babiâli'ye gitmek üzere otomobiliyle Harbiye Nezareti'nden çıkıyor. Seryaver Eşref Bey, yaver İbrahim Bey ve uşağı Kâzım Ağa da aynı otomobildeler. O tarihte İstanbul'da parmakla sayılacak kadar az otomobil bulunduğunu, Mahmud Şevket Paşa'nın otomobilinin ise dillere destan olduğunu bilmekte fayda vardır. Hâlen Askeri Müze'de teşhir edilen bu gösterişli otomobil, hem Harbiye Nâzırı hem Sadrazam olan Paşa'yı İstanbul'un dört tarafına taşır dururmuş. Sermet Muhtar Alus'un yazdığına göre, o geçerken caddelerde itişe kakışa kaldırımlara kaçışanlar derlermiş ki, "Boru değil, saatte yetmiş kilometreyi haklıyormuş. Beyazıt Meydanı'nda makinesini istop etse ancak Divanyolu'nda durabilirmiş!"

Mahmud Şevket Paşa'nın otomobili, Harbiye Nezareti'nden çıktıktan sonra, aşağı yukarı Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Medresesi ile 1957'de tamamı ortadan kaldırılacak olan Kemankeş Kara Mustafa Paşa Medresesi arasında daralan bölümünde tamir bahanesiyle park etmiş başka bir otomobil yüzünden durmak zorunda kalır. Gedikpaşa Divaniali Mahallesi'nden getirilmekte olan Saraylı Hanım adlı bir kadının cenazesi ise trafiğin büsbütün sıkışmasına yol açmıştır. Tam o sırada ilerideki otomobilde bekleyen iki kişi ve dışarıda pusuya yatmış olan kişiler, Mahmud Şevket Paşa'yla yaverlerini kurşun yağmuruna tutarlar. İlk kurşunlardan biri Paşa'nın sağ yanağına isabet eder, yaver İbrahim Bey ise yediği kurşunlarla orada can verir.

Eşref Bey'le Kâzım Ağa otomobilden derhâl fırlayıp suikastçılara karşılık vermişlerdir; fakat Kâzım Ağa yaralanıp düşer. Bu arada Topal Tevfik adlı suikastçı büyük bir cesaretle otomobile yaklaşarak Mahmud Şevket Paşa'ya dört kurşun sıkıp yaya olarak kaçar. Diğerleri de otomobille sur dışına doğru hızla uzaklaşırlar. Çok kısa sürede olup biten bu hadisenin Beyazıt civarını nasıl bir kargaşaya sürüklediğini tahmin etmek zor değildir. İlk telaş geçtikten sonra, bütün dükkânların kepenkleri indirilir ve bölge derin bir sessizliğe gömülür.

Mahmud Şevket Paşa'nın katli, İttihat ve Terakki'ye arayıp da bulamadığı fırsatı sağlamıştır. Başta Sultan Abdülmecid'in kızlarından Münire Sultan'ın kocası ve Tanzimat devrinin büyük düşünürlerinden Tunuslu Hayreddin Paşa'nın oğlu Damat Sâlih Paşa olmak üzere, suçlu suçsuz, birçok insan Beyazıt Meydanı'nda asılarak idam edilirken yüzlerce muhalif de oraya buraya sürülür. Suikasta karıştığı iddia edilen, ancak yurt dışına kaçmayı başardıkları için Beyazıt Meydanı'nda ipe çekilmekten kurtulanlar arasında Prens Sabahattin de vardır.

Beyazıt Meydanı'nda Mütareke devrinde gerçekleştirilen bir idam, o günleri yaşayanların hafızalarından hiç silinmemiştir. Genç Mülkiyeli Kemal Bey, Boğazlıyan kaymakamı ve Yozgat mutasarrıf vekili olarak görev yaptığı sırada İttihat ve Terakki hükümetinden bir emir alır: Sorumluluk bölgesindeki Ermenileri yirmi dört saat içinde Suriye'ye doğru sürmesi istenmektedir. Kaymakam emri uygular; zaten yapabileceği başka bir şey yoktur. Aradan zaman geçer, Birinci Dünya Savaşı'ndan yenik çıkarız, Mondros Mütarekesi imzalanır ve İstanbul işgal edilir. İngilizler, savaş suçlusu olarak gördükleri İttihatçıları tutuklayarak Bekirağa Bölüğü'nde toplamaya başlarlar. Ve 8 Nisan 1919 tarihinde Nemrut Mustafa'nın Harp Divanı, günümüzde Siyasal Bilgiler Fakültesi olarak kullanılan Bekirağa Bölüğü'ndeki

tutuklulardan eski Boğazlıyan Kaymakamı'nı idama mahkûm eder. Hâlbuki zavallı kaymakamın görevini kötüye kullandığına ve tehcire tabi tutulan Ermenilerin ölümüne sebep olduğuna dair tek bir delil bile bulunamamıştır. Bu keyfi karar doğrudan doğruya İtilaf devletlerini, açıkçası Avrupa'yı tatmine yöneliktir.

Harbiye Nâzırı Şakir Paşa ve Sadrazam Ferit Paşa tarafından alelacele imza edilen karar, aynı gün padişaha arz edilir. Ali Fuat Türkgeldi'nin Görüp İşittiklerim'de anlattığına göre, Sultan Vahdeddin kararın emsal teşkil ederek Bekirağa Bölüğü'ndeki tutukluların da aynı şekilde idama mahkûm edilebileceğini düşünerek tereddüt geçirir ve Ali Fuat Bey'le idam cezasını tartışır. Avrupa devletlerinin yeni kanunlarında idam cezasına çok az yer verildiğini, hatta İtalyanların iki madde dışında bu cezayı tamamen kaldırdıklarını söyleyen Ali Fuat Bey'e padişahın verdiği cevap dikkat çekicidir: "Evet benim de fikrim kısas-ı şer'i haricinde idam cezasının refidir."

İttihatçılardan nefret etmesine rağmen, Kemal Bey'in idamında sorumluluğu tek başına almak istemediği için Şeyhülislam Mustafa Sabri Efendi'den fetva isteyen padişah, ne yazık ki, fetva alındıktan sonra bu adaletsiz kararı onaylamıştır. Bunun üzerine Kemal Bey, 10 Nisan 1919 perşembe günü akşamüzeri, Beyazıt Meydanı'nda darağacına çekilir; derin bir matem havasına bürünen ve gözyaşlarına boğulan İstanbul halkının gözleri önünde... Hüsamettin Ertürk, Samih Nafiz Tansu tarafından yazılan İki Devrin Perde Arkası adlı hatıratında bu trajik hadiseden söz ederken, meydanı dolduran kalabalığın on binlerin üstünde olduğunu, sadece meydanın değil, yolların ve damların da dolduğunu söyler. O gün gözyaşlarına boğulmuş büyük bir kalabalık tarafından başlar üstünde taşınan Kemal Bey'in cenazesi, Kadıköy'de, Askeri Tıbbiye öğrencileri tarafından "Türklerin büyük şehidi Kemal Bey" yazılı bir pankartla karşılanacak, cenaze alayı Kuşdili Çayırı'na doğru ilerlerken sürekli büyüyerek muhteşem bir gösteriye dönüşecektir.

Havuz

Çınaraltı'nda bir süre oyalandıktan sonra meydanın medrese tarafına geçtim ve son düzenlemede inşa edilen havuzun yanındaki çay bahçesine oturarak bir az şekerli kahve söyledim. Hemen fark edilmeyen dikdörtgen formunda, tek fıskiyeli çok güzel bir havuz bu, fakat Haydar Bey Havuzu gibi, meydandaki hayatın merkezinde yer almadığı için belirleyici bir rolü yok. Yeri, belli ki hem Haydar Bey Havuzu, hem de bir zamanlar Bayezid Medresesi'nin önünde, kapıdan çıkıldığında sol tarafa düşen ve bu medresenin "Havuzlu Medrese" diye anılmasına yol açan eski havuz düşünülerek seçilmiş.

Cumhuriyet devrinde Beyazıt Meydanı'na ilk müdahale Haydar Bey'in valiliği sırasında yapılmıştır. Mimar Asım Bey tarafından meydanın ortasına 1924 yılında beyzi bir havuz inşa edilerek çiçek tarhlarıyla bezenmiş, etrafına tramvayların dönüş yaptığı bir trafik düzeni getirilmişti. Aynı zamanda şehremini olan Haydar Bey, kendisiyle 1936 yılında yapılan bir röportajda, Terkos teşkilatı yangınları söndürmeye yetmediği için Şehremaneti'nin sınırlı kaynaklarına rağmen kırk bin lira sarf edilerek yaptırılan bu havuzun yangınlarda çok faydasının görüldüğünü söyler.

O tarihte basın, iki de fıskiyesi bulunan Beyazıt havuzuyla çok alay etmiştir. Mesela Kelebek mecmuasının 3 Nisan 1340 (1924) tarihli 52. sayısının kapağındaki "Bayezid Havuzu" adlı karikatürün alt yazısı şöyleydi: "Kel başa şimşir tarak." Aynı basın yıllar sonra havuzun kaldırılmasına da ısrarla karşı çıkacaktır. Turgut Cansever, bu havuzun, suyu başlı başına bir “temaşa" kaynağı hâline getiren eski zevkin seviyesinden mahrum, "alakasız bir su yüzeyi" olduğunu, bununla beraber Üniversite kapısının yarattığı ölçüsüz ve aykırı etkiyi hafifleterek meydanın farklı seviyelerinin birbirine bağlanmasına yardım ettiğini söyler.

Halk arasında bir süre "Haydar Bey Havuzu" diye anılan Beyazıt Havuzu, eski İstanbulluların hatıralarında önemli yer tuttuğu gibi edebiyatımıza da mal olmuştur. Sait Faik'in bir kitabına adını veren "Havuz Başı" hikâyesinde bu havuzdan söz edilir. "Beyazıt havuzunun kenarındaki kanepelerden birine oturmuş, sizi bekliyorum." cümlesiyle başlayan hikâyede, kahramanın ümitsiz bir aşk yaşadığı ve o saatte oradan geçmesini umduğu sevgilisini görebilmek için havuz başında beklediği anlaşılmaktadır.

Meydan tenhadır ve kanepelerde kendisinden başka kimse yoktur. Saat 12.00 sularında geçen tramvay fena gıcırdar. Tramvayın havuzun etrafını dönerken çıkardığı keskin gıcırtı, eski Beyazıt Meydanı'nın hafızalarda bıraktığı belirgin seslerden biridir. Yolculardan biri, nedense havuzun kenarında tek başına oturan adama dönüp dönüp hayretle bakar. Hikâye kahramanının şu soruları, bana sorarsanız, Beyazıt Havuzu'nun birkaç nesil için ne ifade ettiğini çok iyi anlatmaktadır: "Ne diye öyle dönüp dönüp baktı? Yoksa kimselerin oturmadığı kanepelerde bu saatlerde yalnız pek başıboşlar mı oturur? Kimseler âşık değil mi bu şehirde? Kimseler, bir meydanın kanepesinde kimseyi beklemeyecek mi, yüzünü bir dakika görmek için kimsenin?"

Şimdi, isterseniz "Havuz Başı" hikâyesini özetlemek yerine, içine girip 1946 yılının Mayıs ayına "tayyizaman" edelim, Haydar Bey Havuzu'nun kenarındaki kanepelerden birine de biz oturup neler olup bittiğini daha yakından görelim:

Aylardan mayıs olmasına rağmen hava epeyi soğuk ve havuzun suyu bulanıktı. Bezgin, kederli ve üşümüş görünen uzunca boylu ve fötr şapkalı hikâye kahramanı, pardösüsünün yakasını kaldırmış, gelip geçenlere bakıyordu. Bir yandan da Üniversite kapısını dikkatle tarassut ettiğine göre, beklediği bir üniversite öğrencisi olabilirdi. Onun baktığı tarafa baktım; benim dikkatimi çeken abidevi kapının büyük hattat Şefik Bey'in elinden çıkma nefis celî sülüs kitabesinin yokluğu oldu; üç parçadan oluşan kitabe beyaz mermer bloklarla kapatılmıştı; ortadakinin üzerinde yeni harflerle "İstanbul Üniversitesi" yazılıydı. Daha yukarıdaki madalyonda yer alan tuğranın yerinde ise yeller esiyordu. Başımı yeniden fötr şapkalı ve pardösülü adama çevirince göz göze geldik. Şaşırdım, çünkü bu Sait Faik'in ta kendisiydi. Doğrusu yanına yaklaşıp hâl hatır sormak, edebiyattan konuşmak, kimi beklediğini öğrenmek isterdim; ne yazık ki bu hikâyenin içinde ben şimdi "sanal" bir figürdüm. Biraz sonra iki kişi geldi; biri çarşaflı bir kadındı. Sait Faik'in hemen yanındaki kanepeye oturdular. Adam gülümsedi. Sait Faik'in tam o sırada heyecanlandığını, yerinden doğrulur gibi bir hareket yaptıktan sonra vazgeçtiğini ve adamın selam anlamına gelen gülümsemesine dört beş saniyelik bir gecikmeyle karşılık verdiğini fark ettim. O sırada yakınımızdan geçen genç kızı sevgilisi zannetmiş olmalıydı. Hikâyeyi çok iyi bildiğim için o dört beş saniye içinde aklından neler geçtiğini de biliyordum. Sevgilisinin dışarı çıkamayacak kadar hasta olduğu için gelemediğini, koşup evine, yatağının başucuna gittiğini, terli alnına saçlarından birkaç sarı tel yapışmış hâlde uyuyan sevgilisinin onu

hissedince gözlerini açarak "Ateşim düşmüyor!" dediğini, bunun üzerine karaborsalardan ilaçlar getirttiğini, sonra iyileşen sevgilisiyle rıhtım boyunca birlikte yürüdüklerini hayal etmişti.

Ellisini aşmış görünen taşralı -toprak rengi yüzünde alışılmamış çizgiler vardı- gülümsemesinin karşılığını alınca yerinden kalktı, Sait Faik'in yanına gelip "Bu caminin ismi ne?" diye sordu. Aklı hâlâ sevgilisinde olan yazar, caminin ismini hemen hatırlayamadı; sevgilisinin kendisine görünmemek için başka bir kapıdan çıkıp arka sokaklardan kaçmış olabileceğini düşündüğü için canı sıkılıyor, başta mayıstan başka her şeye benzeyen bu soğuk bin dokuz yüz kırk altı mayısı olmak üzere her şeye kızıyor, fakat kendisine ilgi göstermeyen sevgilisine kızamıyordu. Eğer görünmemek için arka sokaklardan kaçtıysa, bu aynı zamanda kendisini düşündüğü anlamına gelmez miydi? Birden caminin ismini hatırladı: "Beyazıt Camisi, canım!"

O sırada kadın da yerinden kalktı, kocasının sorduğu önemli soruya alacağı cevapla bütün karışık meseleleri halledeceğine inandığını ifade eden mütecessis bir yüzle yanlarına gelip oturdu ve sordu: "Ali Sofya hangisi?" Güldüm, fakat Sait Faik bu sevimli yanlışı düzeltmek gibi bir çiğliğe düşmeden ciddiyetle "Şu tarafta!" diyerek oturdukları kanepenin soluna düşen Çarşıkapı tarafını gösterdi.

İsmini hikâyeden öğrendiğimiz Lüleburgazlı Murtaza Çavuş ve karısı Hacer Ana'yla birlikte ben de Sait Faik'in gösterdiği tarafa baktım; kocaman binalar, birbirini kesip biçen yollar ve dükkânlar gördüm. Kendi zamanımın Beyazıt'ından ne kadar farklıydı. Şimdi otobüs durağının olduğu yerde büyük, kâgir bir yapı görünüyordu. İçimden "Kemankeş Kara Mustafa Paşa Medresesi olsa gerek!" diye geçirdim. Aşağı yukarı onun karşısına düşen Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Medresesi'nin önünde de yol çok daralıyordu. Murtaza Çavuş, oradan "Ali Sofya'ya çıkan bir yolun olabileceğine ihtimal veremedi, fakat daha fazlasını sormaya cesaret edemediği için, "Herhâlde ıraktır!" dedi. "Yok, pek ırak değil!" cevabını alınca, "Bunu getirdim köyden!" diyerek karısını gösterdi. Kendisi Istanbul'a daha önce birkaç defa gelmişmiş, ama karısını ilk defa getirmiş, camileri gezdiriyormuş. Hacer Ana'nın yüzüne dikkatle baktım, Sait Faik doğrusu hikâyesinde çok iyi tasvir etmişti: "Sütlaç gibi buruşuk, ufacık gözleri ile yanaklarının elmacık kemiklere rastlayan yerleri pırıl pırıl, dişleri bembeyaz; yüzüne bakınca bir süt kokusu duyar gibi oldum. Bu yüz pembe mi pembe; içinde ne güzel bir kan akıyordu kim bilir!"

Sait Faik belli ki Lüleburgazlı karı kocadan çok hoşlanmıştı; onlara tramvayla Taksim'e de gitmelerini tavsiye etti. Murtaza Çavuş asıl

Tünel'den geçerek Beyoğlu'na çıkmak istediklerini söyledi; fakat kim olduğunu bilmediği bu sarışın adamdan Tünel'in kapalı olduğunu öğrenince çok üzüldü. Bu arada kadın elindeki gazete kâğıdına sarılı bir şeyi Sait Faik'e göstermeye çalışıyor, "Bakır ucuzlamış, ucuza aldık!" diyordu. Tencereymiş. Hemen şurada, Dişçi Mektebi'yle Umumi Kütüphane'nin arkasında, Üniversite duvarının bitişiğindeki Bakırcılar Çarşısı'ndan almış olmalılardı. Karı koca, tencerenin kaç gram geldiği, kaç kuruş verdikleri, para üstü olarak geriye kaç kuruş aldıkları konusunda anlaşmaya çalışırlarken Sait Faik yeniden dalmış, sevgilisinin gelebileceği yola bakıyordu. Fakat "Bu dibinden mi kaynar?" sorusuyla silkindi. Murtaza Çavuş havuzu gösteriyordu. "Yok canım!" dedi, "Bu pınar mı? Boruyla içine Terkos gelir!" Adam Sait Faik'in söylediğini karısının anlayacağı dile tercüme ettikten sonra, “Peki, hani bu, suları fışkırtırmış?" sorusuna aldığı cevabı da aynı şekilde aktardı: "Hava soğuk, soğuk da ondan fışkırtmıyorlar, anladın mı? Sıcak havalarda fışkırtırlar da insanları serinletir."

Murtaza Çavuş'un daha sonraki sorusu Sait Faik'in keyfini yerine getirmiş, az önce yüzünü karartan kederden iz kalmamıştı: "Hani üstüne top korlar da sular lastik topu havaya fırlatır, oynatır durur; öyle de yaparlar mı?" Bu çocuksu soru üzerine gözleri parlayan ve aynı çocuksu duyarlıkla masal anlatır gibi İstanbul'u anlatmaya başlayan Sait Faik'i yeni dostlarıyla baş başa bırakıp hikâyeden çıkmaya, fakat meydanda kalıp etrafa göz atmaya karar verdim.

Cadde

Sait Faik'i Lüleburgazlı Murtaza Çavuş ve meraklı karısıyla baş başa bırakıp Aksaray tarafına yöneldim. Beyazıt Meydanı'nda değil de, başka bir yerdeydim sanki. Setler yok, dümdüz bir meydan. Medresenin etrafı temizlenmiş olmakla beraber hâlâ Vezneciler tarafına uzanan, Yahnikapan Mahallesi'nden kalma ikişer üçer katlı ahşap ve kâgir binalar görünüyor. Biraz ilerledim; Aksaray'a inen yolun bu kadar dar ve dik bir yokuş olduğunu bilmiyordum.

Bayezid Hamamı'nın bitişiğinde, yanan Zeynep Hanım Konağı'nın yerinde, projesini Sedad Hakkı Eldem'in yaptığı İstanbul Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi'nin yeni binası büyük ölçüde tamamlanmış görünüyordu, ama henüz şantiye havasından kurtulmuş sayılmazdı. Merkez Kütüphane'nin yeri ise boştu. Burada yakın zamanlara kadar koskoca bir mahallenin, Yahnikapanı Mahallesi'nin bulunduğunu Süleyman Faruk Göncüoğlu'ndan öğrenmiştim. Bayezid Medresesi'nden başlıyor, Bayezid Hamamı'nı kuşatıp Hasan Paşa Medresesi'ni de içine alarak Zeynep Hanım Konağı'nın önünden meydana uzanı du. Mahalleye ismini veren sevimli bir de mescit vardı: Yahnikapanı Mescidi... 1758 yılında, Kızlarağası Beşir Ağa'nın cariyelerinden Hatice Usta tarafından yaptırıldığı için bir adı da Hatice Sultan Camisi olan bu mescit, Bayezid Hamamı'nın bitişiğindeydi.

Yusuf Kâmil Paşa tarafından karısı Zeynep Hanım adına yaptırılan ve uzun yıllar İstanbul Darülfünunu olarak kullanılan Zeynep Hanım Konağı'nın ikinci katında edebiyat bölümü öğrencileri ders görürmüş. Eserlerini Mütareke döneminde ve Cumhuriyet'in ilk yıllarında veren edebiyatçı nesli ve sonraki birkaç nesil bu konakta öğrenim gördüler. 1942 yılında, Edebiyat Fakültesi'nin buradan Fındıklı'ya taşındığı günün gecesi, yani 28 Şubat'ı 1 Mart'a bağlayan gece çıkan yangının kül yığınına çevirdiği bu üç katlı muhteşem konağın kundaklandığına inananlar da vardır.

Kimya Fakültesi'nde öğrenciyken matematik ve fizik derslerini bu binada alan Şevki Çanga isimli kimya mühendisinin anlattığına göre, o yıllarda Tıbbiye'ye girebilmek için Fen Fakültesi'nden fizik ve kimya sertifikası almak gerekiyormuş, ancak yıllarca sertifika almayı başaramayanlar varmış. Özellikle Jean Savard adlı bir Fransız profesörün verdiği Fizikokimya dersi çok zormuş; sertifika

alabilenlerin çoğu, bu dersten geçmek için kâğıt değiştirmenin bazı yollarını bulmuşlar; hatta bu iş için Affan isminde eski bir polis tarafından yönetilen bir teşkilat kurulmuş. Ne var ki meşru olmayan yollarla sertifika alarak Tıbbiye'ye girenlerden bazıları kâğıt değiştirme olaylarını orada burada anlatmaya başlayınca iş ortaya çıkmış, dolayısıyla sertifikaların iptali tehlikesi belirmiş. Çanga'ya göre, belgelerin muhafaza edildiği Zeynep Hanım Konağı'nın bir gecede yanmasıyla bu olay arasında doğrudan bir ilişki aramak gerekirmiş, fakat aranmamış.

Yangın kulesi ve itfaiye çok yakında olduğu hâlde nedense tam iki saat sonra müdahale edilen yangının kültür tarihimizin bir parçasını yok ettiğini ayrıca belirtmeye gerek var mı? Ahmet Hamdi Tanpınar'ın bir yazısındaki şu cümleler, bence bu kaybın büyüklüğünü çok iyi anlatıyor:

"Bundan yirmi altı, yirmi yedi sene evveldi. İstanbul Darülfünunu Edebiyat Fakültesi'nde talebeydik. Yahya Kemal hocamızdı. Dershanemiz Yahya Kemal'in dersleri yüzünden işgal altındaki İstanbul'da hürriyetin bir ocağı olmuştu. Bazı binaların garip bir talihi vardır. Zeynep Hanım Konağı'na Yusuf Kâmil Paşa zamanında ilk hürriyet şairimiz Namık Kemal gider gelirmiş. Belki bir zaman onun sesiyle çınlayan çoğu yaldızlı tavanlar ve duvarlar arasında Yahya Kemal'i, milliyetimizin bu vecdli adamını dinlediğimizi düşündükçe ne kadar şaşırırdık. Bu bize devamın bir mucizesi gibi gelirdi."

Bunları düşünerek yolun karşısına geçtim; yol dediğim halkın o tarihte hâlâ Hasan Paşa Caddesi dediği, 1934 İstanbul Şehri Rehberi'nde Ordu Caddesi diye adlandırılan cadde... Bu cadde 1957 yılında genişletilip yükseltilirken alt kısımları toprağa gömülü kalan Koca Ragıp Paşa manzumesine ait dükkânları ve benim zamanımda perişan bir hâlde olan sebili orijinal hâlleriyle görünce heyecanlandım. Sadrazam Seyyid Hasan Paşa'nın 1745 yılında yaptırdığı külliyenin iki katlı hanı da harap hâliyle bile heybetli görünüyor ve aslî görünüşü hakkında fikir verebiliyordu. 1894 depreminde harabeye dönen ve o tarihten sonra tamir yüzü görmeyen Hasan Paşa Hanı'nın sadece birinci katı ayakta kalmış. Bu güzel hanın ve bitişiğindeki Simkeşhane'nin ön tarafları on iki yıl sonra, Ordu Caddesi'ni genişletmek bahanesiyle kesilecekti, biliyordum. Durdum ve uzun uzun seyrettim.

Bayezid Hamamı'yla tam karşısına düşen Simkeşhane ve Hasan Paşa Hanı arasında yol gerçekten çok dar görünüyordu ve bir çözüm bulmak gerekirdi. Ne var ki devrin imarcılarının bildikleri tek çözüm yolu vardı: "Kör Kazma"yı çalıştırmak, yani yıkmak. Bayezid

Külliyesi'nin bir parçası olan hamamı yıktırmayı başaramayanlar, gözlerini bu iki esere dikmişlerdi. Hâlbuki ikisi de son derece önemli yapılardı. Behçet Ünsal, "İstanbul'un İmarı ve Eski Eser Kaybı" başlıklı ünlü makalesinde Ahmet Hamdi Tanpınar'ın Simkeşhane için harika bir savunma yazarak diğini söyler. Ünsal'ın yazdığına göre, önce Simkeşhane'nin önblokunun geriye alınması düşünülmüş, fakat 30-50 metre genişliğinde bir cadde fikri ortaya çıkınca bundan vazgeçilmiş. Bazı şehirciler ve o tarihte İstanbul Belediyesi'nde uzman olarak görev yapan H. Högg, Ordu Caddesi gidiş yolunun Koska'da bir cep yaparak arkaya alınmasını, Simkeşhane, Hasan Paşa Hanı ve Koca Ragip Paşa manzumesi gibi tarihi eserlerin ortada, yeşil bir alan içinde bırakılarak kurtarılmasını tavsiye etmişler. Fakat bu tavsiye pahalıya mal olacağı gerekçesiyle kabul edilmemiş.

Turgut Cansever'e göre, çevresindeki imarcılar tarafından yanlış yönlendirilen Başbakan Adnan Menderes aslında iyi niyetlidir; nitekim Simkeşhane'nin bütünüyle yıkılmasının doğru olmadığına zor da olsa ikna edilebilmiştir. Simkeşhane önündeki zafer takı kalıntıları da, Ordu Caddesi'nde yapılan genişletme çalışmalarını Sultanahmet'e kadar uzatmaya kararlı olan Menderes ve ekibini bu radikal karardan vazgeçirmek için Wolfgang Müller-Wiener'in tavsiyesiyle ortaya çıkarılmıştır. O tarihte Türkiye'de bulunan ve İstanbul'un Tarihsel Topografyası adlı ünlü eserin yazarı olan Müller-Wiener, "Turgut Bey," demiştir, “sizin Simkeşhane'nin altında Theodosius tâk-ı zaferi var. Yolu eğer verilen kottan seksen santim aşağıdan geçirtmeyi sağlarsanız, tâk-ı zafer'in parçalarına rastlanma ihtimali var. Bunun parçalarına rastlarsak ve biz bunu Alman hükümeti olarak büyük bir arkeolojik değer vesaire diye ortaya koyarsak, bu, elli metre-seksen metrelik yolun Çarşıkapı'dan sonra Sultanahmet'e kadar devam etmesini önlemek için iyi bir fırsat olur." Derhâl kazıya başlanır, zafer takının kalıntıları bulunup sütunlar bir gecede dikilir ve Adnan Menderes'e buna benzer arkeolojik gerekçeler gösterilerek caddenin Çarşıkapı'dan sonrası kurtarılır. Çarşıkapı'da Kemankeş Kara Mustafa Paşa Medresesi, haziresi ve sebili kurtarılamayan yapılardandır. Yerine Beyazıt otobüs durağı yapılan bu iki katlı medrese, Kaliçeci Hasan Camisi'nin tam karşısında harika bir on yedinci yüzyıl eseriydi.

Yukarı doğru yürürken, içimden birilerini bulsam da gelecekte neler yaşanacağını anlatabilsem diye geçirdim. Fakat bu tenha caddede kimsenin beni göremediğini de biliyordum. Ara sıra gıcırtıyla tramvaylar ve tek tük otomobiller, at arabaları, faytonlar geçiyordu. Sağımdan solumdan geçen insanlar ne kadar da bezgindi. Birden dünyanın büyük bir savaştan yeni çıktığını hatırladım. Sağ tarafta cadde boyunca uzanan ahşap evlerin ve konaklanın bakımsızlığı,

ekonomik çöküntünün boyutları hakkında açık fikir veriyordu. Üniversite kapısının tam karşısına düşen bölgedeki iki büyük konak dikkatimi çekti. İlki, Malik Aksel'in "Divanyolu Konakları" başlıklı yazısında sözünü ettiği Hassa Tabibi Namık Paşa'nın, ondan sonraki de Hariciye Mektupçusu Münir Bey'in konakları olmalı. Münir Bey Konağı'nda pencere kafeslerinin yasağa rağmen yerli yerinde durduğu dikkatimi çekti. 1950'lerin başlarında bir Karadenizli iş adamı tarafından bu konak yıkılarak yerine Beyaz Saray adı verilen ve saraydan başka her şeye benzeyen bir ucubenin dikileceğini düşünerek üzüldüm.

Münir Bey Konağı'nın önünde bir süre durup o noktadan kendi zamanımın Beyazıt Meydanı'na hiç mi hiç benzemeyen meydanı uzun uzun seyrettikten sonra karşıya, Bayezid Camisi'nin bitişiğindeki ağaçlıklı bölgede yer alan Küllük Kahvesi'ne yöneldim. Baktım, herhâlde sevgilisini görmekten ümidi kesen Sait Faik de pardösüsünün yakasını kaldırmış, ağzında sigara ve elleri ceplerinde, kederli bir yüzle Küllük'e doğru yürüyor. İçimden Küllük'e uğramak da geçti, fakat bu kahveyi sıcak bir yaz günü, kestane ve çınarların altındaki masaların dolu olduğu bir zamanda ziyaret etmenin daha doğru olacağını düşünerek kendi zamanıma döndüm.

İmar

Çayımı içtikten sonra kalktım, Üniversite kapısını tam karşıdan görebilmek için uygun bir yer buldum ve kuş yemi satan yaşlı bir kadından aldığım yemleri, hiç acele etmeden, Tanpınar'ın Mümtaz'ı gibi yukarıdan serperken Mehmed Şefik Bey'in nefis kitabesini seyretmeye başladım. Müşir Namık Paşa'nın arzusu üzerine Serasker Kapısı'nın yerine yaptırılan Harbiye Nezareti ve bu nezaretin iki tarafında büyük köşkler bulunan gösterişli kapısı, hakikaten Beyazıt Meydanı'nın ruhuna ve estetiğine ciddi bir tecavüzdü. Üstelik bu kapı farklı bir yöne bakarak cami ve medreseyle ancak anlayanların fark edebileceği bir çatışmaya girmişti; mütekebbir bir duruşla bu meydana ve onun temsil ettiği değerlere "kafa tutuyordu". Kapı eğer böyle bir amaçla yapılmamışsa, Fransız mimar Bourgeois bu şehrin 1453'ten beri konuştuğu dili hiç anlamamış demekti. Peki, bu Tanzimat Devri devlet adamlarının ve bürokratların tercihi olabilir miydi?

Mütareke devrinde, Yahya Kemal'in önderliğinde çıkarılan Dergâh dergisinin dördüncü sayısında, Mimar Mazhar Bey'in "Istanbul'un İmarı ve Eski Eserlerin Muhafazası" başlıklı bir yazısı vardır. Mazhar Bey, bu yazısında "Tanzimat'ın riyakâr ve milliyetsiz ruhuyla meşbu zimamdaranı"nın İstanbul'u Paris'e benzetmek istediklerini, bunun için eski Paris'i yıkıp yeniden yapan Baron Georges-Eugène Haussmann'ı davet ederek Ayasofya'dan başlayan bir bulvar yaptırmaya başladıklarını, Sultan Abdülaziz'in tarihi ve dinî yapıların yıkılmasına karşı çıkması üzerine kendisine yol verildiğini söyler. Mazhar Bey'e göre, Kapalıçarşı'yla Nuruosmaniye ve Bayezid camilerinin yıkılmasını öngören Haussmann projesinden büsbütün vazgeçilmemiş, Keçecizade Fuad Paşa tarafından Divanyolu'nda bazı tarihi eserler kesilip biçilerek kısmen hayata geçirilmiştir.

Osman Nuri Ergin, Haussmann'ın İstanbul'a geldiğine dair hiçbir kayıt bulunmadığını söyler. Ancak, bana sorarsanız, bu rivayet Tanzimatçıların niyetleri hakkında önemli ipuçları vermektedir. II. Abdülhamid devrinde de Salih Münir Paşa'nın ilişki kurduğu başka bir Fransız, Joseph Antoine Bouvard, İstanbul'a hiç gelmeden, sadece fotoğraflardan hareketle bazı meydanlar için projeler hazırlamıştı. İstanbul'un topografyası, tarihi, kültürü ve yaşama alışkanlıklarıyla hiçbir ilişkisi bulunmayan bu projeler, özellikle Beyazıt Meydanı projesi tam bir felaketti.

Büyük bir yıkımın ardından kendi anlayışına göre gerçek bir şehir merkezi yaratmak isteyen Bouvard, mevcut meydanı Harbiye Nezareti'nin ekseninde genişleterek dikdörtgen şeklinde bir meydan tasarlamıştı. Bu projenin uygulanabilmesi için Bayezid Medresesi'nin gözden çıkarılması gerekiyordu. Onun yerine yapılacak ikiz binalardan biri Sanayi ve Ziraat Müzesi, diğeri ise Devlet Kütüphanesi olacaktı. Dikdörtgenin kuzeyinde dev bir Belediye Sarayı, ayrıca bu saray için ilk bakışta bir katedral izlenimini veren ve Bayezid Camisi'nin zarif minarelerini gölgede bırakan yüksek bir kule düşünülmüştü. Beyazıt'ın Sultanahmet'le ilişkisini de kesen projede, bu binalarla sınırlanan meydan dörde bölünmüş, kare şeklindeki her bölümün ortasına fıskiyeli birer havuz yerleştirilmişti. Paris'in Concorde meydanını hatırlatan bu meydan projesinde, Bayezid Camisi ana eksene uymayan duruşuyla bir fazlalık gibi görünüyordu; bu yüzden bol yeşillik kullanılarak mümkün olduğu kadar gizlenmişti. Sahaflar Çarşısı tarafında sadece Dişçi Mektebi bırakılmış, külliyenin önemli parçaları olan imaret ve aşhane ortadan kaldırılmıştı. Sadece Beyazıt için değil, Sultanahmet ve Eminönü meydanlarıyla Galata Köprüsü için de buna benzer "iyilikler" düşünen Bouvard'ın projeleri beğenilmediği için mi uygulanmadı, uygulanmaları için kaynak mı bulunamadı, bilmiyorum.

Yeri gelmişken, II. Abdülhamid'in son yıllarında Beyazıt'la Şişli arasında bir tünel açılmak istendiğini, hükümet tarafından tasdik edilen ve padişahtan iradesi de alınan bu projenin Sadrazam Sait Paşa'nın Deutsche Bank'tan 15000 altın rüşvet istemesi yüzünden akim kaldığını hatırlatmak isterim. Mahmud Şevket Paşa, günlüklerinde bunu kendisine Almanya büyükelçisi Vangenheim'in anlattığını söyler.

Bayezid Meydanı'nın elbette bir düzenlemeye ihtiyacı vardı; II. Abdülhamid devrinde kitapçı, kebapçı, berber gibi esnafın cami ve medrese etrafına salaş barakalar yaparak meydanı işgal etmelerine, belki de halk hareketlerinde büyük kalabalıkların rahatça toplanmalarını önlemek için göz yumulmuştu. Reşat Ekrem Koçu, İstanbul Ansiklopedisi'nde, Almanya İmparatoru II. Wilhelm'in İstanbul'u ziyaret ettiği tarihte, bu barakaların kızaklarla çekilerek meydanın temizlendiğini, o gittikten sonra hepsinin eski yerlerine yerleştirildiğini söyler.

Harbiye Nezareti 1923 yılında Darülfünun'a tahsis edilince İstanbul'da kültür hayatının merkezi hâline gelen Beyazıt Meydanı'nda, Cumhuriyet sonrasının ilk müdahalesi Haydar Bey'in valiliği sırasında yapıldı. Bu müdahaleyi gerçekleştiren Mimar Asım Bey üniversite kapısından Marmara istikametine yönelen iki tarafı ağaçlıklı yolu

ağaçları kesip salaş binaları yıkarak ortadan kaldırmış ve iki fıskiyeli beyzi bir havuz inşa etmişti. FatihHarbiye tramvayının çevresini dolaşarak Koska tarafına yöneldiği bu havuz çok geçmeden canlı bir odak noktası ve buluşma merkezi hâline gelecekti. Kemal Tahir'in Yol Ayrımı adlı romanında, "saray şöförü" Dadal Efendi, Galata Köprüsü'nde bindiği Fatih-Harbiye tramvayından Beyazıt'ın havuzlu meydanında iner. Hemşehrisi gazeteci Selim'i görmek için Küllük Kahvesi'ne giden Çorumlu Dadal Efendi'nin gözüyle, 1930'ların Beyazıt Meydanı romanda şöyle tasvir edilmiştir:

"Güneşin ikindi burcundan akşam burcuna devrildiği kerte olmakla, Beyazıt'ın havuzlu meydanı âdem denizine dönmüştü. Yaşlısı, körpesi, hacısı, hocası, kızı, avradı birikmiş. Parmağı parmağa kitleyen memetçikler asker gurbetinin şaşkınlığıyla gezinmekte. Darülfünun okulunun öğrenci talebeleri, kız avına çıkmış, kınalı keklik avcıları ki, gez göz, arpacık demez ve de hiç boşa atmaz bir yaman avcılar..."

1930'ların sonlarında, Lütfi Kırdar'ın valiliği ve belediye başkanlığı sırasında, Fransız şehir plancısı Prof. Henri Prost'un tarihî yarımada için hazırladığı nâzım plandan faydalanılarak Bayezid Medresesi'nin etrafındaki gecekondumsu dükkânlar ve sıra kahveler ortadan kaldırılmış, ayrıca umumi bir hela ve set duvarları yapılmıştı. Birkaç yıl sonra adamakıllı tamir edilerek Belediye Şehir Kütüphanesi olarak kullanılmaya başlanan medresenin etrafındaki avlu duvarı ve bu duvarın klasik üslûptaki kapısının yıktırıldığı da unutulmamalıdır. Bu arada Sedad Hakkı Eldem tarafından bu meydan için Osmanlı sivil mimarisinden yola çıkılarak geniş saçaklı bir kahve projesi hazırlanmış, fakat hayata geçirilememişti.

Bu düzeniyle uzunca bir süre İstanbul halkının çok sevdiği bir sivil yaşama alanı olan Beyazıt Meydanı, zamanla artan motorlu araç trafiği ve tarihi abidelerin etrafına gelişigüzel park edilen otomobiller yüzünden yayaların yararlandığı meydan olmaktan çıkmaya başladı; havuz, 1950'lerde bir trafik düğüm noktasi ve bir yuvarlak kavşak hâline gelmişti. 1957 yılında, yine Prost'un planından hareketle girişilen imar çalışması bu problemi çözmüyor, tam aksine motorlu taşıt trafiğini esas alan yeni bir düzenleme getiriyordu. Sadece Haydar Bey Havuzu değil, birçok tarihi yapı bu düzenlemeye kurban edildi ve meydan bütün İstanbulluları üzen akıl almaz bir tahribata uğradı. Yolların ve kavşakların karayolları standartlarına göre yapılabilmesi için bazı yerlerde zeminin dört metre civarında düşürülmesi ve yolların genişletilmesi gerekiyordu. Simkeşhane ve Hasan Paşa Hanı'nın ön kısımları bu uygulama sırasında kesildi ve Bayezid Hamamı ve medresesi yukarıda kaldı. Meydan için de Sedat Hakkı

Eldem'in projesi tahrif edilerek, mesela 10-10.5 metre genişliğinde planlanan yollar 35 metreye çıkarılarak uygulamaya konulmuş, meydan korkunç bir yol kavşağı hâline getirilmişti. Bu uygulama yapılırken meydanın seviyesi indirildiği için Üniversite kapısı ve Fuad Paşa Konağı Vezneciler Caddesi'ne göre aşağı yukarı dört metre yüksekte kalmış, meydanda birer abide gibi yükselen asırlık ağaçlar da kesilmişti.

Mimar Turgut Cansever gibi, Beyazıt Meydanı'nın ağaçların kesilerek bir trafik alanı hâline getirilmesine ve Ordu Caddesi'nin iki tarafının yıkılarak sanat eserlerinin yok edilmesine itiraz edenler de vardı. Cansever'in yakın arkadaşı Aydın Germen'le birlikte yazarak yeni teklifler getirdiği, elli kadar mimar tarafından da imzalanan metin, basında şiddetle eleştirildi. Bu mimarların İstanbul'un modernleşmesini istemedikleri iddia ediliyordu. Sonunda acele karar verilip uygulamaya geçilerek yapılanların yanlışlığı fark edilince, Beyazıt Meydanı'nın trafiğe kapalı bir tören olarak düzenlenmesi için Başbakan Adnan Menderes'in emriyle Prof. Piccinato, Prof. Högg ve Turgut Cansever'den yeni projeler istendi ve 1960 Mart'ında toplanan bir bilim kurulu, Turgut Cansever ve ekibince hazırlanan projenin uygulanmasına karar verdi. Bu arada orduyu 27 Mayıs darbesine götüren olaylar serisinin bir kısmı da Beyazıt Meydanı'nda yaşanmıştı. Darbeden sonra "Hürriyet" adı verilen meydanın hâli gerçekten içler acısıydı. 1961 yılında başlayan, ancak tamamının hayata geçirilmesine izin verilmeyen bu yayalaştırma projesinin sadece beşte biri uygulanabildi. Cansever, bu projesiyle Beyazıt Meydanı'nı sadece insanlara hizmet edecek bir yaya alanına dönüştürmeyi, Üniversite yapılarıyla cami arasındaki yön zıtlaşmasını, cami-kıble istikametini esas alarak ve camiyi yücelterek ortadan kaldırmayı düşünmüştü. Küllük kahvesiyle Emin Efendi Lokantası'nın bulunduğu bölge için de Ordu Caddesi'ni cami çevresinden ayıracak kahve ve lokanta gibi tesislerin öngörüldüğü projenin beşte dört oranında eksik uygulanmasına, Turgut Cansever'e göre, "1957'de yapılan tahribatın sorumlularının entrika ve muhalefetleri" sebep olmuştu.

Eğer Cansever'in projesi uygulanabilseydi, mesela üzerine bastığım, güvercinlerin serpilen yemleri kapıştıkları zemin, granit değil tuğla kaplama olacak, bu kaplama meydanın mimari dokusu ve ağaçlarıyla sıcak bir ilişkiye girdiği gibi, "Büyük Selçuklu ve Anadolu Selçuklu tuğla geleneğiyle bağ kuracaktı." Beyazıt'ı Kızıl Meydan'a benzeteceği gerekçesiyle tuğla kaplamaya izin verilmeyen meydanın haşin granit kaplaması üzerinde yemleri kapışan çağdaşımız güvercinler, hiç de Mümtaz'ın havaya savurduğu yemlere istiğna ile yaklaşan güvercinlere benzemiyordu. Aç gözlüydü haspalar, kanat şakırtıları dinmek

bilmiyordu.

Kapı

Hayır, II. Mahmud devrinde, üçüncü tepede hiçbir iz bırakılmadan yok edilmiş olan Eski Saray'ı unutmuş değilim. Gözlerimi kısıyor ve şu anda meydanda bulunan her şeyi yok farz ederek Bizans harabeleri ortasında yükselen bir on beşinci yüzyıl Osmanlı sarayı hayal etmeye çalışıyorum. Kapısı neredeydi acaba? Belki de, William Henry Bartlett'in Beyazıt Meydanı gravüründe ayrıntılı bir şekilde tasvir edilen Serasker Dairesi kapısının olduğu yerde!

Fatih'in fetihten hemen sonra yapılmasını emrettiği sarayın etrafı sekiz köşeli, yaklaşık bir mil uzunluğunda bir surla çevriliymiş. Dört kapısı varmış, bu kapılardan sadece Mercan tarafındaki açık tutulurmuş. Bir taraftan Haliç'e, bir taraftan Marmara'ya bakan saray, Tursun Beg'in Tarih-i Ebül'l-Feth'de yazdığına göre, harem dairesi, çeşitli köşkler, kasırlar ve irili ufaklı idari yapılardan oluşuyormuş. Etrafında vahşi hayvanlarla ve egzotik kuşlarla dolu av sahaları varmış. Ana yapı iki yılda tamamlanmış olmakla beraber, inşası 1450'lerin sonlarına kadar devam eden sarayın bahçesinde, daha önce de belirttiğim gibi, bir parçası bugün Bayezid Hamamı'nın temellerinde görülen I. Theodosius sütunu yükseliyordu.

Fatih, kısa bir süre sonra Sarayburnu'nda yeni bir saray yaptırmaya başladığına göre, Beyazıt'taki sarayı pek sevmemişti. Ama Harem'ini "Saray-ı Cedid"e taşımadı. Çok sonraları Topkapı adını alacak olan yeni sarayda Harem dairesi Kanuni devrinde, Hürrem Sultan'ın arzusu üzerine yapılmış, böylece "Saray-ı Atik", yani Eski Saray, yaşlanan veya gözden düşen cariyelerin, ölen padişahın kadınlarının ve kızlarının yaşamak zorunda bırakıldıkları kasvetli, içinde yaşayanları gitgide çürüten bir çilehane hâline gelmişti. Eski Saray'a kapatılan kadınefendiler, ancak oğulları tahta geçerse Valide Sultan olarak Topkapı Sarayı'na dönebilirlerdi. İki saray arasındaki gidiş gelişler, romanlara konu olacak kadar heyecanlı ve dramatiktir. Genç, ihtiraslı ve iktidar zevkini tatmış bir kadın olan Kösem Sultan'ın Eski Saray'dan kurtulmak ve buraya bir daha dönmemek için gösterdiği çabayı anlamak hiç de zor değil.

İki defa yanan ve yeniden yapılan Eski Saray, Yeniçeri Ocağı kaldırıldıktan sonra Bâb-ı Seraskerî'ye tahsis edilmiş ve burada yaşayan kadınefendiler, sultanlar, hanımsultanlar, cariyeler Topkapı Sarayı'na ve Eyüp'teki Çifte Saraylar'a nakledilmişlerdi. Eski Saray,

bundan sonra Yeniçeri Ocağı'nın yerine kurulan Asakir-i Mansure-i Muhammediye'ye tahsis edilecek, bir süre sonra yıkılarak yerine mevcut yapılardan da faydalanılarak Bâb-ı Seraskeri yapılacaktır. Bartlett'in o güzel gravüründe, Bâb-ı Seraskerî'nin önünde yeni ordunun atlı ve yaya askerleri görülmektedir.

Serasker Kapısı'nın barok taçkapısı, bugünkü kapıya göre daha güneyde görünür ve Gülhane'deki geniş saçaklı Babıâli kapısına çok benzer. Şüphesiz meydana daha kişilikli bir hava veren Serasker Kapısı, Sultan Abdülaziz döneminde yıkılmış ve yerine -Bağdat Valisi Namık Paşa'nın toplayıp beraberinde getirdiği vergilerle bugün İstanbul Üniversitesi'nin merkez bina olarak kullandığı Harbiye Nezareti yapılmıştır. Fransız mimar Bourgeois'nın Mağrip mimarisinden etkilenerek tasarladığı saracen taçkapının, cesametiyle Beyazıt Meydanı'nın tarihî kimliğine açıkça meydan okuduğundan daha önce söz etmiştim. Nezaretin bahçe seviyesi de kapıyı oluşturan yapıların döşeme seviyesine kadar yükseltilmiş, bahçe duvarının Bakırcılar Çarşısı tarafındaki kısmına hâlen kullanılan dükkânlar yapılarak düz duvarların yaratacağı olumsuz etki giderilmek istenmişti.

Turgut Cansever, ikisi köşk olmak üzere üç ayrı yapıdan oluşan kapısıyla Bayezid Camisi son cemaat mahallinin yüksekliğini kat kat aşan Harbiye Nezareti'ni, Tanzimat'ın bir güç gösterisi olarak değerlendirir. Daha da önemlisi, bu kapının istikameti kıbleyle tam bir zıtlaşma içindedir. Harbiye Nezareti, kapının batı tarafındaki Fuat Paşa Konağı ve Mercan tarafındaki Ali Paşa Konağı'yla meydanı tarassut altına alan Tanzimat, Büyük Reşit Paşa'nın türbesini de caminin güneyine, yine kıble aksına aykırı bir biçimde âdeta bir nöbetçi kulesi gibi dikmiştir. Tanzimatçılar aslında Harbiye Nezareti'nin giriş kapısından başlayan ve Marmara kıyılarına kadar uzanan iki tarafı ağaçlı bir araba yolu düşünür, bu yola paralel dükkânlar inşa ederek meydanı bölerler. Bazı kartpostallarda bu projenin ciddi bir biçimde uygulandığı görülmektedir.

Harbiye Nezareti kapısının üzerinde, bilindiği gibi celî sülüs yazıyla Daire-i Umûr-ı Askeriye, bu ibarenin sağ ve sol taraflarında da fetih ve zafer ayetleri yazılıdır. Hattat Mehmed Şefik Bey'in en tanınmış eserlerinden biri olan bu kitabe hakkında çok hoş bir hikâye anlatılır:

Sultan Abdülaziz, Harbiye Nezareti'nin bir an önce açılmasını emredince hemen hazırlıklara başlanıp eksiklikler tespit edilmiş. Bu eksikliklerden biri de henüz sipariş edilmeyen kitabeymiş. Tavsiye üzerine Mehmed Şefik Bey'e müracaat edilmiş ve kendisiyle altmış

altına anlaşma yapılmış. M. Uğur Derman'ın anlattığına göre, üstat yazıyı önce küçük ebatta yazmış, kareleme usulüyle gerekli ölçüde büyütülen yazı iğnelenerek kalıp hâline getirilmiş ve mermere uygulanmış. Talebeleriyle birlikte bütün bu işleri altı saatte tamamlayan büyük sanatkârı bir sürpriz bekliyormuş: Anlaşma yaptığı erkân-ı harp yüzbaşısı, emeğinin karşılığını ödemeye yanaşmamış. Çünkü kendisi altı lira maaş alıyor, altı saat çalışan bir hattata altmış altın ödenmesini haksızlık olarak görüyormuş. Durumu çıraklarından öğrenen Şefik Bey, yüzbaşıya şu haberi göndermiş:

"Bu yazı altı saatte değil, altmış senede yazılmıştır. Kendilerine altı gün değil, altı hafta, altı ay da değil, tam altı sene mühlet veriyorum. Bu müddet içinde, bu yazının bir harfini yazabilirse, istediğim paranın altı mislini kendilerine hediye olarak veririm."

Mütareke devrinde İngilizler tarafından kullanılan Harbiye Nezareti binası, Lozan Anlaşması'ndan sonra boşaltılınca Darülfünun'a tahsis edilir. Mehmed Şefik Bey'in yazısı bir süre yerinde durmuş, ancak 1927 yılında Osmanlı eserlerinde birçok kitabenin ve tuğranın kazınarak yok edilmesine yol açan "Türkiye Cumhuriyeti dâhilinde bulunan bütün mebânî-i resmiyye ve milliyye üzerindeki tuğra ve methiyelerin kaldırılması hakkında kanun" çıkınca, o tarihte Darülfünun Emini olan İsmail Hakkı Baltacıoğlu tarafından yazıya zarar verilmeden mermer bloklarla kapatılmıştır. İsmail Hakkı Bey'in bu hassasiyetinin sebebi, kendisinin de iyi bir hattat olması ve Şefik Bey'in elinden çıkan kitabenin ne kadar değerli bir sanat eseri olduğunu bilmesindendir. 1933 yılında Darülfünun ilga edilip yerine İstanbul Üniversitesi kurulunca, kitabenin Dâire-i Umûr-ı Askeriyye ibaresinin bulunduğu orta kısmına yeni harflerle İstanbul Üniversitesi, Abdülaziz tuğrasının bulunduğu madalyonu kapatan mermere de T.C. harfleri kazınır. Bu kapının 1933 yılından sonra on altı yıl boyunca çekilen fotoğraflarında bu mermer bloklar beyaz lekeler gibi görünmektedir. 1949 yılında, Ord. Prof. Dr. A. Süheyl Ünver'in yazdığı bir mektup üzerine, o tarihte rektör olan Prof. Dr. Sıddık Sami Onar, kitabenin üzerindeki mermerleri söktürür, fakat tuğranın üzerindekini kaldırtmaya cesaret edemez.

Üniversite kapısının üzerindeki Sultan Abdülaziz tuğrasını da gün ışığına çıkarmak için yapılan teşebbüsler ne yazık ki sonuçsuz kalmıştır. "O yuvarlak mermer parçasının altında büyük bir hattatın elinden çıkmış nefis bir sanat eserinin bulunduğunu her gün Beyazıt Meydanı'ndan gelip geçen binlerce kişiden kaçı biliyor acaba?" diye düşünürken, aynı kapının iç tarafındaki celi talik kitabe yazılarının Hattat Kazasker Mustafa İzzet Efendi'ye, Beyazıt Yangın Kulesi kitabe

yazılarının da hocasına, yani Keçecizade Mustafa İzzet Efendi'ye ait olduğunu hatırladım. Kazasker, hem büyük bir neyzen ve bestekâr, hem de kudretli bir hattattı. II. Mahmud tarafından Enderun'a alınarak ciddi bir tahsil görmesi sağlanmıştı. Mizacı saray teşrifatına hiç yatkın olmayan Mustafa İzzet, padişahtan izin alarak gittiği hacdan dönüşünde Saray'dan uzak durmuş ve özlediği dervişane hayatı yaşamaya başlamıştı. Ne var ki, bir Ramazan gecesi Bayezid Camisi'nde, teravih namazı sırasında kamet okuma gafletine düştü ve kendisini sesinden tanıyan padişah tarafından tekrar Saray'a alındı. "Izzet" mahlası ona talik hocası tarafından verilmiş, böylece adaş olmuşlardı.

Evet, Şeyh Hamdullah, Yesarizade, Kazasker ve Mehmed Şefik Bey gibi büyük hattatlar, Beyazıt Meydanı'ndaki bazı eserlerin kitabelerinde gülümsüyorlar. Ama caminin hemen karşısındaki Bayezid Medresesi'ne uğrarsanız, daha fazlasını bulacaksınız. 1984 yılından beri Türk Vakıf Hat Sanatları Müzesi olarak hizmet veren Bayezid Medresesi'nde Türk hat sanatının en seçkin örnekleri sergileniyor. Aynı zamanda iyi bir hattat olan II. Mahmud'un eserlerini bile bu müzede görebilirsiniz.

Kule

Üniversite kapısını seyrederken hemen arkasında yükselen yangın kulesinin bu kapıdan ayrı düşünülemeyeceğini fark ettim. Meydana belli açılardan bakarsanız, manzaranın ikisi tarafından belirlendiğini görürsünüz.

Bayezid Camisi'nin dış avlu duvarlarını yıktırarak burada bir meydan oluşumunun önünü açan II. Mahmud, Yeniçeriliğin İstanbul'daki bütün izlerini yok etmeye kararlı olduğu için bu ocağa bağlı tulumbacı teşkilatını kaldırmış, Ağakapısı'ndaki yangın kulesini de yıktırmıştı. 2 Ağustos 1826 tarihinde, yani Vak'a-i Hayriye'den kısa bir süre sonra çıkan ve şehrin büyük bir bölümünü talan ettikten sonra kendiliğinden sönen büyük Hocapaşa yangını bu yüzden çok büyük bir felaket olarak yaşandı. Bunun üzerine yeni bir tulumbacı teşkilâtı kurulması için harekete geçilirken Asakir-i Mansure-i Muhammediye'ye tahsis edilen Eski Saray'ın bahçesine de Kirkor Amira Balyan tarafından alelacele ahşap bir yangın kulesi inşa edildi. Ne var ki gözcüler bu kulenin tepesine hiç çıkamadılar; çünkü yeni orduya sızarak büyük bir isyana hazırlanan Yeniçeri kalıntıları tarafından kundaklanıvermişti.

Ahşabın munisliğini ve sıcaklığını seven Osmanlı, yangın kulesi yaparken bile alışkanlıklarını terk etmemek için direniyordu, ama artık zaman başka zamandı. Yangının ardından kagir bir yangın kulesi yapılması yolunda irade çıkınca bir başka Balyan, Senekerim Balyan kolları sıvayıp işe koyuldu. Ağızdan dolma bir Osmanlı topu şeklinde tasarlanarak kesik piramit şeklindeki kaidenin üzerine oturtulan kâgir yangın kulesi, 1829 yılında tamamlanmıştı. Keçecizade İzzet Molla'nın yazdığı, "Kıldı Han Mahmûd-ı Adli Kulle-i vâlâ binâ" (1244) tarih misra1 ile biten manzum kitabe, Yesarizade'nin talik hattıyla kulenin kaidesine işlendi. Kulenin tepesinde, yangın gözcüleri için fırdolayı pencereleri bulunan, geniş ahşap saçaklı ve sivri külahı kurşunla kaplanmış bir köşk vardı. Ancak yirmi yıl sonra, çatı kaldırılarak köşkün üzerine kâgir üç kat ilave edildi ve sonuncu katın üzerine İstanbul'un rahatça seyredilebileceği demir korkuluklu bir taraça yapıldı. 1889 yılında bayrak çekilmesi için tepeye bir de demir direk dikilince kule bugünkü şeklini almıştı. Sonradan eklenen üç katıyla birlikte yüksekliği seksen beş metreye ulaşan kulenin köşküne, döne döne yükselen yüz seksen basamaklı ahşap bir merdivenle çıkılıyordu. Bu katlar, köşkten başlayarak aşağıdan yukarıya doğru şöyle adlandırılmıştı: "Nöbetçi Katı", "İşaret Katı", "Sepet Katı" ve "Sancak

Katı".

Reşat Ekrem Koçu'nun anlattığına göre, nöbetçi bir yangını tespit ettiği zaman, bekârlar arasından seçilen ve sürekli kulede yatıp kalkan Kule Ağası'nı "Ağa kalk, bir çocuğun oldu!" diye uyandırır ve onun "Kız mı, oğlan mı?" sorusunu cevaplandırırdı. "Kız" yangının Üsküdar, Boğaz yahut Beyoğlu, "Oğlan"sa İstanbul taraflarında çıktığı anlamına gelirdi. Kule Ağası, hızlı hareket edebilmek için köşkte elbiseleriyle yatan 'köşklü'leri derhâl uyarılması gereken semtlere koştururdu. Beyazıt Yangın Kulesi'nin ayrıca kendine has işaretleri vardı. Gündüzleri büyük sepetler sarkıtılır, geceleri de kırmızı, yeşil ve beyaz renklerde büyük fenerler yakılırdı. Yangın Rumeli yakasında, Suriçi, Eyüp ve Yeşilköy'ü içine alan bölgede çıkmışsa, kulenin iki yanına geceleri birer kırmızı fener, gündüzleri birer çift sepet; Beyoğlu taraflarında ve Boğaz'ın Rumeli yakasında çıkmışsa geceleri birer beyaz fener, gündüzleri bir tarafına tek, bir tarafına çift sepet; Üsküdar'da ve Boğaz'ın Anadolu yakasında çıkmışsa geceleri iki tarafına birer yeşil fener, gündüzleri birer sepet asılırdı. Birden fazla yangın çıkarsa, fenerlere ve sepetlere olarak aynı renkleri taşıyan bayraklar çekilirdi. Yangın süresince asılı duran sepet ve fenerler tehlike bütünüyle geçmedikçe kaldırılmazdı.

Fotoğraf sanatçılarının da gözde mekânlarından biri olan Beyazıt Yangın Kulesi, yapıldığı tarihten bu yana, İstanbul manzarasının vazgeçilmez bir unsuru olmuş ve asli görevini günümüze kadar sürdürmüştür. Son olarak 1990'ların sonunda ciddi bir restorasyon geçiren kule, meteorolojik amaçlarla da kullanılıyor. İşaret katından ışıklarla İstanbul halkına hava durumunu da bildiren kulede, geceleri mavi ışık görürseniz, biliniz hava açık olacak. Sarı ışık sisi, yeşil ışık yağmuru, kırmızı ışık ise karlı havayı bildiriyor.

Öteden beri, Beyazıt Yangın Kulesi'nin turizme açılması fikrini savunanlar olmuştur. Benim bildiğim bu konudaki ilk teklif, 1949 yılında Yüksek mimar Sedat Çetintaş'tan gelmişti. "Üç Kule Konuşuyor" başlıklı yazısında üç kuleyi birbiriyle konuşturan Çetintaş, Beyazıt Kulesi'nin ağzından -amansız muhalifi olduğu adaşı Sedad Hakkı Eldem'i de iğneleyerek- şunları söylüyordu:

"Biraz da beni dinleyin: 'Türk Kahvesi' gibi acayip ve Levanten isimlerle şuraya buraya özentiler dikip buketler sunanlar, biraz da beni hatırlasalardı, mesela boynuma bir asansör asıp göğsüme bir kahve yakıştırsalardı, şehirliler ve turistler, bu güzellikler diyarı şehirler incisini, en güzel yerden doya doya seyretmezler miydi? Yabancılar trenle girerken Yedikule'den Sirkeci'ye kadar bu şehri

fakirlik ve bakımsızlığın palasparelerine bürünmüş görüyorlar. Havada uçup asfaltta kayarak motorla Edirnekapı'dan girenler ise bozuk kaldırımlarda sarsılarak cüce ve fakir yapılı binalar seyrederek ibtidai bir şehir tesiri alıyorlar. Vapurla Marmara'dan yaklaşanlar ise birkaç dakikalık peri masalı dinledikten sonra Galata rıhtımında ayılıyor ve o tatlı rüyayı çabuk unutuyorlar. Şu hâlde bu müstesna şehrin panoramasını nereden seyredecekler, [...] otelinin terasından mı? Zavallı imarcılar! Şu benim dediklerimi yapsalar ve burada da bir defter bıraksalar, yabancı turistler arasında en seçkin imzalar görünür ve kim bilir bu şehir için bu defterde ne keskin görüşler, dünya basınında da ne güzel methiyeler, destanlar okunurdu."

1960'larda da Amerikalı bir iş adamı, Beyazıt Yangın Kulesi'ni yeni işlevler kazandırarak turizme açmayı teklif etmiş ve turizmciler tarafından heyecanla desteklenmişti. Basın tarafından zaman zaman yeniden gündeme getirilen bu fikrin hayata geçirilmesi, kule ve çevresi için iyi mi olur, kötü mü? Emin olunuz, bilmiyorum, ama tartışılmasına da karşı değilim. Şu anda çayımı kulenin en tepesindeki taraçada, İstanbul'u kuş bakışı seyrederek yudumluyor olsaydım, ne iyi olurdu!

Kahve

Süheyl Ünver, 1962 yılının ilk günlerinden birinde, Beyazıt'ta dolmuştan inmiş, İstanbul Üniversitesi Merkez Binası'na doğru, çevrede gördüklerinden çok rahatsız olduğunu gösteren bir yüz ifadesiyle yürüyordu. Birden Ahmet Hamdi Tanpınar'ın yanından hızla geçtiğini fark etti. Belki de dersine yetişmek için acele eden Tanpınar, her zamanki gibi dalgın ve derbeder görünüyordu. Sekiz on adım atmıştı ki, birden döndü, "Süheyl! İstanbul sana emanet!" dedi ve yoluna devam etti. O günlerde Turgut Cansever'in "Beyazıt Meydanı Yayalaştırma Projesi" uygulanmakta olduğu için meydanın görüntüsü hiç de iç açıcı değildi. Ahmet Güner Sayar, A. Süheyl Ünver biyografisinde, bu sahneyi tasvir ettikten sonra, hocasının Beyazıt'ta olup bitenlerden duyduğu rahatsızlığı da anlatır.

Süheyl Ünver gibi İstanbul'u gözünden bile sakınan ve bu zengin mirası gelecek nesillere aktarmak için insanüstü bir gayretle çalışan Osmanlı bakiyesi aydınlar da, Tarık Buğra ve Niyazi Aki gibi vazıt çevresinde yaşayıp Haydar Bey Havuzu, Sahaflar Çarşısı, Çınaraltı ve Küllük Kahvesi'nde geçirdikleri güzel günleri özleyenler de, 1957'den sonra burada yapılan imar çalışmalarının sonuçlarından haklı olarak çok şikâyetçiydiler; meydana en son Turgut Cansever'in eli değdiği için, daha önce yapılıp edilenleri unutmuş, onu suçluyorlardı. Halbuki Cansever, projesinin bütünüyle uygulanması hâlinde, meydanda Harbiye Nezareti kapısının inşasıyla başlayan kimlik kaybının giderileceği iddiasındaydı ve bunu her platformda güçlü bir biçimde savunuyordu. Bu meseleyi kendisiyle defalarca konuşmuştum; ne zaman Beyazıt Meydanı konusu açılsa hemen hassaslaşır, kendisinden önce yapılanları, meydanı bir trafik alanı olmaktan nasıl kurtardığını ve projesinin akıbetini uzun uzun anlatmaya başlardı.

1950 yazında doktora tezini yazarken Küllük Kahvesi'ni mekân tutmuş bir ilim adamı olan Niyazi Akı, Yeditepe dergisinin Aralık 1969 tarihli sayısında çıkan "Bir Zamanlar Beyazıt Meydanı" başlıklı yazısında, o günlere duyduğu özlemi anlatırken, bu meydanın eski hâlini yaşamış bir babanın, Sait Faik'ten "Havuzbaşı" hikâyesini okuyup sorular soran çocuğunun karşısında yaşayacağı çaresizlikten söz eder. Niyazi Bey'e göre, "O zamanki Beyazıt Meydanı'nda yürüyenlerin, güvercinlere yem atanların, kitap sergilerini yoklayanların gürültüsüz ve yumuşak davranışları vardı. Meydandaki çizgiler de öyleydi, daireler, yarım daireler, yuvarlak köşeler tatlı bir uyumla kaynaşmıştı. Orada insani

çabucak saran, yalnızlığı unutturan sıcak bir hava vardı."

Beyazıt Meydanı'na bütün yakınlarından uzak olanların yalnızlığıyla sarıldığını ve orada başladığı her yeni günü orada bitirdiğini söyleyen Niyazi Bey, aralarındaki sıcacık dostluğun sebebini zamanla anlamıştı: Bayezid Camisi'nin medrese ve üniversiteyle birlikte teşkil ettiği üçgenin ortasında yaşayan meydan, sıcaklığını bu üçgene oturan mânevi kubbeden alıyor olmalıydı;

"Bu üç yapıdan yükselen ruhun kaynaşarak yarattıkları bu kubbenin altında zaman hem ileriye hem de geriye doğru" çalışarak sizi tarihe karıştırıyor, sonra hiçbir kopuş yaşamadan kendi zamanınıza geri getiriyordu. "Beyazıt Meydanı, geçmiş zamanla şimdiki zamanı eriterek insana aynı zamanda yaşatan bir yerdi."

Tarık Buğra'ya göre, ayaklar "geçip gitmiş, unutulmuş yılların yollarını" daha kolay bulurlar, "yollar bir karış toz bağlasa da, tozların üstünden bin bir yeni ayak geçse de!" Tercüman gazetesinin 6 Ekim 1974 tarihli sayısındaki köşesinde yayımlanan "Küllük" başlıklı fıkrasında anlattığına göre, “geçen pazartesi günü", ayaklarının emrine girer ve kendini ismi 27 Mayıs 1960 darbesinden sonra Hürriyet Meydanı diye değiştirilen Beyazıt Meydanı'nda bulur. Fakat "Nerede o ufacık meydan? Havuz? Sonra, kitapçı kulübeleri ve bahçeleri kaldırıma uzanan kahveler? Hele Küllük?" Yahya Kemal'i, Fuat Köprülü'yü, Ahmet Hamdi Tanpınar'ı, Ali Nihat Tarlan'ı, Mükrimin Halil'i, Rıfkı Melûl Meriç'i, Nurullah Ataç'ı, Yavuz Abadan'ı, Neyzen Tevfik'i ve daha nicelerini Küllük'te tanımıştır. Çoğuyla sohbet, bazılarıyla, mesela Nurullah Ataç ve Yavuz Abadan'la briç arkadaşı olmuş, bazılarıyla da sabahlayarak Bayezid Camisi müezzinlerinden Hafız Kerim'in dilkeşhâveran makamından okuduğu salaları ve ezanları dinlemiş, kısacası, Küllük'te beslenmiştir.

Tarık Buğra'ya göre, Küllük, üniversitenin tamamlayıcısı, hatta başlı başına bir üniversitedir. Gönül rahatlığıyla "Küllük'ten mezunum!" diyenler bile vardır. Aslına bakılırsa, Sultanahmet, Divanyolu, Beyazıt ve Şehzadebaşı kahveleri öteden beri kültür hayatımızın nefes alıp verdiği besleyici mekânlar olmuştu. Reşit Paşa Türbesi'nin hemen karşısındaki Sarafim Kıraathanesi'nin bunlar arasında çok özel bir yeri vardı. On dokuzuncu yüzyılın sonlarında, salı günleri çıkan Cerîde-i Havadis ile perşembe günleri çıkan Takvim-i Vekayi gazetelerini müşterilerinin hizmetine sunmakla işe başlayan Sarafim Efendi, zamanla yayımlanan bütün gazete ve dergileri alarak kahvesini bir okuma salonu, dolayısıyla devrin aydınlarının devam ettiği bir kültür merkezi haline getirmişti. Bu gazete ve dergiler okunduktan sonra

atılmadığı için zaman içinde Osman Nuri Ergin gibi araştırmacıların faydalandıkları değerli koleksiyonlar oluşmuştu. Yeni çıkan kitapların satış ve dağıtım yeri olarak da özel bir statü edinen ve bir aydınlar kulübü hüviyeti kazanan Sarafim Kıraathanesi'nde, özellikle Ramazan geceleri zaman zaman Namık Kemal gibi tanınmış isimlerin katıldığı şiir ve edebiyat sohbetleri de yapılırdı.

Ahmet Rasim, Muharrir Şair Edib adlı eserinde, Sarafim'in uzuna yakın boyda, tıknazca, güler yüzlü bir Ermeni olduğunu, özenle muhafaza ettiği gazete koleksiyonları, dergiler ve yeni yayınlarla okuma fikrinin halk arasında yayılması yolunda ilk adımı onun attığını söylüyor. Sahaf dükkânlarıyla karşılaştırdığı Sarafim'in kıraathanesini son derece intizamlı bulan Ahmet Rasim'e göre, burada oturup okumanın bir adabı vardı; yan oturmak, kavuğu pencere kenarına dayayıp bacaklar çekik mızganmak, masaya çat çat vurarak "Bana bir kahve getir!" diye bağırmak, yüksek sesle konuşmak gibi görgüsüzlüklere rastlanmazdı.

Ahmet Rasim kadar hoşgörülü olmayan Hâlit Ziya'nın Kırk Yıl'da anlattığına göre, fikir dünyamız, Sâlih Efendi'nin Babiali Caddesi köşesini tutan Yıldız Kıraathanesi'nden sonra meşhur yokuşu tırmanır, Cağaloğlu'nda ve Divanyolu'nda salınarak ilerler, Sarafim Efendi Kıraathanesi'nde sona ererdi. Öteden beri şöhretini duyduğu ve hayalinde süslediği bu kıraathaneye ilk gidişinde hayal kırıklığına uğrayan Hâlit Ziya gördüklerini Kırk Yıl'da şöyle tasvir etmiştir: "Daracık bir kapı, üç beş basamakla daracık bir merdivenin iki tarafında sokağa bakan daracık iki pencereden başlayarak giden yine daracık birer sedir. Bu darlıkların içinden geçtik. Şurada burada çaylarını içen, tütünlerinin dumanını vakitlerinin boşluğuna savurarak masaların üstüne dirseklerini dayamış düşünen yahut dalgın gözlerle bir gazetenin yazılarında başka şeylerle uğraşan zihnini dolaştıran tek tük müşteriler vardı. Sonra ileride, orta yerde uzun bir masa, bunun üzerinde ve altında yığın yığın eskilikleri sarılıklarından belli gazete kümeleri vardı. Sarafim Efendi Kıraathanesi'nin başlıca şöhretini bu eski gazete yığınları meydana getirirdi. Ve galiba etüt meraklıları bu meraklarını tatmin için bundan başka bir sermaye bulamazlardı."

A. Süheyl Ünver'in 1979 yılında Belleten'de çıkan bir makalesinde uzun uzun anlattığı Sarafim Kıraathanesi'nin ne zaman kapandığı bilinmiyor. Süheyl Bey'in yazdığına göre, Meşrutiyet yıllarında açıkmış; daha sonra Divanyolu, Nuruosmaniye, Beyazıt ve Şehzadebaşı'nda açılan Arif'in Kıraathanesi, İkbal, Fevziye gibi kıraathanelerde birkaç günlük gazete bulundurulurmuş, fakat Sarafim gibi bütün gazete ve mecmuaların alınıp biriktirildiği başka kıraathane

açılmamış. Esasen buna gerek de kalmamıştı, çünkü Umumi Kütüphane ve Belediye Kütüphanesi, özellikle Derleme Kanunu çıktıktan sonra hizmeti en iyi şekilde vermeye başlamışlardı.

Küllük mü? O başka bir bahis...

Küllük

Bunları düşünürken yeniden Sahaflar Çarşısı'na doğru yürümeye başlamıştım. Baktım, karşıdan sahaf İbrahim Manav geliyor. Selamlaştık ve ayaküstü sohbete başladık. İki saat önce uğradığımda sormak istediklerimi şimdi sorabilirdim.

Sahaflar Çarşısı'nın en eskilerinden olan İbrahim Bey, kitap alıp satmaya 1951 yılında başlamış, hâlen işlettiği dükkânı ise 1965 yılında, kendisine müzayedeciliği de öğreten İsmail Dilmen'den devralmış. Çarşıda, Hacı Muzaffer Ozak ve Yenişehirli Avni Bey'in torunu Nizamettin Aktuç gibi önemli isimlerden sahaflığın inceliklerini öğrenen İbrahim Bey, küçük yaşlardan beri yaşadığı Beyazıt ve çevresinin 1957 öncesini de çok iyi hatırlıyor. Ondan Küllük'ün ve Emin Efendi Lokantası'nın tam yerini öğrenmek istiyordum. Bu arzumu söyleyince, "Hay hay" dedi, "buyurun, gidelim!"

Birlikte Sahaflar Çarşısı'nın içinden geçip Çadırcılar Caddesi'ne açılan kapıdan çıkarken, bu kapının hemen karşısındaki dükkânda bir zamanlar merhum Raif Yelkenci'nin sahaflık ettiğini söyleyen İbrahim Bey, yakın zamanlara kadar Hakkı Tarık Us Kütüphanesi'ni ağırlayan Sıbyan Mektebinin bulunduğu köşeyi dönerken çocukluğunda Beyazıt Meydanı'nda şahit olduğu olayları, mesela Mareşal Fevzi Çakmak için düzenlenen muhteşem cenaze törenini anlattı. Bu törenden bir gün önce, radyolar Mareşal'in ölümüne kayıtsız kalarak "caz, dans ve oyun havalan" yayımlamaya devam ettiği için meydanda büyük protesto gösterileri düzenlenmiş, ertesi gün de (12 Nisan 1950) benzerine az rastlanır bir kalabalık, Mareşal'i Bayezid Camisi'nde kılınan cenaze namazından sonra omuzlar üzerinde Eyüp'e götürmüştü.

Büyük Reşit Paşa Türbesi'nin önüne geldiğimizde, İbrahim Bey, 1954 seçimlerinde Cumhuriyet Halk Partisi'nden aday olan Hüseyin Cahit Yalçın'ın üniversite kapısı önünde yaptığı propaganda konuşmasından -kalemi ne kadar güçlüyse hitabeti o kadar kötüymüş- söz açınca Turgut Cansever'in anlattığı bir hadiseyi hatırladım. O da 'müzmin bağımsız aday' Asaf Hâlet Çelebi'yi, Edebiyat Fakültesi'nin inşa edilmekte olduğu sıralarda, binanın Beyazıt tarafında, bir iskemlenin üzerinde on beş yirmi kişiye seçim konuşması yaparken görmüş. Eski dergilerden birinde, Asaf Hâlet'le yapılmış bir röportajda, Om Mani Padme Hum şairinin Küllük'te nargile içerken ve dostlarıyla sohbet

ederken çekilmiş fotoğrafları kullanılmıştır. Ne yazık ki bu kahveyi ve Emin Efendi Lokantası'nı gösteren başka fotoğrafa rastlamadım. Bazı eski fotoğraflar ve kartpostallarda, bu köşedeki yeşil doku ve ağaçların altına kurulmuş masalarda oturanlar fark edilse de, bunlar kahvenin atmosferini yansıtmaktan uzaktır.

İbrahim Bey, hatırladığı kadarıyla Küllük'ün ve Emin Efendi Lokantası'nın yerlerini gösterdi. Bir zamanlar burası çınar, atkestanesi, ıhlamur, akasya gibi ağaçlarla dolu yemyeşil bir köşeymiş. Emin Efendi Lokantası'nın mutfak bölümüne bitişik, ön cephesi tamamen camla kaplı ahşap kahvenin çay ocağı, kış aylarında da Küllük'ten vazgeçmeyen müdavimler tarafından kışlık olarak kullanılırmış.

Bayezid Camisi civarında, Kanuni devrinden beri kahvelerin bulunduğu biliniyor. Bu bakımdan gerek Küllük Kahvesi, gerekse 1930'ların sonlarına kadar Bayezid Medresesi çevresindeki sıra kahveler, meydanda aynı zamanda bir sürekliliği ifade ediyordu. Ancak Küllük Kahvesi'nin kültür ve edebiyat dünyamıza mal olması, Harbiye Nezareti'nin 1923 yılında Darülfünun'a tahsis edilmesinden sonradır. Gerek Çınaraltı, gerekse Küllük, o tarihten sonra üniversite hocalarının, şair ve yazarların buluşup konuştukları, tartıştıkları vazgeçilmez mekânlar olmuştur. Sahaflar Çarşısı, Beyazıt Devlet Kütüphanesi, Belediye Kütüphanesi, 1933'ten sonra İstanbul Üniversitesi olan Darülfünun ve İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphanesi, Beyazıt Meydanı'nı, o günleri yaşayanların hafızalarından hiç silinmeyecek bir ilim, kültür ve edebiyat muhiti hâline getirmiştir. Üniversite hocaları, son derslerini verdikten sonra soluğu Küllük'te alırlardı. Çok geçmeden gazeteciler, şairler ve yazarlar sökün ederdi.

Kemal Tahir'in Yol Ayrımı'nda "saray şoforu" Çorumlu Dadal, gazeteci hemşehrisi Selim'e kurulacak olan Serbest Fırka hakkında bilgi vermek için Küllük Kahvesi'ne gelir: Cami duvarı dibindeki kahve yükünü tutmuştur. Şurada tavlaya kapanmış tavlacılar cehar atıp şeş oynarken beride kumarcı takımı pastira, cimdallı, altmış altı, piket, prafa veya dört başlı dominoya yumulmuştur. Kahveci yanaşmaları fırıldak gibi dönüp yel gibi seğirterek hizmete sivanmış, tepsileri havada uçurmaktadırlar. Dadal Efendi, gölgeye oturup "İzmir işi nargileyi ve de tavşankanı çayı söyleyim derken" başka bir tanıdık gazetecinin, Murat Efendi'nin sesini duyar. Aynı romanın daha önce değindiğim başka bir bölümünde de, Murat'la Selim, Kapalıçarşı'dan çıktıktan sonra öğretmen Ramiz Efendi'yle Küllük'te buluşurlar; meydan Sait Faik'in hikâyesinde olduğu gibi tenha ve hava soğuktur. Bir tramvay, cama teneke sürülür gibi insanın içini kazıyarak geçer. Beyazıt

Meydanı karşılarında “ölü havuzu, yapraksız ağaçları, birkaç boyacı çocuğuyla, evet, hiçbir yere çıkarı olmayan bir mezbelelik gibi"dir.

Kemal Tahir'in bu Beyazıt Meydanı ve kahve tasviri, kahramanı Ramiz Efendi'nin ruh hâlini yansıtmaktadır. Yoksa, Küllük Kahvesi'nin de, bu kahvenin bulunduğu ağaçlık içinde Bayezid Camisi'ne sırtını dayayan Emin Efendi Lokantası'nın da her zaman arı kovanı gibi işlediğini biliyoruz. Hikmet Feridun Es, bu lokantanın iki katlı ahşap bir bina olduğunu söyler. Bina dar geldiği için yazları çifte setli bahçede ağaç altlarına masalar atılır, bu masalarda adeta dirsek dirseğe yemek yiyenler, önlerindeki dönerli hünkârbeğendileri, bol cevizli çerkeztavuklarını, yoğurtlu patlıcan kebaplarını, zeytinyağlı patlıcan dolmalarını, buzlu cacıkları ve çilek kompostolarını iştahla atıştırırlardı. Büyük bir şikemperver olan Ahmet Haşim, Hikmet Feridun'un yazdığına göre, yaz aylarında Emin Efendi Lokantası'nı tercih edermiş; hatta bu lokantayı işleten Emin Mahir için bir gün, "Bu adam her gün İstanbul halkına dört başı mamur bir ziyafet çekiyor" demiş. Arif Dino'nun "Döner kebap / Dönmez olsun" mısralarından ibaret şiiri, Küllük müdavimi parasız entelektüellerin mide inde Emin Efendi Lokantası'ndan etrafa yayılan nefis döner kokularının yarattığı sancıyı ifade etmektedir.

Bolulu bir aşçı olan Emin Efendi'nin 1920'lerin başlarında, Harbiye Nezareti Darülfünun'a tahsis edildikten sonra açtığı lokanta, en fazla üç çeşit yemek veren küçük bir aşçı dükkânıymış; fakat bu yemekleri o kadar lezzetliymiş ve o kadar rağbet görmüş ki, listesini zenginleştirme ihtiyacı hisseden Emin Efendi, lokantasını on yıl geçmeden İstanbul'un en ünlü lokantası ve bir buluşma yeri hâline getirmiş. Ama lokanta en parlak yıllarını, Emin Efendi'nin önce çırağı, sonra damadı olan Mahir Efendi'nin idaresinde yaşamış. Bu lokantanın tarihinde trajik bir olay da vardır: 1945 yılında asabi bir buhran geçiren Mahir Efendi, 1950 yılına kadar işleri idare etmeye çalışsa da bir türlü düzelmediği için, lokantanın mutfak kısmında kendini asarak intihar etmiş.

1933 Üniversite Reformu'ndan sonra İstanbul Üniversitesi'nde görev alan Alman hocalar, Emin Efendi Lokantası'nın en sadık müşterileriymiş. Schwarz'dan Fritz Neumark'a, Reichenbach'dan Leo Spitzer'e, Auerbach'a kadar bütün Alman hocalar, Emin Mahir'in lezzetli yemeklerini yedikten sonra Küllük'e geçer, kahvelerini keyifle yudumlarken neşeli bir sohbete dalarlarmış. İstanbul'un meşhur lokantaları hakkında bir yazı dizisi yazan Turgut Selener, bu yabancıları bu kadar rahat ve mutlu görmenin kendilerini memnun ettiğini, fakat gözlerinin ister istemez kendi hocalarımızı, mesela

Ebulula Mardin ve Sıddık Sami gibi hocaları aradığını söylüyor ve diyor ki: "Ama nerede? Onlar böyle öğrencilerin kahve içtikleri yerlere gelebilirler mi? Sonra azametleri, ihtişamları ne olur?" Selener daha sonra Emin Efendi Lokantası'na iltifat eden bizim ünlüleri sıralıyor: Şemsettin Günaltay, Hilmi Ziya Ülken, Fuat Köprülü, Yavuz Abadan, Sabri Esat, Macit Gökberk ve daha niceleri...

Ara sıra Beyazıt Camisi'ne getirilen cenazelerin Emin Efendi Lokantası'nda yemek yiyenlerle Küllük'te çay kahve içerek sohbet edenlerin ve oyun oynayanların keyfini kaçırdığını tahmin etmek zor değildir. 1936 yılında, soğuk bir Aralık günü dört hamalın omuzladığı çıplak bir tabutta Beyazıt'a getirilen Mehmed Âkif'in cenazesinin Küllük Kahvesi'ndeki üniversiteli gençler tarafından fark edildiği ve tabutun üzerine Emin Efendi Lokantası'ndan alınan bayrağın örtüldüğü söylenir. Niyazi Akı'ya göre, "Dünya ve ahiret duyguları orada o kadar tatlı bükülüşlerle örülürdü ki, insan bir adımda ahiretin eşiğini aşar, bir adımda bu dünyaya dönerdi; namazı kılınan bir cenaze için topluca kalkılır, topluca oturulurdu; bazen tabut altına girilir, hiç bilinmeyen bir mevta uğurlanırdı; bu son saygının bazen bir 'hep-yek'le bir 'dü-se' arasında gösterildiği de olurdu. Duygular, düşünceler iki dünya arasındaki geniş zikzakı bir anda yapar, ama hiç bir yadırgama olmazdı."

Sıtkı Akozan, "Sanmayın âvâre bülbüller gibi güllükteyiz / Biz yanık bir kor gibi akşam sabah Küllük'teyiz" beytiyle başlayan Küllüknâme (1936) adlı manzumesinde bu kahvenin 1930'lardaki ünlü müdavimlerini en belirgin özelliklerine işaret ederek anlatmıştır. Sabahattin Ali'nin yazdığı önsözde "Muallimler Bahçesi" ve "Akademi" diye de anıldığından söz edilen bu kahveye sık sık uğrayan ünlü isimlerden bazıları, Akozan'a göre şunlardı: İbnülemin Mahmud Kemal İnal, Mükrimin Halil Yınanç, Rıfkı Melûl Meriç, Burhan Ümit Toprak, Ali Canib Yöntem, Selim Nüzhet Gerçek, Mustafa Sekip Tunç, Hilmi Ziya Ülken, Peyami Safa, Sadettin Nüzhet Ergun, Ferit Kam, Kilisli Rifat Bilge, Kenan Hulusi Koray, Reşad Nuri Güntekin, Şevket Aziz Kansu, Avni Başman, Fuat Köprülü, Şemseddin Günaltay, Ömer Lütfi Barkan, Ismail Hakkı Uzunçarşılı, Akdes Nimet Kurat, Sadri Ethem Ertem, Nurullah Ataç, Enver Behnan Şapolyo, Emin Âli Çavlı, Ahmet Refik Altınay, Mesut Cemil, Neyzen Tevfik, Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, İbrahim Alaeddin Gövsa, Ercüment Ekrem Talû, Agâh Sırrı Levend, Fatin Gökmen, Necmettin Halil Onan, Hamamizade Ihsan, Hikmet Feridun Es, Muhsin Ertuğrul, Abdülhak Hâmid, Yahya Kemal, Midhat Cemal Kuntay, Faruk Nafiz Çamlıbel, Necip Fazıl Kısakürek, Yusuf Ziya Ortaç, Orhan Seyfi Orhon, Salih Zeki Aktay, Ahmet Muhip Dıranas, Halit Fahri Ozansoy, M. Behçet Yazar, Cemal Nadir Güler,

Burhan Felek, Osman Cemal Kaygılı, Vâlâ Nurettin, Refik Ahmet Sevengil, Ethem Izzet Benice, Abidin Daver, Nizamettin Nazif Tepedelenlioğlu, Hakkı Süha Gezgin, Mazhar Osman, Ekrem Reşit, Reşat Ekrem Koçu, Enver Ziya Karal, Vehbi Eralp, Sabahattin Eyüboğlu, Sabri Esat Siyavuşgil, Çallı İbrahim...

Sıtkı Akozan'ın Küllüknâme'de zikrettiği, liste uzayacağı için en bilinenlerini kaydettiğim bu isimlerin yirminci yüzyıl başlarından itibaren Türkiye'de ilim, kültür ve edebiyat hayatının yöneldiği istikametleri belirleyen isimler olduğu söylenebilir. Bu da Küllük Kahvesi'nin uzun yıllar her fikirden ilim adamını ve aydını bir araya getiren, dünyada belki de benzeri görülmemiş bir kulüp olduğunu gösterir. Müdavimler, kendileriyle görüşmek isteyenlere burada randevu verirlerdi. Hasan Izzettin Dinamo, Yahya Kemal'le ilk defa Küllük'te görüşmüş, Nurullah Ataç'ın da bulunduğu bu görüşmeyi Edebiyat Anıları'nda uzun uzun hikâye etmiştir. Baki Süha Ediboğlu da Yahya Kemal'in Küllük'te verdiği randevuya gidişini şöyle anlatır: "Saat dörde beş kala Beyazıt'taki kahvenin önündeydim. Resimlerine göre hayalimde canlanan Yahya Kemal'i şöyle göz ucu ile kahvede oturanlar arasında aramaya başladım. Hemen ilk bakışta tam da hayalimdeki insanı kahvenin ön sırasında tek başına oturur buldum. Sanki çift sandalyeye oturmuş gibi yayılmış, iri gövdesi öne doğru eğik, çenesini bastonuna dayamış, dalgın dalgın Beyazıt Camisi'ine bakıyordu."

Küllük müdavimleri arasına 1940'larda yeni isimler katılır. Bunlar Orhan Veli, Abidin Dino, Fikret Adil, Asaf Hâlet Çelebi, Rifat Ilgaz, Arif Dino, Hasan İzzettin Dinamo, Bedri Rahmi Eyüboğlu, Oktay Rifat, Celal Silay, Tarık Buğra gibi, şiirde, romanda, resimde vb. yeni iddiaları olan gençlerdir. Abidin Dino ve Alaeddin Hakgüder Küllük adını verdikleri, tek sayıda kalan bir edebiyat dergisi çıkarmışlardır. Nevzat Sudi'nin Küllük Anılanı (1987) adlı kitabında uzun uzadıya anlattığı Küllük ve 1940'lardaki genç müdavimleri, kahvenin eskileri tarafından ciddiye alınmazlardı. Refik Hâlit Karay, Üç Nesil Üç Hayat'ta, 1940'larda Küllük Kahvesi'ni mekân tutmuş genç şairlerle tatlı tatlı alay etmiştir:

At kestaneleri ve çınarlar altındaki iskemlelere ters oturmuş, tıraşsız, saçları yağlı ve kepekli, ceketleri gayet uzun ve bol, pantolonları çekik, çorapları düşük, sırtları kabarmış, omuzları kalkık, kırkına yaklaşmış “genç” şairler bir süre aralarında "Eskileri yerlerinden atmalı! Gazetelerin başköşeleri bizim hakkımızdir! Bunaklar ve cahiller defolsun!" diye haykırıştıktan sonra birbirlerine şiirler okumaya başlarlar. Birincisi, şimdiye kadar yapılanlarla kıyas kabul

etmeyecek derecede nefis ve bütün yeni edebiyatın ruhunu iki mısrada özetleyecek bir şiir okuyacağını, bunun tabii ki bir şaheser olduğunu söyledikten sonra "Döner kebap/Dönmez olsun" şiirini okur. Öbürleri "Harika! Mucize!" diye bağrışırlar. Şairlerden birinin "Bunu tek başına mı yazdın? Tek imza ile mi neşredeceksin?" sorusu üzerine, şiiri okuyan, "Hayır," der, "o şeref bana fazladır; zaten ilham eden de sensin. Çift imza ile ikimizin imzalarıyla basarız." Nargile içmekte olan şair, marpucu manalı manalı sallayarak "Hakkınız var!" diye araya girer: "Siz bu şiirle 'Ağaca bir taş attım/ Taşımı ağaç yedi' ve 'Gözlerim / Gözlerim nerede? / Şeytan aldı, götürdü / Satamadan getirdi' şedövrlerini gölgede bıraktınız." Öbürleri nargileliye, "Fakat senin şaheserine varamadık. Ah, o ne dâhiyane, mutlak ve ebedî bir eserdir. Hep birden tekrar edelim!" der. Hepsi birden ayağa kalkar, birbirlerinin elinden tutup goygoycular gibi sıraya dizilirler. Önce nargileli şair, kalın, mehabetli bir papaz sesiyle mısralarını ağır ağır okur. Daha sonra ötekiler bir ağızdan, seslerini kiliselerdeki ilahici çocuklar gibi tiz bir ahenkle ve gittikçe yükselterek üç kere haykırırlar:

Om mani padme hum! Om mani padme hum! Om mani padme hum!

Küllük, o zamanlar üniversite öğrencileri ve kütüphanelerde çalışanlar için ayrı bir anlam taşırmış; sabah erkenden bu kahveye damlayıp yuvarlak demir masalarından birini seçer, gözleri üniversite kapısındaki saatlerde, çay ve simitle kahvaltı ederlermiş. Niyazi Akı'nın anlattığına göre, "hiçbir zaman aynı vakti göstermeyen" o iki saat, "severek bakan iki göz" gibi meydanda olup bitenleri seyreder ve "düzenli tik taklarla bu anıları zamanın bir yerine" yazarlarmış. Küllük, saatler dokuza yaklaşırken boşalmaya başlarmış, çünkü o vakitte müşterilerinin bir kısmı derse, bir kısmı da kütüphanelere gidermiş, Belediye ve Devlet Kütüphanelerine... Öğle vakti yeniden dolarmış Küllük; bitişikteki Emin Efendi Lokantası'nda yahut daha ucuz aşevlerinde öğle yemeklerini yiyenler çay ve kahvelerini burada içerken o gün gözden geçirilen gazete, dergi ve kitaplardan söz ederlermiş.

Tarık Buğra'ya göre, Küllük'ün iki çeşit müşterisi vardı; yaz kış bu kahveyi mekân tutanlar ve yazlık müşteriler. Küllük'ün hurda bir vagona benzeyen salaşına kapanarak kışı geçirenler, daha çok pansiyonlarda ve medrese odalarında barınan üniversite öğrencileriydi; "varı yoğu bir şilte ile bir bavul ve üç beş kitap olan odaları"ndan daha gün kendini bulmadan fırlar, şehrin her yönünden Küllük'e dökülürlerdi. Yazlık müşterilere "kırlangıç" diyorlardı; vefasız kırlangıçlar at kestaneleri daha güzelim yapraklarını dökmeden

Şehzadebaşı ve Aksaray kahvelerine göç ederlerdi.

Tarık Buğra, hiç unutamadığı mekânlardan biri olan Küllük'ü aynı adı taşıyan bir hikâyesinde anlatır; Borç, Şehir Kulübünde ve Otel Faresi gibi birkaç hikâyesinde de Küllük yıllarının izlenimleri bulunabilir. Dönemeçte adlı romanında ise Doktor Şerif, Tıbbiye'yi bitirmeyi de başarmış bir Küllük mezunudur. O da Yahya Kemal, İbnülemin, Neyzen, Köprülüzâde ve Hasan Âli Yücel gibi ünlüleri Küllük'te tanır. Tıp Fakültesi'nde okumak üzere İstanbul'a geldiği günlerde, Akşehir Lisesinden hocası Rıfkı Melül Meriç tarafından götürüldüğü Küllük, onun öğrencilik hayatı boyunca sığındığı, hatta zaman zaman gecelediği bir çeşit "yuva" olmuştur. Ankara'ya birlikte yaptığımız bir tren yolculuğu sırasında, restoranda Küllük hikâyesinde yazdıklarını daha ayrıntılı bir şekilde anlattırmıştım kendisine. Küllük'ün Yahya Kemal'e nargile, Fuat Köprülü'ye çay vermiş Napolyon Sadık ve "Boğazlar Kumandanı" Nimet Çavuş gibi gedikli garsonlarının esprilerinden, filozofça sözlerinden ve müdavimler hakkında söylediklerinden söz etmiş, bu kahvenin doğru dürüst hikâyesinin, romanının yazılmış olmamasından yakınmıştı. İster istemez, "Peki, siz niçin yazmıyorsunuz?" diye sormuştum. "Yazıyorum!" demişti. Herhâlde o günlerde yazmakta olduğu Güneş Rengi Bir Yığın Yaprak adlı otobiyografik romanını kastediyordu. Bu roman tamamlanabilmiş olsaydı, edebiyatımız herhâlde en güzel Küllük hikâyesine kavuşmuş olacaktı.

1974 yılı Ekim'inin başlarında ayaklarının kendisini sürüklediği Beyazıt'ta, bir zamanlar Küllük Kahvesi'nin ve Emin Efendi Lokantası'nın yerinde sadece kavun, karpuz sergileriyle mısır satıcıları görünce hüzünlenen Tarık Buğra, "Bizim Bayezid'imiz artık yok! İsmi bundan sonra ister Bayezid olsun, ister Hürriyet Meydanı, fark etmez!" diye düşünmüştü. Muhtemelen, Turgut Cansever'in projesinde, bu köşe için Küllük ve Emin Efendi Lokantası esprisini devam ettirecek yapılar grubunun bulunduğunu, fakat uygulanmasına izin verilmediğini bilmiyordu.

Esafil

Yaz aylarında mekân tuttukları Küllük Kahvesi'ni at kestaneleri daha güzelim yapraklarını dökmeden terk ederek Şehzadebaşı ve Aksaray kahvelerine göç eden “kırlangıç”ların bir adı da "Esafil-i Şark"tır.

Sıtkı Akozan'ın Küllüknâme'sinde isimleri geçen Emin Âli Çavlı, Mükrimin Halil, Rıfkı Melûl, Hamamizade İhsan, Faruk Nafiz, Yusuf Ziya, Orhan Seyfi, Hasan Âli ve Ahmet Hamdi Tanpınar Esafil-i Şark'tan sayılırlar. Kendiliğinden oluşmuş bir topluluktur bu, aralarında profesörler, şairler, yazarlar, doktorlar, hukukçular, eğitimciler, hatta işsiz güçsüzler vardır. Balkan ve Birinci Dünya savaşlarıyla Mütareke'nin bütün acılarını yaşamış ve zamanla hayata mizahın penceresinden bakarak rahatlamayı itiyat edinmiş bu aydınların her biri aslında bir ayaklı kütüphanedir; fakat hiçbir ciddi mesele onların masasında sonunda şakaya ve mizaha bulanıp ortaoyunu muhaveresine dönmekten kurtulamaz.

Oturmak için Suriçi semtlerini tercih eden Esafil, bir çeşit hareketsizliği benimsemiştir. En fanatiklerinden olan Mükrimin Halil Yınanç, Edebiyat Fakültesi Fındıklı'ya taşındığında çok "meşakkat" çektiğinden ve Hilmi Ziya'yı, Beyoğlu'nda oturduğu için, ziyaret edemediğinden şikâyet edip durur. Grubun tabii lideri sayılan tarihçi Emin Âli Çavlı ise medeni adamın Laleli'de oturması gerektiği kanaatindedir. Uzakta oturan Faruk Nafiz, Orhan Seyfi, Yusuf Ziya gibi genç esafil, sohbetler çok zaman geç vakitlere kadar devam ettiği için geceyi ya Emin Âli'nin Saraçhanebaşı'ndaki evinde yahut Nazmi Acar'ın Harikzedegân Apartmanı'ndaki dairesinde geçirirler. Midhat Sertoğlu'nun anlattığına göre, Rıfkı Melül Meriç'in Şehzadebaşı'ndaki evi de Esafil-i Şark'ın toplanma yerlerinden biridir; cuma akşamları bu evin şark odasında bir araya gelir, sohbet eder, bazen de Tahir Nadi'nin ona buna yazdığı hicviyeleri dinleyerek eğlenirler.

Esafil-i Şark, Beyazıt-Laleli-Şehzadebaşı üçgenindeki Küllük, Darüttalim ve Ferah Tiyatrosu karşısındaki Halk Kıraathanesi gibi kahveleri mekân tutmuştur. Tanpınar'ın Saatleri Ayarlama Enstitüsü'nde uzun uzun anlattığı bu kahvelerde, ciddi fikirler sadece nezaket icabı dinlenir, zekâsı ve muhayyilesi mizah yönünde sürekli uyanık olan Esafil-i Şark, bu fikri şakaya en müsait tarafından yakalayana kadar... Önemli meseleler üzerinde ciddiyetle konuşanlara "Nizâm-ı Âlemciler" denmektedir. Tarihten Bergson felsefesine, Aristo

mantığından Yunan şiirine, psikanalizden ispritizmaya, politikadan müstehcen hikâyelere kadar her şeyin konuşulduğu ve nüktelerin birbirini kovaladığı bu kahvelerde kavgaya yer yoktur. Kavga çıkaranlar, şehir hayatına intibak edememiş, kaba içgüdülerini yenememiş "Şiş Taifesi'ndendir Bir Esafil-i Şark mensubu yahut Nizâm-ı Âlemci, ancak Şiş'liği tutarsa kavga edebilir.

Ahmet Hamdi Tanpınar'ın anlatımına göre, söz konusu kahvelerde üç ayrı grubun bulunduğu, ancak bunların iç içe yaşadığı anlaşılıyor. Saatleri Ayarlama Enstitüsü'nün kahramanı Hayri İrdal, ilk defa Dr. Ramiz tarafından götürüldüğü kahvede uzunca bir tartışmadan sonra, bu konuşmaları ciddiye almamış gibi göründüğü için Nizâm-ı Âlemciler arasına dâhil edilir. Fakat daha sonraki gelişmeler onu Esafil-i Şark arasına girmeye zorlar ve kendisine bir de lakap bulunur: "Öksüz".

Esafil-i Şark mensuplarından çoğunun lakapları vardır ve hemen hepsi Nazmi Acar tarafından verilmiştir: Koyundede, İbil, İbiş, Hödük, Kirtipil gibi... Tanpınar'a Nurullah Ataç tarafından verildiğini zannettiğim Kırtipil lakabının Nazmi Acar damgası taşıdığını bu kitabı yazarken öğrendim. Esafil-i Şark'ın en zeki, renkli ve esprili üyelerinden olan Nazmi Acar, definecilikten kahve ve meyhane işletmeciliğine kadar bir yığın işe girip çıkmışsa da, aslında Adnan Giz'in tabiriyle bir "muhteşem işsiz"dir. Tanpınar'ın günlüklerinde, Saatleri Ayarlama Enstitüsü'nde yapacağı değişiklikler için aldığı notlar arasında şöyle bir cümle vardır: "Kahve: Nazmi Acar, Mükrimin Halil, Emin Âli, şair Ekrem Bey ve Yangeldi Asaf Bey."

Ünlü ressam ve heykeltıraş Kuzgun Acar'ın babası olan Nazmi Acar, Esafil-i Şark'ın en vazgeçilmez üyesidir; çünkü topluluğun mizah, neşe ve kahkaha kaynağıdır. Katılmadığı ev ve kahve buluşmalarında da hep onun tuhaf maceraları anlatılarak gülüşülür. Bazıları da aleyhinde konuşur, kusurlarını sayıp dökerler; çünkü gizli kalmasını istedikleri günahları onun tarafından dile düşürülmüştür. Hayatı hafife alan ve en ciddi meseleleri bile neşe kaynağı hâline getirmeyi bilen Acar'ın en büyük tutkusu tarihtir: Naima veya Hammer Tarihi'ni yüksek sesle okutup dinlemeye bayılır. Evliya Çelebi'yi defalarca başından sonuna kadar okumuştur. Osmanlı Türkçesini çok iyi bilir ve istediği zaman rahatlıkla mesela on yedinci asrın devlet ve medrese adamları gibi konuşabilir. Arkadaşlarına lakap takarken kullandığı metotlardan biri de Türkçe kelimelerde Arapça kaidelere göre kelimeler türetmesidir. Mesela Hödük lakabını taktığı arkadaşının evi onun dilinde "mehdek"tir, yani "hödüğün yeri". Zamanla arkadaşları da onun gibi konuşmaya başlamış, böylece Esafil-i Şark, Nazmi Acar'ın

Türkçesinden beslenen bir çeşit argoya sahip olmuştur.

Aslında Esafil-i Şark'ın bütün üyeleri kendine has özellikleri bulunan renkli kişilerdir. Nasıl Nazmi Acar canlı bir mizahsa, hiç evlenmeyip platonik aşklarla yetinen Prof. Mükrimin Halil de canlı tarihtir. Türk-İslam tarihinin büyük hadiselerini o anda içinde yaşıyormuş gibi anlatır. Büyük kahramanlıklara ve şövalyece yaşanmış aşklara tutkundur. Kendine çağdaşlarından daha yakın hissettiği tarihî şahsiyetlerle hemhâldir; onlarla düşüp kalkar. Kendisi geçmişte değilse, onlar bugündedir.

Mükrimin Halil ne kadar çelimsizse, o kadar iri yanı, güçlü kuvvetli ve cerbezeli bir adam olan Emin Âli de tarihçidir ve Esafil'in başıdır. Mükrimin Halil gibi tarihin hikâye tarafıyla değil, yorumuyla ilgilenir ve sürekli soru sorar. Toplulukta Mükrimin Halil'i bile bunaltan cedelciliğiyle öne çıkmış, tarih öğretmenliği yaptığı liselerde en tembel öğrencilere bile tarih sevgisi aşılamayı başarmıştır. Ancak bir gün görevle Afganistan'a gider ve kendisini yarım adam hâline getiren uyku hastalığına yakalanarak döner. Nazmi Acar da neşesini hiç kaybetmeden yaşadığı kansere yenik düşerek 1957 yılında ölünce, başını, hem kalbini kaybeden Esafil-i Şark'ın keyfi kaçmış, başta Küllük olmak üzere devam ettikleri kahvelerin kapanması üzerine büsbütün dağılmıştır.

Marmaratör

Esafil-i Şark'ın en önemli isimlerinden Mükrimin Halil'in bir süre Koska'daki Acem'in Kahvesi'ne devam ettiği, ara sıra da Beyazıt'taki Marmara Kıraathanesi'ne uğradığı biliniyor. 1950'lerin sonlarında yavaş yavaş Küllük Kahvesi'nin boşluğunu doldurmaya başlayan bu kıraathanenin müdavimlerine "Marmaratör" denirdi; onlardan bazılarının da Nazmi Acar'ın Esafil mensuplarına verdiklerine benzer lakapları vardı: Filozof Cemal, Zaptiye Ahmet, Le Monde Hasan, Teşkilat Refik, Komando Mustafa gibi... Ahmet Güner Elgin'in Marmara Kitabeleri (2003) adlı hatıratında, Mehmet Niyazi'nin de Deliler ve Dahiler adlı romanında anlattıkları Marmara Kıraathanesi, profesörle orta mektep mezunu bir işportacının aynı masada oturup memleket meselelerini konuşabildiği son derece demokrat bir ortam sunardı.

Marmara Kıraathanesi, Küllük gibi, öğrencilerin üniversitede öğrenmeleri mümkün olmayan bilgileri burada edindikleri bir çeşit mektepti; ülkenin gerçek gündeminden burada haberdar olur, hadiseleri nasıl yorumlamaları gerektiğini burada öğrenirlerdi. Sohbetlerin en önemli özelliği, her hadisenin tarihi arka planıyla masaya yatırılmasıydı. Çok iyi tarih bilen ve gençlere tarih şuuru aşılayan Marmaratörlerin rahle-i tedrisinden geçmiş nice ilim adamı, siyasetçi, iş adamı ve yazar vardır. Birkaç yıl önce, TRT 2'nin altı bölüm hâlinde yayımladığı bir belgesele de konu olan Marmara Kıraathanesi, Marmara Sineması'yla birlikte, Laleli'den sonra Beyazıt'ta düzlüğün başladığı yerde, meydana bakan binanın giriş katındaydı.

İlk Marmaratörler arasında Mükrimin Halil'den başka tip profesörü Sâib Ragip Atademir, matematik profesörü Nuri Karahöyüklü, Freud'un öğrencisi ve Adler'le Jung'un mesai arkadaşı Dr. İzzettin Şadan, Necip Fâzıl, Cerrahi şeyhi ve sahaf Hacı Muzaffer Ozak, Ali İhsan Yurt, Fethi Gemuhluoğlu gibi son derece renkli ve önemli şahsiyetler vardır. Daha sonra bunlar arasına tarihçi Ziya Nur Aksun, Erol Güngör, Sezai Karakoç, Mehmet Şevket Eygi, Mehmet Genç, Mehmet Çavuşoğlu gibi isimler katılır. Bir zamanlar Darüttalim ve Küllük'teki benimsenen tasnif uygulanacak olursa, bu isimlerin Nizam-ı Âlemci, sohbet fazla ciddileşince mizaha başvurarak bu ciddiyeti ihlal eden Marmaratörlerin de -ki çoğunun bir lakabı vardır- Esafil'den olduğu söylenebilir.

1960'ların başlarında Marmatörler arasında uzunca bir süre Ziya Nur Aksun ve Erol Güngör'le birlikte sohbetlerin merkezinde yer alan önemli bir isim vardır: Milli Birlik Komitesi üyelerinden Dündar Taşer. Hem şaşırtıcı genişlikteki tarih bilgisi, hem de Marmaratörlerin sık sık Balmumcu'ya taşınarak ciddi sıkıntılar yaşamalarına yol açan trajik bir hadisenin, 27 Mayıs darbesinin içinde yer almış bir subay olduğu için onun görüşlerine özel bir önem verilirdi. Bir trafik kazasında hayatını kaybettikten sonra, sıra dışı tarih yorumları Ziya Nur tarafından yazılmış ve Dündar Taşer'in Büyük Türkiyesi adıyla yayımlanmıştı.

1960'larda ve 70'lerin başlarında, Beyazıt'ta Marmara Kıraathanesi'ne yolları düşenler, akşamları, meydana bakan camin önünde, birleştirilmiş birkaç masada, Marmaratörleri koyu bir sohbete gömülmüş hâlde görebilirlerdi. Çeşitli fakültelerden üniversite öğrencileri de, iliştikleri sandalyelerde, uzaktan, sohbetin daima merkezinde yer alan Ziya Nur ve Erol Güngör'ün duyulur duyulmaz bir sesle anlattıklarını dinlemeye çalışırlardı. Çaylar ve sigaralar sürekli tazelenirken, günün meselelerini enine boyuna tahlil eden Marmaratörler her meseleye tarihî arka planını açarak tarih mucizesi olarak gördükleri Osmanlı'ya her vesileyle atıfta bulunurlardı. Hiçbir izahı alışılmış izahlara benzemez, yaptıkları her tahlil, yerleşmiş kanaatleri sarsardı. Saatler ilerledikçe genişleyen sohbet halkası, Ziya Bey âdeta fısıltıyla konuştuğu için -neler konuşulduğunu anlamak isteyenlerin sıkıştırması yüzünden- aynı zamanda daralırdı. Marmara sohbetleri, üniversite öğrencileri için ikinci bir üniversiteydi.

Marmara'da ilk acı rüzgâr, Dündar Taşer'in şüpheli bir trafik kazası sonucu ölümüyle eser ve ondan sonraki sohbetlerde haftalarca sadece Dündar Taşer konuşulur. Esasen o günlerde Marmara'nın eski havası da pek kalmamıştır. Sohbetler bir süre Karaköy'de, Ziya Bey'in ortaklarından olduğu Fakülteler Matbaası'nda devam eder. Yine hiç beklenmedik bir zamanda, sağ tarafına inen ağır bir felçle onun da aradan çekilmesi, seyrek de olsa devam eden sohbetlerin sonu olur (1976). Marmara Kıraathanesi 1980'lerin sonlarına kadar yaşarsa da, büyü artık bozulmuştur. Marmaratörler bir süre de başka kahvelerde, Çorlulu ve Kızlarağası gibi medreselerde mekân tutmaya çalışır, sonra hayat her birini başka bir tarafa sürüklediği için dağılırlar.

Ben, 1970'lerin başlarında Bursa'da bulunuyordum. Bu yüzden ancak İstanbul'a yolum düştükçe koştuğum Marmara sohbetleri son demlerini yaşıyordu. Bulabildiğim bir sandalyeye ilişip bütün dikkatimi toplayarak konuşulanları dinlemeye ve anlamaya çalışırdım. Hiçbir zaman Marmaratör olamadım, fakat Marmaratörlerin hayatta kalanlarının çoğu dostlarım oldu ve onlardan nice renkli Marmara

hikâyesi dinledim.

Darbe

1960 yılının 28 Nisan Perşembe günü Marmara Kıraathanesi'nde oturanlar, Beyazıt Meydanı'nda Türkiye tarihinin yönünü değiştiren büyük hadiselere şahit olmuşlardır. Muhalefet partisi tarafından uzun zamandır zemini hazırlanan, iktidar partisinin de üst üste yaptığı vahim hatalarla istemeden kolaylaştırdığı askeri darbe, Tahkikat Komisyonları kurulmasıyla ilgili kanun Meclis'e sevk edilince fiilen başlar.

İstanbul Hukuk Fakültesi hocalarının henüz kanun çıkmadan Tahkikat Komisyonu'nun Anayasa'ya aykırı olduğu yolunda basına yaptıkları açıklamalarla fitili ateşledikleri biliniyor. Muhalefet partisi gençlik teşkilatlarının üniversitelerdeki elebaşıları derhâl harekete geçmiş, eskiden Harbiye Nezareti olan Merkez Bina'nın bahçesinde grup grup toplanarak ertesi gün yapacakları gösterinin hazırlığına başlamışlardır. 28 Nisan sabahı dersini vermek üzere üniversiteye gelen Ali Fuat Başgil, bahçede birtakım gruplaşmaları fark ederse de önemsemez; fakat saat 10.00'a doğru bu gruplar harekete geçince işin vahametini anlar. Hazırlıkları haber alan Emniyet Müdürlüğü üniversite bahçesinde tertibat aldığı için Tahkikat Komisyonu kurulmasını protesto amacıyla izinsiz yürüyüş yapmak isteyen üniversiteli gençler, karşılarında atlı polisleri bulurlar. Tecrübesiz polisin ölçüsüz müdahalesi, protesto gösterisini el altından organize edenlerin arayıp da bulamayacakları bir gelişmedir. Gençler de ellerine ne geçerse polisin üzerine atarak karşılık verirler. Bu arada Rektör Ord. Prof. Dr. Sıddık Sami Onar olay yerine gelmiş, arabasından inip emniyet amirine çıkışınca sert karşılık görmüş ve itişip kakışma sırasında yere düşerek kaşından yaralanmıştır.

O tarihte Hukuk Fakültesi birinci sınıf öğrencisi olan Rasim Özdenören, 28 Nisan günü ilk derslerinin Medeni Hukuk olduğunu, hocaları Hıfzı Veldet Velidedeoğlu'nun her zamanki gibi sınıfa girdiğini, kürsüde bir süre konuşmaksızın öğrencilere baktıktan sonra, "Arkadaşlar, Meclis Tahkikat Komisyonları'nın çalışmaya başladığı bir günde, bir hukuk hocası olarak ders vermeyi içime sindiremediğim için bu dersi vermiyorum. Hepiniz serbestsiniz!" dediğini ve kürsünün hemen arkasındaki kapıdan çıkıp gittiğini söyler. Hocaları sınıfı terk eder etmez, son sınıftan bir öğrenci kürsüye fırlar ve heyecanla Namık Kemal'in Hürriyet Kasidesi'ni okur. Onun arkasından kürsüye gelen başka bir öğrenci de, "Rektörümüz Sıddık Sami'yi vurmuşlar, hocamız

alnından ağır yaralanmış!" haberini verir. Bir başka öğrenci atılır: "Arkadaşlarımız orta bahçede toplanmış, biz de onlardan geri kalmayalım, buyurun protesto için bahçeye çıkalım!" Bir grup öğrenci protesto çığlıklarıyla bahçeye yönelince bütün sınıf peşine takılır.

Olayları pencereden büyük bir endişeyle seyreden Ali Fuat Başgil'in anlattığına göre, kitle hareketlerine alışık olmayan polislerin atları, öğrencilerin attıkları taşlar yüzünden ürkerek şaha kalkar ve üzerlerindeki polisleri yere atarlar. Bunun üzerine polisler geri çekilir ve askere "Marş! Marş!" emri verilir. Bir askeri birlik, önde subaylar olmak üzere öğrencilere doğru ilerlemeye başlar; aralarında beş on adımlık mesafe kalmıştır; birden öğrenciler, öğretilmiş gibi hep bir ağızdan "Yaşa Türk askeri!" diye haykırınca birlik durur; bir anlık bir tereddütten sonra askerlerle öğrenciler kucaklaşır, sarmaş dolaş olurlar.

Öğleye doğru gençlerin heyecanı az çok yatışmış, hatta yemek vakti geldiği için çoğu dağılmıştır. Olaylar devam ederken önce Emniyet Müdürlüğü'ne, oradan Vilayet'e götürülen ve yarasına pansuman yapılan Sıddık Sami Onar o sırada Üniversite'ye döner ve Rektörlüğün penceresinde kendini yüzü gözü sarılmış hâlde göstererek iç avludaki öğrencilere hitaben güya yatıştırıcı bir konuşma yapar. Rektörü bu hâlde gören gençler dağılır ve çok geçmeden Beyazıt Meydanı'nda "Dağ başını duman almış" marşını ve bir zamanlar Plevne kahramanı Gazi Osman Paşa için yakılan "Olur mu böyle olur mu?" türküsünden uyarladıkları marşı söyleyerek toplanmaya başlarlar. Asıl büyük hadiseler bundan sonra yaşanmıştır.

Gösteriyi engellemek isteyen polisler taş yağmuruna tutulunca ortalık birden karışır, silahlar patlar ve Marmara Sineması'nın önünde Turan Emeksiz adında üniversiteli bir genç bir kaza kurşunuyla hayatını kaybeder, bazı gençler de yaralanırlar. Kışkırtıcılar, olayları büsbütün çığırından çıkarmak için on bir öğrencinin öldüğü gibi asılsız haberler yaymaktadırlar. Polis olayları önlemekte başarısız olunca askere "Süngü tak!" emri verilir; ne var ki öğleden önce üniversite bahçesinde yaşanan sahne tekrarlanacak, askerler ve öğrenciler, gözyaşları içinde birbirlerine sarılacaklardır. Ne öğrenciler nasıl bir oyunun figüranları olduklarının farkındadırlar, ne askerler. Saat 16.00'ya doğru sıkıyönetim ilân edilir. Bu hadiseden yaklaşık bir ay kadar sonra, yani 27 Mayıs 1960 tarihinde bir grup subay tarafından yapılan askerî darbe, aslında 28 Nisan'da, Beyazıt'ta başlamış ve Millî Birlik Komitesi'nin ilk işlerinden biri bu meydanın adını değiştirmek olmuştur: Hürriyet Meydanı.

İstanbul halkının hiç benimsemediği Hürriyet Meydanı isminin başka bir askerî darbeden, 12 Eylül 1980 darbesinden sonra değiştirilmesi tuhaf bir tecellidir. Nâzım Hikmet'in "Beyazıt Meydanı'ndaki Ölü" şiirine konu olan zavallı Turan Emeksiz'in adını yaşatmak amacıyla Marmara Sineması'nın önüne dikilen anıt şimdi meydanın gözlerden ırak bir köşesinde duruyor. Ne Turan Emeksiz adını bilen kaldı, ne anıtını. Zaten uzunca bir süredir Marmara Sineması da yok, Marmara Kıraathanesi de...